

HIER EN DAAR OPKLARINGEN

HIER EN DAAR OPKLARINGEN

Nieuwjaarsuitgave 2005

Sociaal en Cultureel Planbureau
januari 2005

INHOUD

Hier en daar opklaringen	7
Paul Schnabel, directeur Sociaal en Cultureel Planbureau	
AWBZ helemaal niet zo'n zorgenkindje	12
Jedid-Jah Jonker, Isolde Woittiez en Joost Timmermans	
Baas over eigen werk houdt ons op de been	16
Jaco Dagevos	
Een bastion in Babylon	19
Frank Huysmans	
Dankzij de vrouw toch met vervroegd pensioen	24
Ans Merens en Wil Portegijs	
Europa: van politieke institutie naar sociaal fenomeen	28
Charlotte Wennekers en Mariëlle Cloin	
Filerijden is (g)een pretje!	32
Lucas Harms	
Het geheim van de ambitieuze werknemer	37
Heleen van Luijn	
Een gelukkige geest in een cosmetisch lichaam	42
Crétien van Campen	
Handen uit de mouwen	46
Alice de Boer en Mirjam de Klerk	
De invloed van de enkeling	50
Jeanet Kullberg	
Is het extramuralisatiebeleid 'verzorging en verpleging' geslaagd?	56
John Stevens, Edwin van Gameren en Isolde Wottiez	
Je bent oud en je surft op internet	62
Jos de Haan en Marion Duimel	
Maatschappelijke organisaties en de Europese democratie	65
Esther van den Berg	

De Nederlandse somberheid gerelativeerd	69
Paul Dekker	
Onder de rook van Amsterdam: van achtertuin naar voortuin	76
Carola Simon	
Op weg naar een ‘Leven lang leren’	80
Lex Herweijer	
De opkomst van een allochtone middenklasse in Nederland	84
Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts	
Ouderen steeds meer tevreden met hun pensioen	89
Arjan Soede	
Prestaties van de overheid hoger dan vertrouwen in de overheid	94
Evert Pommer en Bob Kuhry	
SMS is de boodschap!	99
Maïke van Damme	
Het spook van Weimar bestaat niet	104
Kees M. Paling	
Vinex en groeikern: los zand of vaste grond onder de voeten?	108
Frans Knol	
We wonen steeds ruimer en comfortabeler	112
Vic Veldheer	
Wij regelen het wel met elkaar	117
Jeroen Devilee	
Over de auteurs	120
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau in 2004	128
Colofon	

HIER EN DAAR OPKLARINGEN

Alleen een slecht klimaat kent opklaringen. Hier en daar is het even droog, zo nu en dan schijnt de zon. Lang zal het niet duren en echt lekker wordt het nooit. De opklaring is de uitzondering waar niet op vertrouwd kan worden. Instellen op tegenslag en indekken tegen omslag worden dan een tweede natuur. Het zekere wordt voor het onzekere genomen, voorzichtigheid noopt tot het aangaan van verzekeringen en het open hemd wordt sneller betreurd dan de warme jas. Met wisselend weer heeft Nederland al lang leren leven en in de praktijk valt dat ook wel mee, misschien zelfs wel steeds meer dankzij de verandering van het klimaat. Maar ook zonder dat heeft de Nederlander minder last van het weer. Hij is er beter dan vroeger op gekleed, zijn huis is beter geïsoleerd en zijn auto houdt hem droog. Binnen heeft hij steeds minder met buiten te maken.

Dit is een mooie metafoor voor de stemming zoals we die in 2004 in het SCP-Toekomstonderzoek-Survey hebben aangetroffen bij de Nederlandse bevolking en die het thema is geworden van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Tevreden met het eigen leven en de kwaliteit van het eigen bestaan, ontevreden met de wereld buiten, met de samenleving en de overheid. Steeds meer mensen hebben steeds meer te verliezen en ze zijn ook bang dat hen dat gebeurt. De overheid trekt zich terug en neemt onaantastbaar gewaande zekerheden weg, het bedrijfsleven verplaatst werkgelegenheid en wil meer arbeid voor minder geld, de maatschappij verzakelijkt en de samenleving verhardt. Verschillen worden tegenstellingen, de publieke ruimte is niet langer vanzelfsprekend veilig en de warmte van het gevoel van gemeenschap heeft plaatsgemaakt voor de kilte van de angst en het wantrouwen. Het verleden heeft zoveel gebracht dat er voor de toekomst nog maar weinig hoop overblijft. Een opgaande lijn van een halve eeuw is na een laatste versnelling in de tweede helft van de jaren negentig plotseling afgebroken en de weg naar beneden lijkt met het jaar dwingender te worden. In het zicht van de toekomst kijken we omhoog naar het verleden. Verlangend, maar zonder hoop.

‘Private wealth, public squalor’ zijn de termen waarin de gevolgen van de als ‘afbraak’ veroordeelde versobering van de verzorgingsstaat wel is omschreven, duidelijk bedoeld als appèl op de morele en politieke verantwoordelijkheid van de burger. Door de tegenstelling tussen de geïndividualiseerde rijken en de gecollectiviseerde armoede zo expliciet te maken, hoopte men een nieuwe basis voor solidariteit en een herleving van het besef van het algemeen belang tot stand te brengen. Dat is niet gelukt, maar dat is misschien ook niet zo vreemd, omdat het verwijt dat erin besloten ligt, voorbijgaat aan de huidige stemming in de samenleving. Het gaat in de ogen van de burgers niet in eerste instantie om ‘private wealth, public squalor’, maar om ‘private wellbeing, public failure’. In de publieke sfeer constateert men op het gebied van veiligheid, onderwijs en zorg missers en tekorten, die eerder te wijten zijn aan slecht beleid en onvoldoende beheer dan aan een tekort aan middelen. Tegelijkertijd maakt het feit dat de meeste mensen het in hun leven goed tot zeer goed gaat, het erg moeilijk om de politieke energie op te brengen de wereld buiten de eigen leef-sfeer te veranderen en te verbeteren. Het blijft dan bij ontevredenheid, meestal in de onmachtige en passieve vorm van degenen die als ‘maatschappelijk teleurgestelden’ door het leven gaan, soms ook actief in de vorm van agressie tegen politici of opinie-leiders die als de oorzaak van de ellende gezien worden.

De stemming is gedrukt en dat begint te drukken. Voortdurend worden er initiatieven genomen om het tij te keren, oproepen geplaatst om weer positief te gaan denken, gesprekken begonnen om weer tot elkaar te komen, en handen uitgestoken in de hoop op contact. Oranje polsbandjes die over en weer respect moeten uitdrukken, acties om ‘Nederland weer een slinger te geven’, conferenties over normen en waarden, een poster ‘ik haat haat’ en een ‘lawaaiwake’, het zijn allemaal pogingen om de neerwaartse spiraal van de publieke opinie te doorbreken en de kracht van het positieve denken in daden om te zetten. Het heeft allemaal vooral nog het karakter van bezweringsrituelen om erger te voorkomen en in dat opzicht herinnert het aan veel van de verscherpte veiligheids- en beveiligingsmaatregelen. Het uitgangspunt is anders, de uitkomst niet. Veiligheidsmaatregelen bevestigen het gevoel van onvei-

ligheid, acties ter versterking van de sociale cohesie en de maatschappelijke solidariteit verraden het gebrek daaraan. Dat maakt ze wel paradoxaal, niet per definitie ook onzinnig of onnodig. Integendeel, ze bevestigen juist het bestaan van een brede onderstroom in de Nederlandse samenleving, waarin niet het verlangen naar het uitspelen van een conflict, maar de wens naar overleg en samenwerking centraal staat.

Op veel fronten gaat het helemaal niet zo slecht met Nederland, al heeft Nederland zelf soms moeite dat te geloven. Het vreemde is misschien wel dat juist op de gebieden waar het zeker niet goed gaat – werkgelegenheid, internationale concurrentie, kenniseconomie – het gevoel van urgentie in ieder geval bij de Nederlandse burger het minst aanwezig is. De dreiging en bedreiging wordt eerder gezien in het maatschappelijk leven, in de samenleving als geheel en in het bijzonder in personen. De beoordeling – ook door buitenlanders – van wat goed gaat, maakt minder indruk dan de veroordeling van wat er fout gaat. De ‘puinhopen’ zijn gebleven, al lijken ze met het verstrijken van de tijd minder ‘paars’ te worden. Het is tekenend voor de situatie dat in landen als Duitsland en Groot-Brittannië als de grootsten uit de geschiedenis steeds de dragers en wegbereiders van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog worden genoemd – Adenauer, Churchill –, terwijl in Nederland de scherpste criticaster van de periode van de hoogste welvaart de palmares ten deel viel. Het feit dat het door een fout in de verwerking van de gegevens uiteindelijk om een tweede plaats ging, bevestigt het beeld van algemeen falen alleen nog maar.

Het mooie jaar 2000, dat ook een mooie eeuw leek in te luiden, ligt alweer steeds verder achter ons. Net als 500 jaar eerder, bij het begin van de zestiende eeuw, de perfectie en de harmonie van Rafaël minder het beeld van de tijd zouden gaan bepalen dan de verontrustende en verwarrende beelden van Jeroen Bosch, zo lijkt nu het wegvallen van de grote politieke scheidslijnen in de wereld eerder tot chaos en conflict dan tot eenheid en vrede te leiden. Dat zijn grote woorden in een klein land, waar de neiging om te grote woorden te gebruiken gelijk opgaat met de behoefte om voor de eigen gevoelens een steeds grotere plaats op te eisen. Verschillen van opvatting zijn onverdraaglijk geworden en bij verschil van mening moeten er meteen koppen

rollen. Boosheid en woede zijn de maten van afstand tot het standpunt van de ander geworden, witheet en furieus de emotionele standaarden van de media, korzeligheid en ongeduld bepalen de omgangsvormen. Niemand is daar blij mee, maar iedereen lijkt gevangen in deze zelf geboete en steeds dichter gemaasde fuik van sociaal ongenoegen.

Het goede telt niet en het betere wordt niet meer gezien. Dat is jammer, omdat Nederland nog altijd tot de voor de gewone burger beste samenlevingen behoort. Alle internationale vergelijkingen leiden uiteindelijk tot ranglijstjes waarop Nederland in sociaal opzicht hoog genoteerd staat. Zelden is Nederland de allerbeste, maar over het geheel genomen eindigen we toch vrijwel altijd in de betere helft van het bovenste deciel van de ongeveer 200 landen die de wereld telt. De burger maakt dit soort vergelijkingen niet – hij vergelijkt zijn beeld van de werkelijkheid met zijn verwachtingen, met de wensen die hij heeft voor de toekomst en met de eisen die hij aan de overheid en de samenleving stelt. Dat beeld was al voor 2004 somber van kleur geworden en het beetje hoop dat in de loop van 2004 begon te ontstaan, is inmiddels weer verdwenen.

Waar de hoop verdwijnt, blijft alleen protest over. De actie wordt reactief en negatief van karakter. Toch is dat niet overal en altijd het geval. De aandacht is er nu minder op gericht, maar in alle sectoren van de maatschappij en op alle gebieden van het samenleven zijn initiatieven, ontwikkelingen en veranderingen zichtbaar, die zich onttrekken aan de verlamdende greep van cynisme en wantrouwen. Al op de omslag van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004* werd door het geopende venster op de toekomst in de verte achter de donkere wolken het begin van een opklaring zichtbaar. Dat is het thema van het nieuwjaarsboekje 2005 geworden. De op Rafaël geïnspireerde putto kijkt hoopvol het nieuwe jaar in. Het eerste licht neemt het nog zelf op zijn bakentje mee, maar als het goed is, zal het snel overstraald worden door nieuwe ontwikkelingen die de toekomst ook weer zichtbaar aantrekkelijk maken. Ook voor de onderzoekers van het Sociaal en Cultureel Planbureau is het niet gemakkelijk zich los te maken van de geest van de tijd en op zoek te gaan naar aardige, leuke,

veelbelovende en positieve ontwikkelingen. Naar zijn aard is het SCP in zijn werk vooral gericht op het onderkennen en aanwijzen van situaties en ontwikkelingen die juist om aandacht van de overheid vragen. Meestal is er dan sprake van een tekort, een achterstand, een verschil of een misstand. Het oog richten op wat wel goed gaat of wat gewoon leuk is om vast te stellen, leidt al snel tot een gevoel van ongemak, dat zich uit in een 'ja maar'-houding: het ziet er op het eerste gezicht wel mooi uit, maar het is toch niet allemaal goud wat er blinkt.

Om het nog wat moeilijker te maken, was de opdracht om het klein en licht te houden. In kort bestek een volledig verhaal vertellen is een kunst apart en in een miniatuurtje dan ook weer iets kleins neer te zetten, vraagt veel oefening. Dit nieuwjaarsboekje laat u de kleurige uitkomst van een 'garden guerrilla' zien, maar ook het stille genot van het stilstaan in de file. Cosmetische chirurgie is net zo dichtbij als de thuiszorg in de AWBZ verder weg in de tijd komt te liggen. Een natuurgebied blijkt voordeel te hebben van de nabijheid tot de grote stad en de digibeten blijken onder de ouderen minder voor te komen dan vaak wordt gedacht. Zo blijkt er op vele gebieden die in 2004 in de rapporten en studies van het SCP aan de orde zijn geweest altijd wel wat aardigs te vinden te zijn, dat in het grote verhaal minder tot zijn recht komt dan in dit kleine bestek. Het zijn geen goede voornemens voor het nieuwe jaar, het zijn enkele van de betere momenten van het afgelopen jaar. We hopen dat er in 2005 en daarna nog vele zullen volgen. Minder depressies en meer opklaringen, en anders dan bij het weer ligt dat wel in mensenhanden.

Paul Schnabel

directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

AWBZ HELEMAAL NIET ZO'N ZORGENKINDJE

Jedid-Jah Jonker, Isolde Woittiez en Joost Timmermans

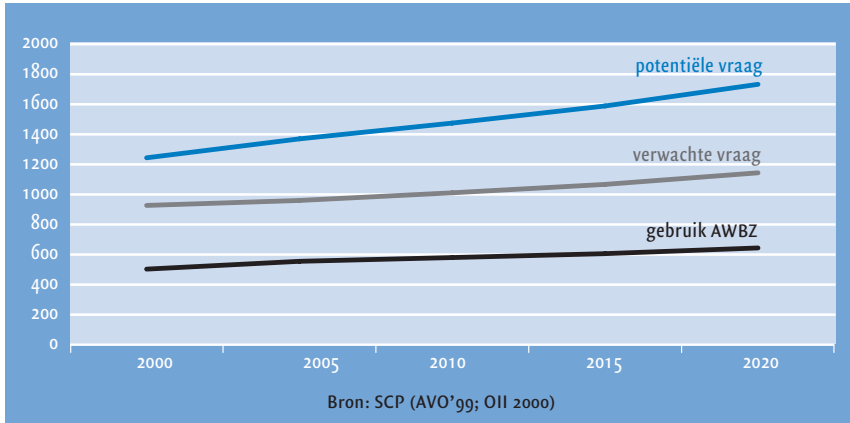
Er doen allerlei doemscenario's de ronde over de ontwikkeling van de AWBZ-premie. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) gaat er vanuit dat de AWBZ-premie in 2020 ruim de helft hoger zal liggen dan in 2003 en mogelijk zelfs zal zijn verdubbeld. Volgens ons is deze voorspelling gebaseerd op een te hoge raming van de vraag naar AWBZ-voorzieningen en zal de AWBZ-premie de komende jaren veel minder sterk hoeven toenemen. Daarnaast is het effect van de vergrijzing op de ontwikkeling van de AWBZ veel geringer dan vaak wordt gedacht. Het beeld is dus veel minder somber dan in beleidskringen wordt gedacht.

Drie belangrijke onderdelen van de zorg vallen onder de AWBZ: zorg voor ouderen, gehandicaptenzorg en de geestelijke gezondheidszorg (ggz), waarbij zorg voor ouderen de grootste is in termen van uitgaven. Wij betalen met zijn allen deze zorg door middel van de zogenoemde AWBZ-premie. Deze premie bedroeg in 2003 gemiddeld 13% van het bruto-inkomen in de eerste belastingschijf. Iedereen die belasting betaalt, draagt dus een substantieel deel van zijn inkomen af voor de betaling van de AWBZ. Dat de komende jaren door de toename van het aantal ouderen de vraag naar zorg voor ouderen zal toenemen, lijkt onafwendbaar. Dit zal onherroepelijk leiden tot een hogere AWBZ-premie. Maar de vraag is hoeveel de premie de komende jaren zal stijgen. vws verwacht dat de premie in 2020 in het gunstigste geval gestegen zal zijn tot 21% van het bruto-inkomen in de eerste belastingschijf en in het ongunstigste geval tot 25%. Dit betekent dat iedereen in de toekomst een veel groter deel van zijn of haar inkomen kwijt zal zijn aan AWBZ-premie. Dit zal de koopkracht sterk onder druk zetten.

Wij denken echter dat het niet zo'n vaart zal lopen met de AWBZ-premie. De verwachting van vws over de ontwikkeling van de AWBZ-premie is gebaseerd op een bewerkte versie van een voorspelling van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) van de vraag naar zorg. Wij denken dat de vraag minder zal stijgen dan vws verwacht. vws veronderstelt dat iedereen die *potentieel* een beroep op AWBZ kan doen, dat in de toekomst ook daadwerkelijk zal doen. Dit is echter niet waarschijnlijk. Veel mensen kiezen ervoor om het probleem zelf op te lossen, informele hulp in te schakelen of particuliere hulp te gaan gebruiken. Zeker de mensen die particuliere hulp gaan gebruiken, zullen geen beroep doen op de AWBZ. Daarom gaan wij uit van de verwachte vraag: hierin laten we de mensen die particuliere hulp ontvangen buiten beschouwing. In figuur 1 zijn de *potentiële* vraag die vws gebruikt en de *verwachte* vraag die wij hanteren, weergegeven, samen met het feitelijk gebruik van AWBZ. Het is duidelijk te zien dat de verwachte vraag een stuk lager ligt dan de potentiële vraag, en dat het gebruik daar weer een stuk onder zit. Onze inschatting is dat de groei van de vraag naar AWBZ, die wij hier dus verwachte vraag noemen, zo'n 30% lager is dan de vraag die vws verwacht.

Zelfs bij de verwachte vraag is nog een kanttekening te plaatsen. Bij deze verwachte vraag wordt verondersteld dat iedereen die nu informele zorg gebruikt, in de toekomst gebruik zal willen maken van AWBZ-zorg. Dit zal zeer waarschijnlijk niet zo zijn, dus deze verwachte vraag geeft zelfs een bovengrens van de vraag weer. Een ondergrens wordt gegeven door het verwachte gebruik. Uit deze twee gegevens kan worden afgeleid dat de AWBZ-premie in 2020 naar verwachting zal liggen tussen de 14% en 17%, wat beduidend lager is dan de 21% tot 25% die vws verwacht. Een positief geluid voor de belastingbetaler.

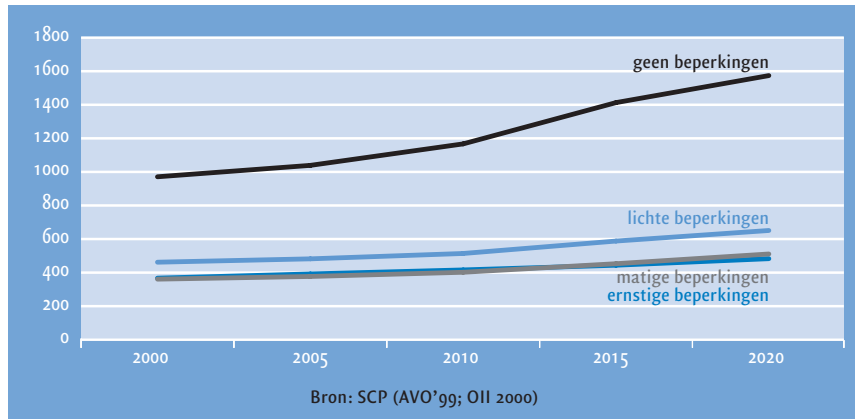
Figuur 1 Potentiële vraag, verwachte vraag en gebruik van AWBZ
(mensen x 1.000), 2000-2020

Men gaat er vaak vanuit dat de verhoging van de AWBZ-premie komt door de vergrijzing, maar het effect van de vergrijzing is helemaal niet zo groot als men denkt. Er is de komende jaren zeker sprake van vergrijzing: in 2020 zullen er 50% meer 65-plussers zijn dan nu, terwijl de gehele 30-plusbevolking maar met 15% groeit. Maar de vraag naar AWBZ door 65-plussers neemt niet navenant toe, maar met slechts 22%. Dit komt omdat ouderen in de toekomst gezonder worden. Zo hebben ze minder last van beperkingen, zoals te zien is in figuur 2. Dit wordt onder andere veroorzaakt door het feit dat ouderen een steeds hoger opleidingsniveau krijgen. Het blijkt namelijk dat mensen met een hoger opleidingsniveau vaak een minder zwaar werklevenswijze, een hogere welvaart en een grotere affiniteit met gezond leven hebben. Ook hebben ze vaak een hoger inkomen waardoor ze de keuze hebben uit meer verschillende hulpbronnen. Concluderend stellen we dat de AWBZ-premie weliswaar zal gaan toenemen, maar lang niet zoveel als vws vreest en ook niet zoveel als op basis van de vergrijzing alleen verwacht kan worden.

Figuur 2 Het aantal 65-plussers met fysieke beperkingen

(mensen x 1.000), 2000-2020

BAAS OVER EIGEN WERK HOUDT ONS OP DE BEEN

Het gelukkige huwelijk tussen werkdruk en autonomie

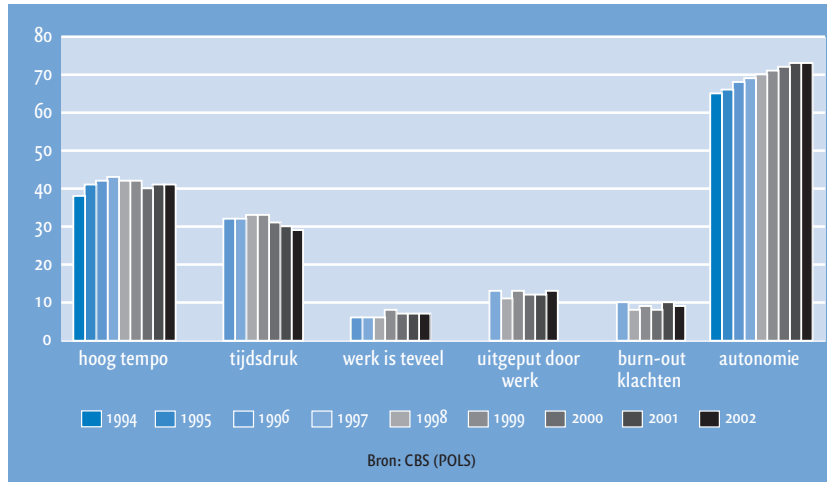
Jaco Dagevos

Er wordt wat afgeklaagd over de werkdruk in Nederland. De vraag ‘Hoe gaat het met je?’ wordt steeds vaker beantwoord met: ‘Druk.’ Goed gaat het kennelijk al lang niet meer met ons. Maar hoe terecht is ons geklaag over werkdruk eigenlijk? Is het langzamerhand geen norm dat je, om serieus genomen te worden, wel moet aangeven dat je het druk hebt, en sterker nog: dat je daar ook in gaat geloven. De beroemde arbeidspsycholoog Karasek is van mening dat werkdruk uitmondt in werkstress wanneer je zelf geen regelmogelijkheden meer hebt. Dit klinkt logisch. Een mens kan veel hebben, maar het gaat mis wanneer je zelf weinig invloed hebt op het tempo waarin je het werk kan doen, de volgorde van het werk, de momenten dat je zelf kunt bepalen wanneer je mag pauzeren. De eigen autonomie in het werk is een belangrijke buffer tegen overbelasting.

Laten we eens kijken hoe de werkdruk zich in afgelopen jaren heeft ontwikkeld. De figuur laat aan duidelijkheid weinig te wensen over. Rond de 40% van de werkenden werkt in een hoog tempo. Dit gaat natuurlijk over substantiële aantallen mensen: op een werkzame beroepsbevolking van ruim 7 miljoen betekent dit dat circa 2,9 miljoen personen in een hoog tempo werken. Maar minstens zo belangrijk om te constateren is dat dit aandeel al jarenlang min of meer stabiel is. Van een scherpe en trendmatige stijging is in elk geval geen sprake. Het aandeel werkenden dat onder een hoge tijdsdruk werkt, laat zelfs een dalende tendens zien. Afhankelijk van de indicator schommelt het aandeel werkenden met burn-outklachten zo omstreeks de 10%. Niet misselijk natuurlijk, maar zwaarwegender is hier dat het aandeel werkenden dat zich in de gevarenzone bevindt, in de afgelopen jaren niet is toegenomen.

Kenmerken van werk, 1994-2002 (in procenten)

Hoewel veel werkenden te kampen hebben met werkdruk en zich uitgevoond voelen, is het toch zonder meer goed nieuws dat er geen sprake is van een stijging. Hoe kan dit nu? We leven toch in een globaliserende economie met verscherpte concurrentie die bedrijven en instellingen dwingt om het uiterste van de werknemers te vragen. Zijn de consumentenvoorkeuren niet steeds grilliger geworden, waardoor het beroep op de flexibiliteit van de werknemers is gegroeid? Zijn arbeidsorganisaties dan niet steeds vaker gulzige organisaties? Dat zal misschien allemaal zo zijn, maar die ontwikkelingen zijn tegelijkertijd gepaard gegaan met de individualisering van de arbeidsverhoudingen binnen Nederlandse arbeidsorganisaties. Ook dit laat de figuur zien. Steeds meer werkenden beschikken over autonomie in het werk en die stijging is behoorlijk spectaculair. Uit het SCP-toekomstonderzoek blijkt bovendien dat we het wenselijk vinden dat de toename in autonomie in de komende jaren blijft

voortduren. Zonder al te stringente controle en toezicht van leidinggevendenden kan de Nederlandse werknemer in hoge mate zelf bepalen hoe het werk wordt verricht en wanneer dit gebeurt. Wanneer Karasek gelijk heeft, en er zijn weinig redenen om daaraan te twifelen, dan lijkt het zeer aannemelijk dat de wijze van ‘sturing’ via autonomie dempend heeft gewerkt op de ervaren werkdruk en burn-outklachten. We werken hard, maar doen dat wel steeds vaker op onze eigen voorwaarden, en dat maakt het draaglijk.

Waarom zeggen we dan nog steeds met z’n allen dat we het zo druk hebben? Kunnen we misschien minder hebben dan vroeger? Waarschijnlijker is dat we het van onszelf wel móeten zeggen. Wie het niet druk heeft, draait niet volwaardig mee in de samenleving. En doordat we het er bovendien zoveel over hebben, is het bijna onbestaanbaar dat je er zelf niet mee te maken zou hebben. Er speelt ook nog iets anders. De ervaren (werk)druk zal niet alleen samenhangen met de aard van het werk. De bron zal vaak buiten het werk liggen. Zorgtaken vreten energie en ook de resterende vrije tijd kan zeker niet in ledigheid worden doorgebracht. (Wie doet er op zondagmiddag nog wel eens een dutje?) Dat voelen we wanneer we aan het werk zijn, en niet alleen op maandagmorgen.

EEN BASTION IN BABYLON

Achterstand in bibliotheekgebruik van Turken en Marokkanen verdwijnt

Frank Huysmans

Geconcentreerd staart de dertienjarige Tahar naar het computerscherm. Met de muis versleept hij net zolang plaatjes over zijn tekst tot de compositie zijn goedkeuring kan wegdragen. Dan stuurt hij het document naar de kleurenprinter schuin achter hem. Bij Tahar thuis hebben ze wel een computer, maar geen printer. Vandaar dat hij na school naar de bibliotheek op het Hobbemaplein gaat om zijn schoolopdracht af te maken. Het is zijn bespreking van de film *BEND IT LIKE BECKHAM*, over een Indiaas meisje in Londen dat heen en weer wordt geslingerd tussen haar liefde voor voetballen in het park en de traditionelere rolopvatting die haar ouders voor haar in petto hebben: mooie ronde chapati's maken.

Het bibliotheekfiliaal in de Haagse wijk Transvaal, het oudste van de stad, bedient een aantal wijken met inwoners van 140 nationaliteiten. Van de 38.000 wijkbewoners zijn er 6000 'ingeschreven gebruiker'. En van die 6000 is het overgrote deel jonger dan achttien jaar en allochtoon. Meisjes met hoofddoek komen er boeken lenen en de *Yes* of de *Hitkrant* lezen. Hun ouders komen niet mee, die 'lezen eigenlijk maar heel weinig, het interesseert ze niet zo,' zegt een vijftienjarige. Erg vindt ze dat niet, 'dat is hun zaak'. Aan de andere kant van de ruimte vindt een Turks jochie van acht jaar met bibliotheekpasje zelfstandig zijn weg naar de computerhoek.

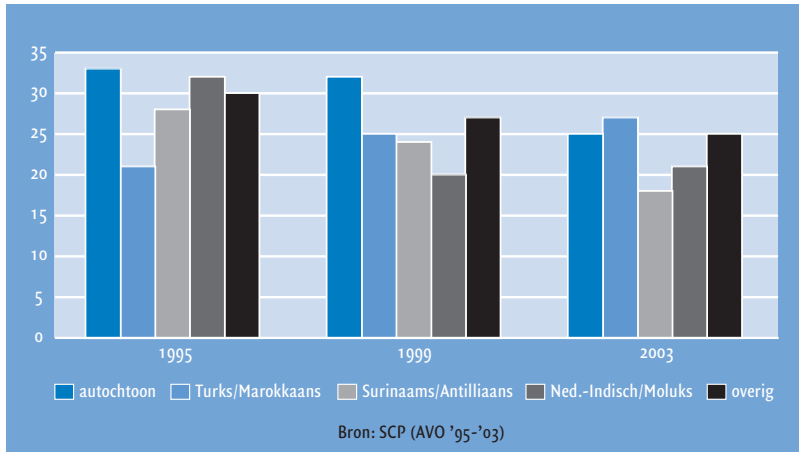
Niet dat er geen volwassenen zijn. Aan de leestafels zit een twintigtal mannen de krant te lezen. Een enkeling bladert door *De Telegraaf* of de *Haagsche Courant*. De meesten zitten echter gebogen over leesvoer in het Turks of Arabisch. Als bibliotheek in een aandachtswijk, legt plaatsvervangend hoofd Mieke Schuurman uit, ontvangt dit filiaal extra middelen om de dure aanschaf van buitenlandse kranten en tijdschriften

te kunnen bekostigen. Dag- en weekbladen komen steeds meer in trek, ook in de uitleen. Met de boeken – naast Nederlandse literatuur zijn er boeken in het Turks, Arabisch, Chinees en Urdu – gaat het de laatste jaren duidelijk minder hard.

Met dat laatste wijkt deze bieb niet af van de algehele trend in Nederland dat steeds minder mensen geregeld boeken lezen. Al sinds midden jaren zeventig kalft de groep lezers gestaag af. Mensen die wel regelmatig lezen, combineren minder vaak het lezen van boeken met het lezen van krant of tijdschrift, en omgekeerd.¹ Ook voor de bibliotheken wordt dat merkbaar. Het aantal ingeschreven gebruikers daalt niet, maar het aantal boeken dat deze mensen lenen, neemt sinds midden jaren negentig wel af. Het aantal Nederlanders dat in de afgelopen maand tenminste één boek heeft geleend, is tussen 1995 en 2003 gedaald van 32% naar 25%. De ontlezing en ontleening blijven niet beperkt tot specifieke bevolkingsgroepen. Vrouwen en mannen, jongeren en ouderen, lager en hoger opgeleiden: binnen elk van deze groepen lopen de lees- en leenniveaus terug. Met één opvallende uitzondering: Turkse en Marokkaanse Nederlanders weten de weg naar de bibliotheek juist beter te vinden dan ooit tevoren. Hun achterstand op autochtone Nederlanders is zelfs verdwenen (zie figuur).

De verklaring voor deze trend is voor een belangrijk deel gelegen in de ongelijke leeftijdsopbouw van de groepen. Van de autochtone bevolking is 23% 20 jaar of jonger. Voor Turken en Marokkanen liggen deze percentages op 39 en 43.² En jongeren zijn van alle leeftijdsgroepen nu eenmaal het vaakst in de bibliotheek te vinden. Turkse en Marokkaanse kinderen en tieners lenen anno 2003 even vaak boeken als hun allochtone leeftijdgenoten, terwijl het leenniveau onder hun ouders en grootouders een stuk lager ligt – veel alloctonen van de eerste generatie hebben veel moeite met taal in het algemeen en Nederlands in het bijzonder.³ De gemiddelde autochtone lener is in Nederland als geheel 35 jaar, de gemiddelde Turkse/Marokkaanse 19 jaar.

Lenen van boeken bij de bibliotheek in de afgelopen vier weken, Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder naar herkomstgroep, 1995-2003 (in procenten)

Op vele basisscholen is het goed gebruik om met de hele klas naar de bibliotheek te gaan. Daar worden de kinderen vertrouwd gemaakt met het leeturaanbod en – in de hogere klassen – uitgelegd hoe informatie voor werkstukken en spreekbeurten kan worden gevonden. Kinderen uit gezinnen waar thuis geen Nederlands wordt gesproken, hebben baat bij de ‘eerste leesboekjes’ in het wegwerken van taalachterstanden. Hun ouders vallen niet zelden eveneens terug op het eenvoudig te begrijpen leesmateriaal in het Nederlands. Aan het Haagse Hobbemaplein zijn dit de boeken die veruit het meest worden geleend. Men heeft er 3000 beschikbaar die voortdurend buitenshuis zijn. Voorleesboekjes voor de jongste kinderen zijn er net als bij het volwassenenassortiment in verschillende talen. Toch vinden de Nederlandse het vaakst hun weg naar de bedrand, ook in allochtone gezinnen.

Nu de inburgering de laatste jaren minder vrijblijvend is geworden, komen er ook meer oudere allochtonen, de zogenoemde ‘oudkomers’, in de bibliotheek van de Transvaal. Zij hebben er een intakegesprek met een gemeenteambtenaar, waarvoor de bieb de ruimte biedt. Daarnaast vindt er de reguliere volwasseneneducatie plaats, die in vergelijking met vroeger intensiever is geworden. Mieke Schuurman, al bijna vijftientig jaar in dit filiaal werkzaam: ‘Vroeger kwamen mensen hier met brieven van officiële instanties, met de vraag of wij ze konden uitleggen wat er stond. Wij verwezen ze dan maar door naar het maatschappelijk werk. Volwasseneneducatie bestond toen eigenlijk maar uit één les. Nu is er een heel leerplan.’

Een laatste verklaring voor de gestegen deelnamegraad schuilt in de toegang die de bibliotheek biedt tot het internet. Eind 2003 had 71% van de Nederlanders thuis de beschikking over internet. Onder Turken en Marokkanen lag dat percentage met 42 veel lager. Mensen zonder thuisaansluiting kunnen naast de internetcafés en belhuizen in de bibliotheek terecht. 15% van de Turken en Marokkanen zonder thuisaansluiting gebruikt deze mogelijkheid, wat vijf keer zoveel is als onder de vergelijkbare groep autochtonen.⁴ Van de krantlezende mannen in de bieb aan het Hobbemaplein zeggen verscheidene dat zij regelmatig van de internetvoorziening gebruikmaken. Een Somalische man die sinds zeven jaar in Nederland is, houdt via de krant en het internet voeling met wat er in zijn herkomstland gebeurt. Eén keer per week is hij daarvoor wel in de bieb te vinden.

Niet over het hoofd te zien is de aanwezigheid van de beveiligingsmedewerkster. Zij paradeert in de buurt van de ingang, niet ver van de uitleenbalie. Haar presentie is niet iets van de laatste jaren. Al begin jaren negentig werd het klimaat wat harder en zakelijker. Groepjes jongeren zorgen af en toe voor problemen. Dan moet er kordaat worden ingegrepen. Want zonder duidelijke grenzen gaat het niet goed, zo merkte ook de medewerker die op de computers voor de jeugd toezicht houdt en ondersteuning biedt bij een goed gebruik van de computer. Recent zijn de regels aangescherpt.

Er wordt niet meer gechat, gehotmailed en gespeeld achter de bieb-pc's. Bij het verschijnen van een Hotmail-scherm gaat er gelijk een waarschuwing uit. Toegang krijg je voor dertig minuten en alleen met een bibliotheekpas alsmede een briefje waarop staat aangegeven voor welk doel je de pc gebruikt, zodat controle daarop mogelijk is. 'De bieb is wat dat betreft een afspiegeling van de samenleving, en het zou misschien ook niet goed zijn als het anders was. Het blijft een openbare instelling,' zegt Mieke Schuurman.

Tahar lijkt zich over alle regels niet druk te maken. Zijn schoolopdracht is met plaatjes en al uit de kleurenprinter gerold. Hij rekent de prints af en keert terug in de multiculturele drukte op straat, op weg naar huis. Of misschien wel naar het park, om te gaan voetballen.

Noten

- 1 Zie hoofdstuk 3 (p. 26-57) in: Frank Huysmans, Jos de Haan en Andries van den Broek (2004), *Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 2 Gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek, StatLine (www.cbs.nl/statline), geraadpleegd 30 november 2004.
- 3 Zie Mérove Gijsberts (2003), 'Opleidingsniveau en taalbeheersing'. In: Jaco Dagevos, Mérove Gijsberts en Carlo van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (p. 37-62). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 4 Gegevens van het SCP uit het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) van 2003.

DANKZIJ DE VROUW TOCH MET VERVROEGD PENSIOEN

Ans Merens en Wil Portegijs

Nederland vergrijst. Om het draagvlak van de verzorgingsstaat op peil te houden moeten we langer blijven doorwerken, aldus werkgevers en de overheid. Door de fiscaal aantrekkelijke prepensioenregelingen te vervangen voor de minder aantrekkelijke Levensloopregeling hoopt de overheid oudere werknemers te bewegen langer door te werken. Het stuklopen van het najaarsoverleg en de grote sociale onrust die erop volgde, laten echter zien dat de Nederlander bijzonder hecht aan de mogelijkheid om vervroegd de arbeidsmarkt te verlaten. In het centraal akkoord dat nadien tot stand kwam, heeft de overheid daarom onder druk van de sociale partners de Levensloopregeling aangepast. Werknemers die daarvoor gespaard hebben, kunnen nu toch al rond hun 62ste jaar met 70% van hun laatstverdiende loon van een welverdiende rust gaan genieten. Een streep door de rekening van de regering, die aanvankelijk had ingezet op het laten doorwerken van iedereen tot 65 jaar.

Maar er is hoop, voor het beleid van het kabinet althans. Vrouwen kunnen de benodigde extra arbeidskracht leveren! Opvallend is dat bij de zoektocht naar arbeidskracht het grote arbeidspotentieel van vrouwen tot nu toe is genegeerd. Van de vrouwen van 20-64 jaar werkt 45% niet buitenshuis en de 55% die wel een baan hebben, werken merendeels in deeltijd. Vrouwen zouden dus veel meer buitenshuis kunnen werken en langzaam aan doen zij dat ook. Het aandeel vrouwen met een betaalde baan stijgt gestaag, ondanks de minder gunstige economie. In 2010 zullen naar verwachting een kleine 65% van de vrouwen minstens 12 uur per week buitenshuis werken. Hoopvol is ook dat vrouwen gemiddeld 1 tot 1,5 uur meer zouden willen werken dan zij nu doen. Bovendien blijkt dat vrouwen, onder voorwaarden, bereid zouden zijn om nog meer uren buitenshuis te gaan werken. Belangrijkste voorwaarden die zij noemen, zijn de mogelijkheid om de werktijden af te kunnen stemmen op het privé-leven en om vrij te kunnen nemen bij ziekte van een kind of familielid. Ook

zouden veel vrouwen meer uren gaan werken als dat financieel gezien nodig is of een aanzienlijke verbetering zou betekenen (Portegijs et al. 2004). Hoeveel uren zij dan zouden willen werken, is onbekend. Maar omdat het om een grote groep (potentiële) werknemers gaat, zou een uitbreiding van hun arbeidsomvang met bijvoorbeeld gemiddeld 4 uur per week al een enorme uitbreiding van het arbeidsaanbod betekenen. De winst is zelfs bijna drie keer groter dan de toename die gerealiseerd wordt als alle werknemers bijvoorbeeld een jaar langer doorwerken. Het volgende rekenvoorbeeld maakt dit duidelijk.

Bij de vrouwen richten wij ons op de leeftijd 20-64 jaar. We laten de studenten, arbeidsongeschikten en degenen die met vervroegd pensioen zijn buiten beschouwing, aangezien zij op korte termijn niet (meer uren) kunnen werken. Over blijven 4.157.000 vrouwen die gemiddeld (inclusief de niet-werkenden) 20 uur per week werken. Uitgaande van een standaardwerkweek van 38 uur¹ is dat 0,53 fte per vrouw. Tezamen werken deze vrouwen jaarlijks 2.203.000 fte (zie tabel). Wat gebeurt er als deze vrouwen gemiddeld 4 uur per week meer gaan werken? Dan komt hun gemiddeld aantal uren op 24 per week (0,63 fte). Omgerekend in fte's zou de arbeidsdeelname van deze groep vrouwen ruim 2,6 miljoen fte bedragen. Vergelijken we dit met de huidige arbeidsdeelname van vrouwen, dan is er sprake van een toename met ruim 416.000 fte.

Bij de inschatting van de winst die te behalen valt als oudere werknemers, mannen en vrouwen, langer doorwerken richten wij ons op de werkenden van 55-64 jaar. Op 55-jarige leeftijd heeft nog 61% een baan. Daarna daalt dit aandeel snel naar 19% van de 61-jarigen en slechts 8% van de 64-jarigen. Totaal hadden in 2002 ruim 691.000 Nederlanders in de leeftijd van 55-64 jaar een baan. Lang niet iedereen in deze groep werkt fulltime. Oudere vrouwen werken relatief vaak in deeltijd. En verder zijn er steeds meer ouderen die hun werkende bestaan langzaam afbouwen door de laatste jaren met deeltijd-vut te gaan. Gemiddeld maakten deze werkenden in 2002 een

werkweek van 32 uur (0,84 fte) per week. Tezamen werken de 55-64-jarigen daarmee 581.000 fte per jaar.

Vergelijking van twee scenario's om de arbeidsdeelname te verhogen (in fte's)

arbeidsdeelname vrouwen 20-64 jaar ($4.157.000 * 0,53$ fte)	2.203.000
idem, gemiddeld 4 uur per week meer werken ($4.157.000 * 0,63$ fte)	2.619.000
toename	416.000
arbeidsdeelname werkenden 55-64 jaar ($692.000 * 0,84$ fte)	581.000
idem, gemiddeld 1 jaar langer doorwerken (berekend door 867.000 werkenden 54-63 jaar $* 0,84$ fte)	728.000
toename	147.000

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '02) SCP-bewerking

Als alle oudere werknemers een jaar langer zouden doorwerken, dan zou de arbeidsparticipatie van de 64-jarigen gelijk worden aan die van de 63-jarigen. En de 63-jarigen nemen het arbeidspatroon van de 62-jarigen over. Kortom, als alle oudere werknemers een jaar langer doorwerken, dan wordt de arbeidsbijdrage van de 55-64-jarigen gelijk aan de huidige arbeidsbijdrage van de 54- tot 63-jarigen. Van de 54- tot 63-jarigen werken 867.000 personen met een gemiddelde van 32 uur per week (0,84 fte). Dit komt neer op ruim 728.000 fte's. De winst van een jaar langer doorwerken voor de arbeidsdeelname bedraagt daarmee 147.000 fte's. Daarbij zijn we ervan uitgegaan dat de werknemers in dat laatste extra jaar hun arbeidsuren per week niet verminderen. In werkelijkheid zien we wel een geleidelijke afname van het aantal arbeidsuren. Als daarmee rekening wordt gehouden, wordt de winst van een jaar langer doorwerken nog geringer.

Vergelijken we de toename in arbeidsdeelname als ouderen een jaar langer doorwerken met de toename als vrouwen een halve dag meer gaan werken, dan is duidelijk dat het laatste scenario veel meer zoden aan de dijk zet. Per vrouw is het slechts een geringe toename van het aantal werkuren, maar omdat het om een groot aantal vrouwen (meer dan 4 miljoen) gaat, tikt dit veel meer aan dan een jaar langer doorwerken door een relatief kleine groep ouderen (bijna 700.000).

De conclusie is duidelijk. Iedereen kan toch vervroegd met pensioen als het arbeidspotentieel van vrouwen beter wordt benut. De arbeidsdeelname van vrouwen groeit al jaren gestaag, en deze groei kan worden versterkt door werkgevers en de overheid. De werkgever zou de arbeid-en-zorg-combinerende werknemer maximale ruimte moeten bieden de werktijden af te stemmen op de behoeften van het gezin. De regering zou over de brug moeten komen met voor iedereen toegankelijke kinderopvang en ruimhartige verlofregelingen. Ervaringen in andere Europese landen laten zien dat er in dit opzicht nog een wereld valt te winnen (Plantenga en Siegel 2004).

Bijkomend voordeel is dat er meer kans is dat de streefdoelen die in het emancipatiebeleid worden gehanteerd voor arbeidsparticipatie, economische zelfstandigheid en vertegenwoordiging van vrouwen op hogere posities zouden kunnen worden gehaald.

Literatuur

CBS (2004) *Statistisch jaarboek 2004*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Plantenga en Siegel (2004) *Childcare in a changing world* (positionpaper voor de conferentie *Childcare in a changing world*). Groningen: CMK Foundation of childcare/ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Portegijs et al. (2004) *Emancipatiemonitor 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2004/19).

NOOT

- 1 Zie *Statistisch jaarboek* (CBS 2004: 202), de gemiddelde arbeidsduur van voltijdswerkenden in 2001 is ruim 38 uur.

EUROPA: VAN POLITIEKE INSTITUTIE NAAR SOCIAAL FENOMEEN

Charlotte Wennekers en Mariëlle Cloin

Loesje geeft het al op een ludieke manier aan: met Europa als bestuursorgaan hebben de meeste ‘Euroburgers’ weinig op. Dat is op zich ook niet verwonderlijk. De berichtgeving over de EU is vaak somber gestemd. Zo kent iedereen wel de krantenberichten over fraude, declaratiegedrag van parlementsleden, landbouwsubsidies en nettobetalingen. Tegelijkertijd lijkt de burger slechts matig bij Brussel betrokken te zijn. Uit menig opinieonderzoek over de EU komt dat beeld naar voren: een weinig betrokken burger, die nauwelijks of geen relevante kennis over de EU heeft. De steun voor de Europese Unie in Nederland is het laatste jaar ook flink gedaald en we zijn met z’n allen steeds negatiever tegen de recente toetreding van de tien Midden- en Oost-Europese landen aan gaan kijken (Ederveen et al. 2004: 10-11). Kortom, over Europa niets dan slechts zou je bijna denken.

Toch zijn er over Europa ook positieve berichten te melden. Zo heeft het Europees Parlement volgens velen eind oktober 2004 een belangrijke overwinning geboekt. Hij dreigde niet akkoord te gaan met de voorgestelde nieuwe Commissie vanwege een commissaris die zich uitgesproken conservatief uitsprak over vrouwen en homoseksualiteit. Het Europese democratisch proces kreeg hiermee voor de burgers een duidelijker gezicht. Daarnaast biedt de Europese Grondwet, die begin november 2004 door alle lidstaten is ondertekend, meer mogelijkheden voor burgers om punten op de Europese agenda te zetten en hun stem te laten horen. Bij het opstellen van deze grondwet was nadrukkelijk een rol weggelegd voor maatschappelijke organisaties. Op verschillende gebieden worden er bovendien inspanningen verricht om de kloof tussen burgers en Brussel te dichten.

En wat betreft die publieke opinie: ondanks het feit dat er een (tijdelijke?) daling te zien is in de steun voor de EU onder het Nederlandse volk, vindt de overgrote meerderheid van de Nederlanders nog steeds dat het EU-lidmaatschap een goede zaak is (Ederveen et al. 2004: 10-11). Is er dan eigenlijk wel reden tot somberheid?

Misschien niet. Zeker niet als we voor een andere benadering van Europese betrokkenheid kiezen. Volgens Delhey (2004) kan er namelijk onderscheid gemaakt worden tussen sociale en politieke Europese integratie. Hij stelt dat het in de EU bijna altijd om *formele politieke integratie* gaat, waarbij van hogerhand door wet- en regelgeving in het leven van burgers wordt ingegrepen. Er zou volgens hem echter meer aandacht moeten zijn voor de *informele sociale integratie*, die van onderop werkt. Deze integratie ontstaat door wederzijdse erkenning ('mutual relevance') en cohesie tussen burgers van verschillende EU-lidstaten. Onder wederzijdse erkenning verstaat Delhey onder meer reizen en verblijven in andere Europese landen, vriendschappen, huwelijken en andere contacten met Europeanen, emigratie, en wederzijdse interesse en kennis. Europese sociale cohesie kan gemeten worden op basis van de mate waarin wederzijdse percepties en attitudes positief zijn, de hoeveelheid gemeenschapsgevoel en 'wij-gevoel' die er is, en de mate waarin deze 'wij-gevoelens' zich vertalen in ondersteunende acties.

Metingen van interesse van Nederlanders voor ontwikkelingen en gebeurtenissen elders in Europa en hun gevoelens van verbondenheid met andere Europeanen zouden wel eens een veel florissantere beeld kunnen geven van betrokkenheid bij Europa dan wanneer alleen naar interesse voor en kennis over EU-instituties wordt gekeken.

Zo overschrijdt een groot aantal jongeren (en trouwens ook ouderen) iedere zomer de landsgrenzen om in een ander Europees land vakantie te vieren. En tijdens deze vakanties vindt er op grote schaal Europese ‘integratie’ plaats, want ongeveer één-derde van deze jongeren beleeft tijdens de vakantie een romance met iemand uit een ander Europees land (British Airways 2004). Zie hier de Europese integratie in een notendop! En dat deze liefdes soms zelfs een lang(er) leven beschoren zijn dan enkel de vakantieperiode, blijkt uit het Eurobarometeronderzoek onder een groot aantal jongeren (Wennekers en Dekker 2004: 81). Eén op de tien Nederlandse jongeren gaat namelijk ook na de vakantie nog op reis om de vakantieliefde op te zoeken.

Daarnaast wordt ook in het kader van door de EU gesubsidieerde uitwisselingsprogramma’s (Erasmus, Socrates, Leonardo) veel gereisd en verbleven binnen Europa. Eén op de drie Nederlandse studenten geeft aan tijdens zijn of haar studie om een studiegerelateerde reden in het buitenland te zijn geweest. In acht van de tien gevallen was de bestemming een ander EU-land (BISON Monitor 2003: 58). Onderzoek (De la Rúa 2002) lijkt erop te wijzen dat dit soort mobiliteit een gunstig effect heeft op het ontwikkelen van een Europese identiteit en op attitudes ten aanzien van de EU.

Kortom, wanneer Loesje roept dat zij níet meer bemoeienis wil van EU-bureaucraten, maar wél meer internationale vrienden, dan geeft zij, in ieder geval wanneer wij de denkwijze van Delhey volgen, eigenlijk blijk van een grote sociale betrokkenheid bij Europa. Dat zij hierin niet alleen staat, blijkt wel uit het groot aantal jongeren dat aangeeft voor studie, stage of werk binnen Europa op reis te zijn geweest, uit de internationale liefdes die tijdens deze reizen opbloeien, en het feit dat de helft van alle Nederlandse jongeren het onbelemmerd reizen binnen Europa als de grootste verworvenheid van de Europese integratie beschouwt (Dekker 2002: 22).

De jeugd heeft de toekomst. In hoeverre sociale betrokkenheid ook leidt tot politieke betrokkenheid is natuurlijk de vraag. Maar onbekend maakt onbemind, en de voorwaarde scheppende rol van sociale integratie mag in dat kader wel eens extra benadrukt worden.

Literatuur

- British Airways (2004). *Reizigersonderzoek*, geraadpleegd 12 november 2004 via <http://www.goedgezien.nl/vakantieliefde.htm>.
- Dekker, P. (red.) et al. (2002). *Leeft Europa wel? Een verkenning van de Europese Unie in de publieke opinie en het onderwijs*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Delhey, J. (2004). *European Social Integration. From convergence of countries to transnational relations between people*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin.
- Ederveen, S. et al. (2004). *Bestemming Europa. Immigratie en integratie in de Europese Unie*. Den Haag: Sdu.
- Europees Platform, CINOP en NUFFIC (2003). *BISON Monitor van internationale mobiliteit in het onderwijs*. Den Haag: Nuffic.
- Rua, A. de la (2002). 'Amistad e identificación: las micro fundaciones de las pertenencias macro. Amigos europeos e identidad europea'. In: *Revista Redes* 2002: 3.
- Wennekers, C. en P. Dekker (2004). 'Betrokkenheid bij Europa'. In: *Europa als Sociale Ruimte. Advies* 28 (p. 68-97). Den Haag: Sdu/RMO.

FILERIJDEN IS (G)EEN PRETJE!

Lucas Harms

De file als alledaags verschijnsel

De afgelopen decennia zijn files een alledaags verschijnsel geworden. Met name in de jaren negentig is de verkeersdrukte explosief toegenomen: tussen 1986 en 2000 is het gebruik van het hoofdwegennet verdubbeld, terwijl het aantal rijstrookkilometers slechts toenam met 12%. Vooral in de Randstad is het probleem steeds nijpender geworden: daar nam het percentage zwaar belaste snelwegtrajecten tussen 1986 en 2000 toe van 4 naar omstreeks 50 (Hilbers et al. 2004: 28). Anno 2004 telt Nederland 35.000 files per jaar, met een totale ‘filezwaarte’ (lengte maal tijdsduur) van zo’n 10 miljoen kilometer-minuten (AVV 2004). De maatschappelijke schade die dit oplevert, onder andere door verloren arbeidstijd en inefficiënt verlopen transporten, bedraagt naar schatting ruwweg 2 miljard euro per jaar (Harms 2003). Omdat een groot deel van de bevolking dagelijks met verkeersopstoppingen wordt geconfronteerd, is het ook een veelbesproken onderwerp in de publieke opinie. Zo wees een vorig jaar gehouden enquête uit dat drie op de vijf automobilisten de huidige capaciteit van het wegennet onvoldoende vinden (NIP0 2003). Uit ander onderzoek bleek al eerder dat van een twaalfstal alledaagse activiteiten het in-de-file-staan het vaakst hevige irritatie veroorzaakt (Breedveld en Van den Broek 2003: 51).

De file als speerpunt in beleid

De ernst van de problematiek wordt weerspiegeld in het kabinetsbeleid, dat bestrijding van files als één van de speerpunten beschouwt. Het eerste kabinet-Balkenende kwam reeds tegemoet aan het fileleed door opdracht te geven tot de aanleg van zogenoemde ‘spitsstroken’: extra rijbanen die de doorstroming van het verkeer gedurende de drukke ochtend- en avondspits moeten garanderen. De verwachting is dat op weggedeelten met spitsstroken de filezwaarte met 30% zal afnemen (TK 2004/2005: 117).

Het tweede kabinet-Balkenende komt met nog veel meer anti-file maatregelen, die onder andere zijn verwoord in de recent verschenen *Nota Mobiliteit* (v&w 2004). Naast een aanzienlijke uitbreiding van de capaciteit beoogt het kabinet met de plannen ook een fikse verbetering van de betrouwbaarheid van het wegennet, met als uitgangspunt dat reistijden tussen A en B binnen een zekere marge voorspelbaar moeten zijn. Er zijn daarvoor streefwaarden opgesteld, zoals een maximale reistijd van 45 minuten voor een afstand van 50 kilometer tijdens ochtend- en avondspits, of 12 minuten voor een afstand van 10 kilometer (v&w 2004: 36).

Toch is dit voor de Tweede Kamer nog niet voldoende. Die vond de plannen van Verkeer en Waterstaat getuigen van te weinig visie en daadkracht. Er moet nog meer geld komen voor de aanleg van wegen, opdat de files nog krachtiger en effectiever kunnen worden bestreden, aldus de discussie tijdens de begrotingsbehandeling eind november 2004.

De file als moment van rust

Maar is de dagelijkse file dan echt alleen maar kommer en kwel? Met de verloren tijd en de additionele uitlaatgassen vormen files uiteraard een belangrijke schadepost voor economie en milieu. Maar door de eenzijdige aandacht voor de file als probleem wordt vaak voorbijgegaan aan de positieve aspecten van het filerijden. En dat zijn er nogal wat.

Zo vormt de dagelijkse file voor veel mensen een moment van rust en privacy. Een moment waarop men zich even niet hoeft te bemoeien met het wel en wee van partner en kinderen, en niet tegemoet hoeft te komen aan de wensen van veeleisende collega's. Ironisch genoeg zijn de minuten van huis naar het werk en vice versa, opeengepakt op de autosnelweg tussen duizenden andere automobilisten, voor velen het meest private moment van de dag (Lomarsky 1995). Hoezeer men vrouw en kinderen ook liefheeft, ervaart in het gezelschap van vrienden, en gedreven kan werken in de aanwezigheid van collega's: een korte periode van alleenzijn is een kostbaar moment dat velen koesteren. Een moment van afzondering dat ruimte biedt om de ervaringen

te verwerken die men recentelijk opdeed, en de batterij op te laden voor de zaken waar men op afstevent. Vooral voor diegenen die een hectisch bestaan leiden, zoals tweeverdieners met kinderen, is de file vaak een zeer welkome buffer tussen de opeenhoping van verplichte activiteiten. Uit een Amerikaans onderzoek is gebleken dat forensen dit in de praktijk ook echt als zodanig ervaren: de file als een soort transitieperiode, waarin men in tijd en ruimte letterlijk en figuurlijk afstand kan nemen van huis en haard en zich kan instellen op het werk (Handy et al. 2003).

De file als nevenactiviteit

Niet alleen is de file het moment voor overpeinzingen en mentale voorbereiding, ook is het één van de weinige momenten waarop men ongestoord en ongegeneerd kan genieten van de favoriete muziek, of het laatste nieuws kan horen via de actualiteitenrubriek van de radio. Anderen gebruiken de ‘verloren tijd’ met het volgen van een Spaanse taal cursus of het voeren van een telefoongesprek via de handsfree mobiele telefoon. De deelname aan dergelijke nevenactiviteiten wordt ondersteund door het toenemend comfort van de vierwieler, waarbij zaken als climate- en cruise-control, zelfdenkende navigatiesystemen, multifunctionele geluid- en beeldsystemen, stoelverwarming, stoelmassage en last but not least het bekerhoudertje steeds vaker tot de aangeboden opties zijn gaan behoren. In de nabije toekomst wordt de auto verrijkt met nog veel meer mogelijkheden voor het doen van andere bezigheden behalve (file)rijden, zoals een voice-interface waarbij de bestuurder e-mail voorgelezen krijgt, of het meest recente nieuws uit de digitale krant (Alberda en Enthoven 2003; Urry 2004). Dergelijke voorbeelden van ‘reistijdverrijking’ zullen de nu nog overheersende perceptie van de file als verloren tijd doen verbleken: reistijdverlies omgezet in reistijdwinst.

De file als boulevard

Naast de mogelijkheden tot mentale rust en materiële activiteiten die de file herbergt, is filerijden ondanks de privacy die men koestert tot op zekere hoogte ook een sociale activiteit. Men kijkt en vergelijkt, bewondert en verafschuwt, beoordeelt en veroordeelt het veelzijdige en bonte blik dat van alle kanten langsij komt. En dankzij de lage snelheden hoeft het niet bij een vergelijking van modellen en kleuren te blijven en kan het oog zo nu en dan ook worden gericht op de bestuurders van al dat blik. Wie zitten er nog meer in de file? Zijn het knappe, lelijke, aardige of boosaardige mensen? Dat het in de regel niet alleen bij visueel contact blijft, wordt bewezen door de vele websites over dit onderwerp zoals autoflirt.nl en fileflirt.nl, waar het sjansen met lotgenoten actief wordt gepropageerd en ondersteund. Zo is de file ook een middel om te flaneren: het moderne equivalent van de boulevard als parade voor sociale vergelijking.

Ik (rode Citroën Saxo) ben op zoek naar de schoonheid die vandaag naar mij glimlachte vanuit haar (zwarte) Renault Twingo. Om 17:30 stonden wij samen in de file op de A2 richting Utrecht ter hoogte van afslag Culemborg. Ik denk niet dat het nodig is het verder te beschrijven, want ik weet zeker, als je dit leest, herinner je het direct. Nu maar hopen dat jij ook op zoek gaat en ook op deze site terecht komt! (waarom ben ik niet uitgestapt...?).

Bewerkt bericht, ontleend aan www.fileflirt.nl, geplaatst op 29 november 2004.

Literatuur

- Alberda, F. en G. Enthoven (2003). *Vervoer in de toekomst; een toekomstbeeld 'in beweging'*. Delft: ministerie van Verkeer en Waterstaat/Studio Wegen naar de Toekomst (18 juni 2003).
- AVV (2004). *Filemonitor 2003*. Rotterdam: ministerie van Verkeer en Waterstaat/Adviesdienst Verkeer en Vervoer.
- Breedveld, K. en A. van den Broek (2003). *De meerkeuzemaatschappij; facetten van de temporele organisatie van verplichtingen en voorzieningen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Handy, S., L. Weston en P. Mokhtarian (2003). *Driving by choice or necessity? The case of the soccer mom and other stories*. Paper gepresenteerd op de '2003 Annual Meeting of the Transportation Research Board', Washington DC, 15 januari 2003.
- Harms, L. (2003). 'Mobiliteit'. In: T. Roes (red.). *De sociale staat van Nederland 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hilbers, H., J. Ritsema Van Eck en D. Snellen (2004). *Behalve de dagelijkse files; over betrouwbaarheid van reistijd*. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- Lomasky, L.E. (1995). *Autonomy and automobility*. Bowling Green, Ohio: Bowling Green State University.
- NIPO (2003). *De Nederlandse Automobilist 2002/2003*. Amsterdam: NIPO.
- TK (2004/2005). *Rijksbegroting 2005, Verkeer en Waterstaat. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 29800, hoofdstuk XII, nr. 2*.
- Urry, J. (2004). 'The 'system' of automobility'. In: *Theory, Culture and Society* (21) 4-5, p. 25-39.
- V&W (2004). *Nota Mobiliteit; naar een betrouwbare en voorspelbare bereikbaarheid*. Den Haag: ministerie van Verkeer en Waterstaat/ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu.
- Diverse websites, waaronder: www.autoflirt.nl en www.fileflirt.nl

HET GEHEIM VAN DE AMBITIEUZE WERKNEMER

Heleen van Luijn

De algemene opvatting is dat ambitie goed is. Want alleen door langer, harder en ambitieuzer te werken kunnen we in ons land de kosten van de vergrijzing opvangen. En alleen op basis van onze ambities kunnen we de internationale concurrentie aan en ervoor zorgen dat we economisch niet nog verder weg zakken. Lang niet alle werknemers willen in hun werk de top bereiken, maar wie willen dat wel? Wat kunnen zij ons leren? En is werkambitie alleen maar goed, of zijn er ook minder positieve kanten?

Er wordt wel gedacht dat zeer ambitieuze mensen lange werkweken maken, nauwelijks vrije tijd hebben, en problemen ervaren bij het combineren van werk en zorg. Vaak zouden ze wel minder willen werken, maar laat het werk dit niet toe. Door al dat werken zouden zij hun gezondheid schaden en meer kans hebben op een burn-out. Maar is dat wel zo?

Om een antwoord op deze vragen te geven zijn de 25% – om precies te zijn 23,8% – meest ambitieuze Nederlandse werknemers in loondienst vergeleken met hun minder ambitieuze broeders en zusters (de overige 75%). Ambitie is gemeten met drie uitspraken die samen een schaal vormen (zie tabel 1). Naarmate werknemers het meer eens zijn met de uitspraken is, zijn ze ambitieuzer.

Behalve sociaal-demografische achtergrondkenmerken zijn ook aspecten van de werksituatie, de combinatie van werk en zorg en de gezondheid van de ambitieuze werknemers onderzocht. Tabel 2 laat zien welke kenmerken en factoren significant zijn als ze tegelijk worden getoetst.

Tabel 1 De werkambitie van Nederlandse werknemers in loondienst in 2002
(n = 2680, in percentages dat het (helemaal) eens is met de uitspraken)

ik zou graag een toppositie willen bekleden ^a	14,3
ik ben bereid om mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken	5,8
ik heb in mijn beroep hoge doelen voor mezelf gesteld	23,0

^a De items vormen een schaal. De scores op deze schaal meten het ambitieniveau.

Bron: SCP (Regelingen Arbeid en Zorg 2002)

Ambitieuze werknemers blijken vaker man, hoogopgeleid, jong, en zij hebben een hoger inkomen dan minder ambitieuze werknemers.¹ Naarmate werknemers langer bij een bepaald bedrijf of instelling werken, neemt de ambitie af. Leidinggevenden en werknemers die beschikken over flexibele werktijden zijn daarentegen ambitieuzer dan degenen zonder leidinggevende functie en dergelijke werktijden. Degenen die werken in een bedrijfscultuur waar overwerk normaal is, zijn eveneens ambitieuzer dan werknemers zonder een dergelijke cultuur. Ook werknemers met een positieve houding ten opzichte van het uitbesteden van zorgtaken zijn ambitieuzer dan degenen die hier minder positief tegenover staan. Dit geldt eveneens voor werknemers met een sterke gerichtheid op betaald werk en naarmate men meer (combinatie)druk ervaart. Daarentegen zijn degenen die graag korter willen werken, minder ambitieus.² Dit duidt erop dat er empirische ondersteuning is voor het stereotype beeld van de ambitieuze werknemer als jonge, hoogopgeleide, goedverdienende, sterk op betaald werk gerichte mannelijke leidinggevende ‘job-hopper’, werkzaam in een bedrijfscultuur waarin overwerk normaal is, die positief staat ten opzichte van het uitbesteden van zorgtaken, en die hoewel hij (combinatie)druk ervaart toch niet graag korter wil werken.

Tabel 2 Achtergrondfactoren ter verklaring van de ambitie van werknemers
(in odds ratios; n = 2309) ^a

	in odds ratio
sekse	
mannen (ref. cat.)	1
vrouwen	0,4
hoogst voltooide opleiding	1,1
leeftijd	0,9
huishoudinkomen	1,4
duur arbeidsrelatie	0,7
leidinggevende functie	
geen (ref. cat)	1
wel	2,5
flexibele werktijden	
niet (ref. cat)	1
wel	1,6
bedrijfscultuur waar overwerk normaal is	1,5
houding t.o.v. het uitbesteden van zorgtaken	1,5
gerichtheid op betaald werk	1,9
(combinatie)druk	1,6
behoefte om korter te werken	0,7
Nagelkerke's pseudo R ² = 0,25	

^a Er is ook gecorrigeerd voor het effect van (on)gehuwd samenwonend vs. alleenstaand, wel/geen thuiswonende kinderen tot en met 17 jaar, stedelijkheid, regio, arbeidsduur (per week), aantal arbeid-zorgregelingen dat de werkgever biedt, aanwezigheidscultuur, ervaren gezondheid, en de vrije tijd onder druk, maar deze effecten waren niet significant ($p < 0,05$).

Bron: SCP (Regelingen Arbeid en Zorg 2002)

Het aantal uren dat men werkt per week, de beleving van de vrije tijd, en de ervaren gezondheid blijken niet van invloed. Ook gaat ambitie niet samen met combinatieproblemen met werk en zorg, noch met burn-outklachten. Ambitieuze werknemers worden dus niet, zoals veelal wordt gedacht, gekenmerkt door lange werkweken, weinig vrije tijd, gezondheidsklachten en problemen met het combineren van arbeid en zorg.

De aanwezigheid van kinderen tot en met 17 jaar blijkt niet van invloed op het ambitieniveau van werknemers. Dit is opmerkelijk. Het is niet ondenkbaar dat deze factor bij vrouwen wel en bij mannen niet samenhangt met hun ambitie. Ook in ander opzicht zouden ambitieuze mannen en vrouwen van elkaar kunnen verschillen. Om deze vraag te beantwoorden is bovenstaande analyse opnieuw gedaan, nu voor mannen en vrouwen afzonderlijk.

Ambitieuze mannen verschillen nauwelijks van het algemene beeld. Alleen opleidingsniveau en huishoudinkomen zijn niet meer significant. Bij vrouwen wijkt het beeld meer af. Naast opleiding en inkomen zijn leeftijd en de behoefte om korter te werken niet meer significant. Ambitie is dus niet zozeer een kenmerk van jonge vrouwen – zoals in het algemene beeld en bij mannen – maar ook van oudere. De behoefte aan korter werken hangt bij vrouwen niet samen met hun ambitie; bij mannen wel. Dit duidt er wellicht op dat vrouwen meer dan mannen van mening zijn dat een carrière in deeltijd mogelijk moet zijn. Burgerlijke staat, aanwezigheid van kinderen en het aantal arbeid-zorgregelingen van de werkgever spelen wel een rol bij vrouwelijke ambitie. Samenwonende en gehuwde vrouwen, vrouwen zonder thuiswonende kinderen tot en met 17 jaar en vrouwen wier werkgevers meer arbeid-zorgregelingen bieden, blijken ambitieuzer dan alleenstaande vrouwen, vrouwen met thuiswonende kinderen in de genoemde leeftijd en vrouwen met een werkgever zonder dergelijke regelingen. Voor het overige is het beeld niet anders dan voor alle werknemers. Hoopvol is het dat vrouwen ambitieuzer zijn (en mogelijk worden) naarmate hun

werkgever meer arbeid-zorgregelingen biedt. Hoewel het verband ook omgekeerd kan liggen: ambitieuze vrouwen vinden werk bij meer emancipatiegezinde werkgevers. Weinig verrassend is dat vrouwen met thuiswonende kinderen tot en met 17 jaar minder ambitieus zijn dan vrouwen zonder kinderen of kinderen in die leeftijd.

Tot slot: lange werkweken, gezondheids- en burn-outklachten, vrijetijdsdruk en problemen bij het combineren van werk en zorg zijn geen kenmerken van ambitieuze werknemers. Hoewel zij meer (combinatie)druk ervaren dan minder ambitieuze collega's, hebben zij niet meer behoefte aan korter werken. Ambitieuze mannen en vrouwen verschillen weinig. Kortom, de 25% meest ambitieuze werknemers in ons land laten een krachtig positief voorbeeld zien; werkambitie lijkt alleen maar goed. Meer gerichtheid op betaald werk en positieve opvattingen over het uitbesteden van zorg kan de ambitie doen stijgen. Dit geldt wellicht ook voor job-hoppen en flexibele werktijden, hoewel meer voor de hand ligt dat ambitieuze werknemers sneller van baan wisselen, omdat ze ambitieus zijn. De kans op flexibele werktijden neemt dan vaak eveneens toe.

Noot

- 1 Zie voor het verschil in werkambitie tussen Nederlandse vrouwen en mannen en Nederlandse vrouwen en andere Europese vrouwen: H. van Luijn en J. Iedema (2004). 'Willen Nederlandse vrouwen wel carrière maken?'. In: *Hollandse Taferelen* (p. 82-87). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 2 Zie voor het verband van werkambitie en de behoefte aan verlofregelingen: H. van Luijn en S. Keuzenkamp (2004). *Werkt verlof? Het gebruik van regelingen voor verlof en aanpassing van de arbeidsduur*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

EEN GELUKKIGE GEEST IN EEN COSMETISCH LICHAAM

Crétien van Campen

In de jaren zeventig had je de televisieserie Bionic Man, ofwel de Man van Zes Miljoen. Door een vliegtuigongeval was Bionic Man alle ledematen kwijtgeraakt en daarvoor in de plaats kreeg hij elektronische ledematen die hem een bovenmenselijke kracht gaven. In het echte leven was de acteur Lee Majors getrouwd met de vrouw die in Amerika een icoon van de plastische chirurgie zou worden, Farrah Fawcett-Majors. Ze vergaarde faam in de serie Charlie's Angels en was in de jaren zeventig een pop-idool en voorbeeld voor cosmetische ingrepen. De laatste jaren haalt ze vooral het nieuws met een nieuwe neus of ander versleuteld gelaatskenmerk.

Bionic Man was destijds science fiction, maar lijkt dat tegenwoordig allerm minst meer. Kunstledematen zijn zeer geavanceerd – je kunt er geen honderd kilometer per uur mee lopen zoals Bionic man, maar het kost je dan ook minder dan zes miljoen – en voor een Farrah Fawcett-achtig uiterlijk kun je in veel privé-klinieken terecht. In de media figureert vooral het aanbod van cosmetische ingrepen aan het uiterlijk, maar ook het aanbod van kunstledematen en kunstorganen is groot. Op het psychische vlak is in navolging van Prozac en Viagra volgens de Gezondheidsraad (2002) de komende tijd een groot aanbod van gelukspillen en zogenoemde functieverbeters (van bijvoorbeeld geheugen en concentratie) te verwachten.

Lopen we straks allemaal in een zelf gekozen lichaam? Een recente peiling onder de bevolking wijst uit dat 71% van de Nederlanders verwacht dat in het jaar 2020 cosmetische ingrepen algemeen toegepast worden om er aantrekkelijker uit te zien. Onder jongere mensen van 16 tot 34 jaar verwacht 78% dit (SCP 2004).

De verwachting dat mensen naast het lichaam ook hun psyche kunstmatig zullen veranderen, is lager. Dat zou natuurlijk kunnen omdat de ondervraagden daar in de media minder over lezen dan over cosmetische ingrepen. Slechts 8% denkt dat

in 2020 de meeste mensen een gelukspil zullen slikken. Jonge mensen zijn ook hier verwachtingsvoller. Al zijn het er ook niet zoveel, zo'n 10%.

Er is overigens een verband tussen de verwachtingen omtrent cosmetische chirurgie en de gelukspil in 2020. Mensen die verwachten dat cosmetische chirurgie in 2020 algemeen aanvaard is, verwachten ook vaker dat veel mensen in 2020 een gelukspil zullen slikken. Maar hoe reëel zijn al die verwachtingen? Hans Achterhuis (2004) beweerde dat door de nogal enthousiaste berichtgeving over nieuwe medische technieken de verwachtingen bij burgers omtrent de maakbaarheid van lichaam en geest te hoog gespannen zijn. Het publiek laat zich graag mooie lichaamsbeelden voorspiegelen. Je toont bij wijze van spreken de lezers van een gezondheidsrubriek een cosmetisch behandelde vinger en ze zien de hele hand al voor zich.

Hoe zal het Nederlandse straatbeeld er in 2020 uitzien? Waarschijnlijk zien we weinig mensen meer met een hazenlip, scheve tanden of zelfs een bril. Misschien verdwijnen door tong- en gelaatscorrecties ook de mongoloïde gezichtjes. Het straatbeeld zal echter geen *extreme makeover* ondergaan. Weinig mensen zullen zich in navolging van de gelijknamige televisieprogramma's totaal laten verbouwen of door het leven willen gaan zoals Michael Jackson, Farrah Fawcett of Marijke Helwegen. De verwachting is eerder dat we in een willekeurige winkelstraat meer 'gemiddelde' gezichten zien. Want dat is de wens van veel mensen die cosmetische ingrepen ondergaan. Ze willen meer lijken op het gros van de mensen, meer op het gemiddelde. Niet zo vreemd, want ook uit onderzoek is al langer bekend dat mensen gemiddelde gezichten aantrekkelijker vinden (Van Campen 2000). Het publiek dat etalages bekijkt, zal dus meer gaan lijken op de poppen aan de andere kant van het glas.

De trend is dat we er met z'n allen fraaier, dat wil zeggen gemiddelder, gaan uitzien. Maar worden we daardoor ook gelukkiger? Want dat is vaak de drijfveer achter cosmetische ingrepen. Men is niet blij met zijn of haar uiterlijk en hoopt dat het leven haar gulle stralende zijde laat zien na de ingreep. Er zijn verschillende studies naar de gevolgen van cosmetische ingrepen uitgevoerd en telkens is de conclusie: je wordt

er niet gelukkiger van. Zo zocht 28% van de 140 personen die een geslaagde (!) gelaatscorrectie ondergingen binnen vier jaar psychotherapeutische hulp (Hakman 1993).

Maar er is ook een positief verband tussen cosmetische ingrepen en geluk en dat loopt via het gezondheidsgevoel. Cosmetische ingrepen en gezondheid zijn geen tegenpolen, maar liggen vaak in elkaars verlengde. Veel ingrepen hebben niet alleen een esthetisch doel maar zijn in de eerste plaats bedoeld om de gezondheid te verbeteren of klachten te voorkomen. Veel tieners dragen bijvoorbeeld een beugel voor een mooier maar ook beter gebit, zodra de klemmetjes eraf gaan. De lijn tussen esthetiek en gezondheidsverbetering is niet zo scherp te trekken. Het gros van de cosmetische ingrepen bevordert de gezondheid. Ook wanneer er geen directe fysieke gezondheidsverbetering is, zoals bij het opknappen van flaporen, hangende oogleden of slappe borsten, gaan mensen zich beter voelen.

En dan is er wel een relatie met geluk. Mensen die zich gezond voelen, zijn namelijk vaker gelukkiger. Uit de eerder genoemde bevolkingspeiling door het SCP (2004) bleek dat onder de mensen die zich (zeer) gezond voelen 87% (zeer tot buitengewoon) tevreden met het huidige leven is. Onder mensen met een (zeer) slechte gezondheid is slechts 38% tevreden met het leven.

In die zin lijken de vooruitzichten gunstig. Het aantal jaren dat Nederlanders zeggen in goede gezondheid te leven neemt nog steeds toe. Cosmetische ingrepen dragen daar hun steentje aan bij. Als je om je heen kijkt, zie je ook dat de gewone, niet de excessieve, cosmetische ingrepen niet op zich staan maar deel uitmaken van een cultuur van lichamelijke en geestelijke welzijn (gezond eten, sporten, sauna e.d.). Mensen kiezen vaker de geleidelijke weg om hun gezondheid en geluk te verhogen dan de korte baan van *extreme makeover* met een grotere kans op ongelukken.

Literatuur

- Achterhuis, H. (2004). *De gezondheidsutopie*. G-lezing uitgesproken op 1 november 2004. Utrecht: G, Martijn Sobels.
- Campen, C. van, S. Kooiker en J. Timmermans (2004). 'Zorg'. In: *In het zicht van de toekomst; Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Campen, C. van (2000). 'De aantrekkelijkheid van gemiddelde gezichten'. In: *Psychologie Magazine*, maart, p. 12-15.
- Davis, K. (1996). *De tweede schepping: over de zin van cosmetische chirurgie*. Amsterdam: Forum.
- Gezondheidsraad (2002). *De toekomst van onszelf*. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Hakman, E.C.J. (1993). *Een nieuw gezicht?* Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, Academisch proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.
- Schnabel, P. (2004). 'Het zestiende Sociaal en Cultureel Rapport kijkt zestien jaar vooruit.' In: *In het zicht van de toekomst; Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2004). 'Toekomstverwachtingenonderzoek'. In: *In het zicht van de toekomst; Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

HANDEN UIT DE MOUWEN

Alice de Boer en Mirjam de Klerk

Velen van ons zijn druk bezette burgers die werk, zorg voor kinderen, opleiding en huishouden combineren. Onderzoek laat zien dat gevoelens van gejaagdheid tegenwoordig veel vaker voorkomen dan vroeger (SCP 2004). We hebben nauwelijks meer tijd voor onszelf, laat staan tijd voor een ander, zo is het algemene beeld. Zorgen mensen in deze tijd inderdaad niet meer voor elkaar? Zijn we door onze volle agenda werkelijk niet meer bereid onze hulp aan anderen aan te bieden?

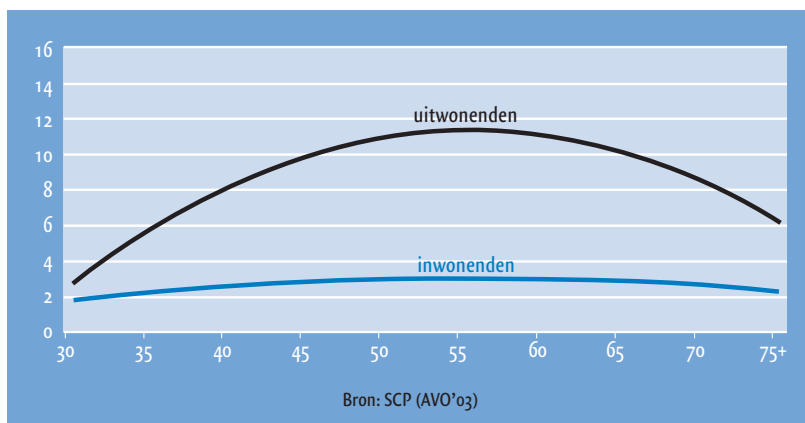
Ook het kabinet-Balkenende II is bezorgd over de solidariteit tussen burgers. Vanwege bezuinigingen in de collectieve sector doet het een dwingend beroep op de eigen verantwoordelijkheid en vraagt mensen om meer dan voorheen hulp te bieden als dat nodig is. Alleen dan zou de zorg voor de zwakkeren in onze samenleving gewaarborgd kunnen worden.

Enquêtegegevens laten zien dat mensen wel degelijk veel voor anderen doen. Uit het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek van het SCP blijkt dat in 2003 ongeveer 1,4 miljoen 30-plussers aan anderen hulp verleenden. Hierbij is hulp gedefinieerd als geregelde, niet beroepsmatige zorg die mensen bieden aan personen die ziek of gehandicapt zijn. Dit is een smalle definitie: alleen de mensen die geregeld hulp geven, zijn meegenomen. Als ook incidentele hulp, of hulp aan kortdurend zieken of terminale patiënten wordt meegenomen, dan komt dit aantal veel hoger uit (De Boer et al. 2003). Het kan gaan om hulp bij allerlei activiteiten, zoals koken, de was doen, helpen bij eten en drinken, naar het toilet gaan, administratie, afspraken of vervoer regelen.

Als mensen wordt gevraagd naar hun motieven om te helpen zeggen ze heel vaak dat ze het doen vanuit liefde, genegenheid en vanzelfsprekendheid (Schellingerhout 2003). Positieve motieven overheersen vooral bij de hulp aan de inwonende partner

of de kinderen. Ook bij personen die hun uitwonende ouders verzorgen, komt genegenheid ruim op de eerste plaats; daarnaast noemen zij plichtsbesef twee maal zo vaak als anderen.

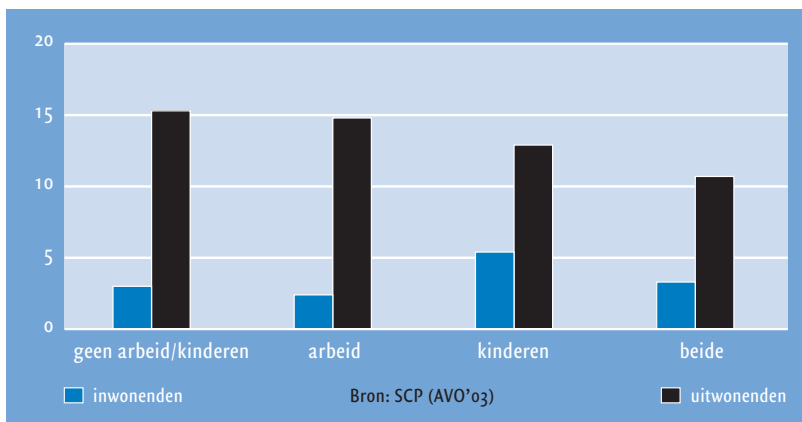
Figuur 1 Aanbod van informele hulp aan zieken en gehandicapten naar leeftijd bij 30-plussers, 2003 (in procenten)

Figuur 1 toont aan dat het niet alleen gaat om de hulp aan huisgenoten, die velen vanzelfsprekend zullen vinden. De zorg gaat zeker ook uit naar ouders, kennissen, vrienden, burens of anderen: veel mensen helpen hun naasten. Opvallend is dat mensen tussen de 45 en 65 jaar het meest frequent deze hulp bieden. Dit is logisch omdat zich onder de 45-65 jarigen veel mensen bevinden die oude ouders hebben met gezondheidsproblemen (Timmermans en Woittiez 2004). Jongere mensen hebben vaak nog geen zieke ouders of leeftijdsgenoten aan wie ze hulp kunnen bieden en de grootouders staan toch vaak te ver van hen af om regelmatig hulp te geven. Bij oudere mensen geldt vaak dat hun ouders al zijn overleden en hun partner (indien die er is) nog

gezond is. Ook zij komen hierdoor minder in de gelegenheid om hulp te geven. Bij de hulp aan huisgenoten die beduidend minder vaak wordt gegeven, is geen relatie met leeftijd te zien.

Figuur 2 Aanbod van informele hulp aan zieken en gehandicapten naar taakcombinatie bij vrouwen van 30 tot 60 jaar, 2003 (in procenten)

Mensen geven dus wel degelijk hulp als de nood aan de man is. Dit wil niet zeggen dat hulp geven vanzelf gaat. Uit onderzoek is bekend dat sommige hulpgevers zeer zwaar belast of overbelast raken (De Boer et al. 2003). Deze mensen voelen zich nooit vrij van verantwoordelijkheden, komen niet meer toe aan hobby's en hebben meer moeite hun zorgtaken met andere taken te combineren.

In de literatuur wordt in dit kader veel aandacht besteed aan vrouwen in de zogenoemde sandwichgeneratie. Dit zijn (schoon)dochters die zowel hun kinderen als hun (hulpbehoevende) (schoon)ouders verzorgen. Figuur 2 laat zien dat ook vrouwen

met allerlei verplichtingen, zoals de zorg voor kinderen en/of betaalde arbeid, vaak informele hulp bieden. Het combineren van taken leidt wel tot een iets lager aandeel hulp aan uitwonenden (van ruim 15% naar bijna 11% bij vrouwen die betaalde arbeid combineren met de zorg voor kinderen jonger dan 12 jaar). De hulp aan huisgenoten blijft vrij stabiel met een piek bij mensen met kleine kinderen die regelmatig ziek zijn.

Conclusie

Al met al is er reden genoeg om aan te nemen dat een groot deel van de Nederlandse bevolking regelmatig hulp biedt aan hulpbehoevende naasten. Het sleutelbegrip van het Kabinet 'eigen verantwoordelijkheid' (voor het sociale netwerk) krijgt hiermee invulling. Ook mensen die het 'druk, druk, druk' hebben met een betaalde werkring en de zorg voor kleine kinderen, bieden vaak hulp. Wel is er een groep mensen met activiteiten op verschillende terreinen die moeite heeft alle ballen in de lucht te houden. Het is dan ook duidelijk dat er grenzen zijn aan de informele hulp.

Literatuur

- Boer, A.H. de, R. Schellingerhout en J.M. Timmermans (2003). *Mantelzorg in getallen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schellingerhout, R. (2003). 'De mantelzorger'. In: J.M. Timmermans (red.) (2003). *Mantelzorg. Over hulp van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/1).
- SCP (2004). *Sociaal en Cultureel Rapport 2004. In het zicht van de toekomst*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Timmermans, J.M. en I.B. Woittiez (2004). 'Determinanten van verpleging en verzorging'. In: A. van den Berg Jeths, J.M. Timmermans, N. Hoeymans en I.B. Woittiez. *Ouderen nu en in de toekomst. Gezondheid verpleging 2000-2020*. Bilthoven: RIVM (rapportnummer 270502001)

De invloed van de enkeling

Jeanet Kullberg

Een enkele burger, of een klein groepje, kan dingen doen die grote gevolgen hebben. Meestal trekt dat pas flink de aandacht als het om iets onaangenaams gaat, zoals het wegpesten van een echtpaar uit de Amsterdamse Diamantbuurt door een kwartet Marokkaanse jongeren. Notoire overlastveroorzakers kunnen omwonenden terroriseren. Wie wat van hun lawaaiige of vervuilende gedrag durft te zeggen wordt doelwit van pesterijen of bedreiging. Ook minder toerekeningsvatbare, iets te voortvarend geëxtramuraliseerde mensen met psychische stoornissen geven dikwijls overlast. Hoewel het aantal asociale bewoners zelfs in de onaantrekkelijkste wooncomplexen op hooguit 3% van alle bewoners wordt geschat,¹ is hun invloed op het woonklimaat en op het woonplezier van anderen enorm.

Gelukkig zijn er ook vrolijker stemmende vormen van eigenzinnigheid. Zo bestaan er lokale ruildiensten, veelal opgezet en ‘gerund’ door en voor uitkeringsgerechtigden, die geen geld hebben om voor diensten te betalen, maar wel een tegenprestatie kunnen leveren: ‘taartbakster wil deal met tegelzetter’.² Laagdrempelige buurtklusmannen of -vrouwen doen in een aantal wijken kleine onderhoudsklussen bij buurtbewoners met twee linkerhanden en een smalle beurs. Initiatieven zijn er ook in de toezicht- en conflictpreventiesfeer, zoals buurtconciërges, buurtbemiddeling door bewoners en Marokkaanse buurtvaders die tieners in het gareel houden. Schoonmaken van de straat (opzoomeren...) begint dikwijls bij de enkeling die de bezem erdoor haalt en zwerfvuil opruimt.

Dit zijn allemaal initiatieven met de nadruk op nut. Het kan leuker! Zo zijn de straat- en buurtfeesten herontdekt,³ festiviteiten die overigens zonder gangmakers niet van de grond komen.

De enkeling met het leuke idee voor de buurt kan behalve bewoner ook professional zijn. Een opbouwwerker in Rotterdam bedacht het zogenoemde ‘Duimdrop’,⁴ waarbij stadskinderen buiten kunnen spelen met speelgoed dat ze lenen met fictief geld, verdient door karweitjes in de publieke ruimte op te knappen. Een doeltreffende combinatie van onderhoud, toezicht en ontplooiing.

In toenemende mate worden kunstenaars aangezocht om in de flat of buurt wat teweeg te brengen:⁵ een gedeelde leuke ervaring met een tastbare herinnering voor de bewoners. *Community art* wordt dat genoemd, wat minder spruitjesachtig klinkt dan ‘gemeenschapskunst’ en daarmee beter uitdrukt dat een grote betrokkenheid van bewoners niet ten koste hoeft te gaan van een artistiek eindresultaat. Er wordt onder meer gewerkt aan multiculturele borduurwerken die mensen op ontspannen wijze met elkaar in contact brengen, extravagante voertuigen die door jongeren gemaakt en getoond worden, theater- en dansvoorstellingen door buurtbewoners, mede door bewoners vormgegeven buitenruimten, kookboeken en scheurkalenders.

Al even vrolijk makend zijn bewoners die op eigen gezag aan het tuinieren slaan in de openbare ruimte. Braakliggende terreinen, onaantrekkelijk ‘kijkgroen’, boomspiegels en bestratingen worden onder handen genomen. De beweging, die wel *guerilla gardening* wordt genoemd, schijnt uit Vancouver te zijn overgewaaid, waar overigens ook de verdekte aanplant van marihuana tot het repertoire behoort. Maar dat wordt hier niet bedoeld, net zo min als het stelen van planten uit het plantsoen.

In Nederland kennen we het idee van *guerilla gardening* vooral in de vorm van geveltuinten. Gelichte stoeptegels maken plaats voor stokrozen en andere bloemen of struiken. Je ziet ze veel in vooroorlogse, gegentrificeerde arbeiderswijken die voortuinen ontberen, maar dankzij de geveltuin toch een fleurige indruk maken. Vermoedelijk versnelt het geveltuinieren de waardeestijging van de buurt en het bij elkaar wonen van wat meer bemiddelde, gelijkgestemde bewoners met groene vingers.

Het zal niet toevallig zijn dat diverse gemeenten een geveltuinenbeleid voeren, waarbij ze burgers de ruimte geven om groen aan te brengen tegen de gevel en daarbij ook adviezen geven. Soms resulteert dat in aandoenlijke beplantingen van boomspiegels met enkele viooltjes of petunia's en veel kale ruimte tussen die planten. Zo onderscheidt de Petuniastraat zich dan weer van de Stokrozenstraat.

Net als de geveltuin zijn ook de meest andere initiatieven met een uitstraling op straat-, buurt- of wijkniveau omarmd door het beleid vanwege de gunstige invloed op het woonklimaat. Idealiter zou nu een tabel moeten volgen met de kwantitatieve ontwikkeling van buurtgerichte burgerinitiatieven en een evaluatie van het effect in

termen van buurtkwaliteit, reikwijdte en duurzaamheid. Die is er niet. Onlangs kwam mij de aansprekende slagzin 'doe meer met ongeveer' ter ore, als reactie op 'meten is weten'. Het gaat om gebaren die alleen worden opgemerkt door wie er oog voor heeft of er met de neus opgedrukt wordt, zoals omwonenden, woningcorporatie of gemeente. Als het initiatief aanslaat en blijvend effect op de buurt heeft, wordt het te gewoon om het nog op te merken.

De reikwijdte van de initiatieven zal in veel gevallen moeilijk meetbaar zijn. Hoeveel mensen passeren bijvoorbeeld de geveltuin, hoeveel van hen merken hem op en

hoeveel van deze mensen genieten er ook van? Genieten ze van de schoonheid van de bloemen (stokroos of petunia?) of van de aanblik van mensen die plezier hebben in hun groene bezigheden, of van beide?

Voor mij zijn beide aantrekkelijk: mooie bloemen, de gedaanteverwisseling van de ruimte en zeker ook de tuinier die zich gelukkig voelt tussen het eigen groen. Vrijwel dagelijks geniet ik van de weelderige en smaakvolle beplanting van mijn favoriete *guerilla gardener*. Bijzonder is dat hij niet in een yuppenbuurt woont, maar in een vroegnaoorlogse woonenclave middenin een onaantrekkelijk, grootschalig bedrijven-

terrein. Een blik op het bellenpaneel van zijn portiek leert dat vijf van de zes bewoners geen naambordje hebben, doorgaans een weinig bemoedigend teken. De portiekflat ligt aan een verkeersriool dat de bedrijvenwijk doorsnijdt en zo sober als de woonkazerne is, zo saai is ook de grasstrook voor de flat, waarop deze *guerilla gardener* zich uitleeft.

Het oorspronkelijke kijkgroen heeft hij over de eerste twee meter vanuit de gevel als voortuin ingericht, met rozen die rondom het venster geleid worden, goudsbloemen, knalgele lelies, geraniums en tal van andere bloemen. Daarvoor is een strook

gras in stand gehouden en tussen die strook en de openbare weg staat een rij grote potten met rozen en andere blikvangers. Die houden, zonder dat er een hek aan te pas komt, de passant op gepaste afstand en leiden de blik af van de tuinier die achter die pottenreeks in een eigen wereld staat. Tussen de potten staan bakjes met zaailingen en stekken.

Deze tuinier is geen amateur, zo blijkt als ik hem aanspreek. Hij doorliep de tuinbouwschool (tropische landbouw) en beschikt dankzij familie in het Westland over ruimte in een kas, waar de tropische planten overwinteren. Met één ferme trap van een vervelende bewoner of voorbijganger zouden zijn plantjes door de lucht vliegen

en zijn rozen geknakt zijn, maar het leuke is dat dat niet gebeurt. Andere bewoners hebben juist de smaak te pakken gekregen en laten zich door de buurman adviseren om meer of minder bewerkelijke planten te kiezen en zo ontstaan in de graszone verschillende kleurige plukken met planten en hier en daar een zitje.

Als voorbijganger kijk ik door de bloemenzee met andere ogen naar het woongebouw en zijn bewoners. Een kleine wandeling voert naar een royaal, afsluitbaar binnenterrein achter de flat, waar ik – in alle eerlijkheid – een gribus verwachtte. Tot mijn verrassing blijkt hier juist een oogstrelende oase van rust en ruimte te liggen.

Wie de hekken en fietsenbergingen passeert, treedt eerst in een goed onderhouden speeltuin, en vandaar in een lange en brede graszone met flinke, ook al zo goed onderhouden rozenperken. Rondom dit grote gebaar liggen als omlijsting de ondiepe achtertuinen van de benedenbewoners. Eén van de achtertuinen is net iets uitbundiger dan de andere en verraaft waar de enkeling woont die de gedaante van de flat zo verandert en mij op weg naar mijn werk in een vrolijke stemming brengt.

Noten

- 1 André Buys en Jeanet Kullberg (2004). 'Impressie van de Discussiedagen Bouwen en Wonen'. In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, december 2004.
- 2 De Instrumentenwijzer Stedelijke Vernieuwing van het Habitat Platform beschrijft diverse initiatieven (zie www.instrumentenwijzer.nl).
- 3 Bossevain, J (red.) (1991). *Feestelijke vernieuwing in Nederland?* Amsterdam: Meertens-Instituut.
- 4 Tegenwoordig bekend onder de naam Thuis Op Straat (www.thuisopstraat.nl).
- 5 Zie bijvoorbeeld www.kunstgebouw.nl/kleurrijkwijken.

IS HET EXTRAMURALISATIEBELEID 'VERZORGING EN VERPLEGING' GESLAAGD?

John Stevens, Edwin van Gameren en Isolde Woittiez

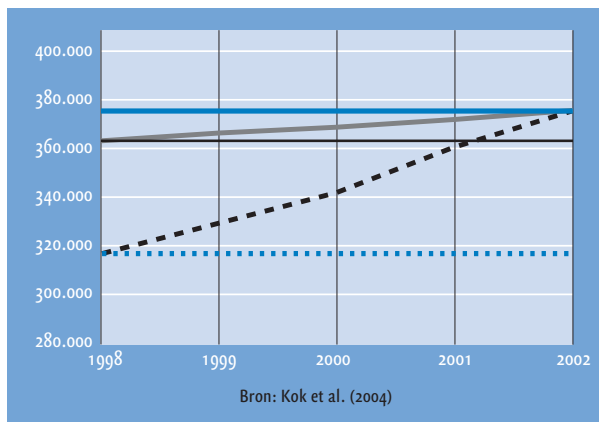
Het antwoord op de vraag luidt: 'ja', als deze wordt vertaald in de vraag: is het beleid van de overheid de afgelopen jaren succesvol geweest in het bevorderen van extramuralisatie.¹ Ligt het echt zo eenvoudig?

In economenland is het gangbaar succes in beleid af te leiden uit prijs- en volume-cijfers. Dat is eenduidig en voorkomt allerlei begripsverwarring. Beide meeteenheden leveren als resultaat één cijfer op. Wie maakt zich dan nog druk over de mitsen en maren die bij de cijfers gesteld kunnen worden? De cliënt bijvoorbeeld. Toch één van de belangrijkste spelers in het zorgveld, want die heeft er belang bij om ook zijn persoonlijke geluk medebepalend te laten zijn in de beoordeling van de uitkomsten van het beleid. Geluk is echter moeilijk te vatten in economische kengetallen. Daarom presenteren we u in deze bijdrage eerst de cijfers.

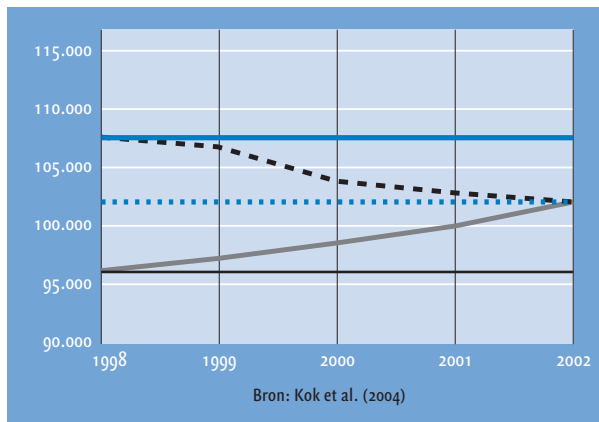
Eerst gaan we in op de volumecijfers en laten we de prijzen even voor wat ze zijn. De laatste jaren is er een verschuiving zichtbaar van intramurale zorg naar extramurale zorg. Het aantal bewoners van verzorgingshuizen is in de periode 1998-2002 afgenomen met 2,5% per jaar. En dat terwijl het aantal ouderen met 1% per jaar toenam. Het gebruik van thuiszorg, te weten de professionele verzorging (zowel persoonlijke als huishoudelijke) en verpleging bij de patiënt thuis, is in diezelfde periode in omvang gegroeid. Het aantal cliënten steeg gemiddeld met 4,2% per jaar. In *Verpleging en verzorging verklaard* (Timmermans en Woittiez 2004) is berekend dat de stijging van het aantal gebruikers van thuiszorg voor een deel te verklaren is uit de veroudering van de bevolking, maar voor een niet onaanzienlijk deel ook moet worden toegeschreven aan beleid (zoals de extra wachtlijstgelden). Dat wordt in de figuren 1 en 2 duidelijk gemaakt.

Figuur 1 Waargenomen en geraamd gemiddeld aantal cliënten thuiszorg, 1998-2002

Figuur 2 Waargenomen en geraamd aantal verzorgingshuisbewoners, 1998-2002

HIER EN DAAR OPKLARINGEN

De figuren laten zich als volgt lezen. Het aantal cliënten in de thuiszorg steeg tussen 1998 en 2002 van 318.000 naar 375.000. Bij terugrekening vanuit het jaar 2002 naar 1998 en dan alleen rekening houdend met de demografie, luidt de ‘terugvoorspelling’ dat er toen 363.000 thuiszorgcliënten hadden ‘moeten’ zijn. Met demografie bedoelen we hier de kenmerken die betrekking hebben op de bevolkingssamenstelling (leeftijd, geslacht en samenstelling huishouden), op sociaal-economische positie (inkomen en opleidingsniveau) en op gezondheid (aanwezigheid van chronische aandoeningen). De extra stijging van het aantal gebruikers van thuiszorg met 45.000 cliënten wordt veroorzaakt door het veranderde beleid en andere factoren die niet in de maat voor de demografie zijn opgenomen.

Dezelfde exercitie voor verzorgingshuizen laat zien dat het geraamde aantal verzorgingshuisbewoners tussen 1998 en 2002 met 5000 personen is gestegen. In werkelijkheid zien we een daling; in 1998 waren er 108.000 bewoners tegenover 101.000 in 2002. Ten gevolge van het beleid is het aantal verzorgingshuisbewoners met 12.000 gedaald.

De thuiszorg heeft veel extra cliënten kunnen helpen als gevolg van het gevoerde beleid. Een deel van deze cliënten zou anders mogelijk in een verzorgingshuis moeten worden geholpen. De bijdrage van de overheid aan de extramuralisering is dus aanzienlijk.

Volume maal prijs geeft kosten en daar meten economen over het algemeen het succes van beleid aan af. Extramuralisering is vanuit beleidsoogpunt interessant als er meer mensen worden geholpen voor hetzelfde geld of als er evenveel mensen worden geholpen voor minder geld. Onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en de Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO) (Kok et al. 2004) heeft aangetoond dat wanneer de kosten en baten van een plaats in een verzorgingshuis worden afgewogen tegen zelfstandig wonen, een verzorgingshuisplaats veel duurder (6000 tot 16.000 euro per jaar, voor mensen met vergelijkbare kenmerken) blijkt uit te vallen.

Afgaande op de cijfers is het beleid dus succesvol geweest en per saldo worden we er als samenleving wijzer van.

Een succesvol extramuraliseringbeleid is in de praktijk de uitkomst van het samenspel tussen cliënt, overheid en aanbieders. De cliënt is belangrijk in dit proces. Het kabinet heeft ervoor gezorgd dat de cliënt eigen verantwoordelijkheid neemt, eigen bijdragen betaalt en zelfredzaam is. Dit is in het economische keuzeproces zeer belangrijk, maar staat nogal eens op gespannen voet met wat de cliënt nog kan of wil. Preciezer geformuleerd; vindt de cliënt zelf dat hij of zij zelfstandig wonend beter af is? Zijn zelfstandig wonenden gelukkiger dan intramuraal wonenden?

Om dit te onderzoeken is aan intramuraal en extramuraal wonenden de vraag voorgelegd, 'Voelde u zich gelukkig (over de voorafgaande vier weken)?'. Op basis van deze vraag konden we het geluksgevoel van ouderen die intramuraal en extramuraal wonen vergelijken. De tabel laat zien dat het geluksgevoel niet alleen bepaald wordt door extramuraal of intramuraal wonen, maar ook door factoren als leeftijd en inkomen. Deze factoren zijn interessant, maar niet voor onze vraagstelling. Nadat voor een heel aantal factoren (ook lichamelijke en psychische beperkingen, huwelijkse staat en sekse) is gecorrigeerd blijft uiteindelijk het antwoord over op de hamvraag: zijn zelfstandig wonenden gelukkiger dan intramuraal wonenden?

We vinden dat extramuraal wonen een sterk positief effect heeft op het geluksgevoel. Hoe groot dit geluksgevoel is, is moeilijk in een cijfer uit te drukken. Toch doen we een poging om de in de tabel gevonden verbanden om te rekenen tot een 'gelukscijfer'. De gemiddelde oudere op de drempel van intramuralisering heeft een kans van 66% om zich gelukkig te voelen wanneer hij of zij zelfstandig woont, terwijl die kans slechts 40% is bij opname in een verzorgingshuis. Rekening houdend met verschillen in leeftijd, beperkingen, psyche en inkomen geven zelfstandig wonenden dus veel vaker dan instellingsbewoners aan dat ze zich gelukkig voelen.

Effect kenmerken ouderen op geluksgevoel (logit regressie)^a

te verklaren variabele: GELUK	coëfficiënt	standaardfout
constante	-0,74 **	0,31
beperking licht (referentiecategorie)	–	
beperking matig	0,06	0,11
beperking ernstig	0,01	0,15
leeftijd 65-69 jaar (referentiecategorie)	–	
leeftijd 70-74 jaar	-0,26 *	0,15
leeftijd 75-79 jaar	-0,16	0,15
leeftijd 80-84 jaar	-0,39 **	0,16
leeftijd ≥ 85 jaar	-0,07	0,19
man (referentiecategorie)	–	
vrouw	0,25 **	0,11
ongetrouwd (referentiecategorie)	–	
getrouwd	0,52 ***	0,17
verweduwd	-0,19	0,17
geen psychische problemen (referentiecategorie)	–	
wel psychische problemen	-0,02	0,26
intramuraal wonend (referentiecategorie)	–	
extramuraal wonend	1,06 ***	0,18
inkomensklasse < € 680 (referentiecategorie)	–	
inkomensklasse € 680–€ 820	-0,16	0,21
inkomensklasse € 820–€ 950	0,08	0,22
inkomensklasse € 950–€ 1230	0,10	0,21
inkomensklasse > € 1230	0,46 **	0,21
waarnemingen, gelukkig	534	
waarnemingen, niet gelukkig	659	

* –10% significantieniveau, ** –5% significantieniveau, *** –1% significantieniveau.

a Logit regressie op mensen met vergelijkbare achtergrondkenmerken; zie Kok et al. (2004: 36-41) voor de afbakening van de groepen. Een positieve coëfficiënt geeft een positieve invloed op het geluksgevoel aan ten opzichte van de referentiecategorie. Het aantal sterren geeft de sterkte van het verband aan.

Bron: Kok et al. (2004)

Dat het extramuraliseringsbeleid succesvol is geweest wordt dus ook ondersteund door de mening van de oudere zelf.

Maar toch: is daarmee alles gezegd? Voor eenieder die nuancerings zoekt en niet in de laatste plaats voor het welbevinden van de onderzoekers volgen hier toch een paar kanttekeningen. De druk op de mantelzorg (ook uitgedrukt in kosten) stijgt als gevolg van extramuralisering. De kosten van benodigde aanpassingen in de infrastructuur thuis zijn slechts ten dele meegenomen in de berekeningen. Grote groepen verzorgingshuisbewoners komen als gevolg van hun beperkingen niet voor extramuralisering in aanmerking. Sociale componenten zoals eenzaamheid zijn niet of nauwelijks onderzocht als reden om in een verzorgingshuis te wonen.

Zoals wij al in het begin stelden: wie bekommert zich nog om de voorbehouden en kanttekeningen, nu de cijfers bekend zijn? Journalisten willen nuancerings vaak niet horen, politici alleen als het ze uitkomt en elke verzorgingshuisdirecteur zucht over verspild onderzoeksgeld dat beter direct in de zorg had kunnen worden geïnvesteerd. De conclusie lijkt onontkoombaar: het extramuralisatiebeleid is geslaagd en de cliënt vaart er wel bij. Ja toch?

Literatuur

- Kok, Stevens, Brouwer, Van Gameren, Sadiraj en Woittiez (2004). *Kosten en baten van extramuralisering*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Stichting voor Economisch Onderzoek/UvA.
- Timmermans, J.M. en I.B. Woittiez (2004). *Verpleging en verzorging verklaard*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Noot

- 1 Met extramuralisatie bedoelen we de verschuiving van intramurale opvang (bv. in een verzorgingshuis) naar zorgverlening in de eigen woonomgeving, waardoor mensen zelfstandig kunnen blijven wonen.

JE BENT OUD EN JE SURFT OP INTERNET

Jos de Haan en Marion Duimel

Annie Schuiling is 66 jaar, getrouwd en woont zelfstandig. Ze kwam met de computer in aanraking door haar vrijwilligerswerk. Nu kan ze zich een leven zonder computer en internet niet meer voorstellen: 'Als je iets wil weten, kun je het opzoeken, je voelt je vrij en je bent met de buitenwereld in contact.' Veel meer ouderen hebben inmiddels de mogelijkheden en de voordelen van de internetcomputer ontdekt. Mailen met je kleinkinderen geldt voorlopig als de *killer application* onder de ouderen. Maar ook andere familie en kennissen blijken met groot gemak en met verbazingwekkende snelheid te bereiken. De heer Tuurenhout (81 jaar) kijkt wat dat betreft gefascineerd naar de verrichtingen van zijn vrouw (79 jaar): 'Als ze om twaalf uur een mailtje naar haar nichtje stuurt in Frankrijk, dan hebben we voor half een antwoord terug. En dat vind ik prachtig.' Bij informatie zoeken en e-mailen blijft het echter niet. Ook tal van diensten zijn niet onopgemerkt gebleven. Mevrouw Van Oel (61 jaar) heeft een vooruitziende blik: 'Stel je kunt straks niet meer de deur uit, dan kun je je boodschappen via internet bestellen en thuis laten bezorgen.' Deze en andere uitspraken van ouderen werden opgetekend in het boek *Surfende Senioren*.

Deze dames zijn niet de enige ouderen op het internet. Ondanks het imago van internet als technologie van en voor jongeren weten steeds meer ouderen de weg naar de digitale wereld te vinden. Van de 55-65-jarigen had in 1998 nog maar 9% thuis toegang tot internet. Vijf jaar later was dit aandeel gestegen tot 64%. In die periode 1998-2003 steeg het aandeel 65-74-jarigen dat online was van 3% naar 31%. En veel 75-plussers hebben eveneens de lokroep uit cyberspace gehoord. In 2003 was al 14% thuis aangesloten op internet. Anders dan de impressies van Annie Schuiling en mevrouw Van Oel doen vermoeden, zijn het onder de ouderen overigens niet vooral de vrouwen die op internet actief zijn, maar de mannen. Verder zijn het de traditionele scheidslijnen van maatschappelijke status die beïnvloeden welke ouderen online

zijn en welke niet. Ouderen met een hoger inkomen en met een hoger opleidingsniveau hebben meer kans op een internetaansluiting in huis dan hun leeftijdsgenoten met een lager inkomen en een lager opleidingsniveau. Deze onderzoeksbevindingen bieden eigenlijk weinig nieuws onder de zon. Vermoedelijk zal het met de verschillen in internettoegang onder de ouderen gaan zoals het veelal ook onder de jongeren is gegaan. De *healthy and wealthy* liepen voorop en de rest volgde.

De ouderen die online zijn, hebben er veelal een goed gevoel bij. Hun ervaringen met internet geven velen het gevoel er weer bij te horen. Nu zij op radio of televisie horen 'kijk voor meer informatie op *www* punt *zus* of *zo*' is dat niet langere *abracadabra*, maar een zinvolle uitbreiding van de mogelijkheden om informatie op te zoeken. Steeds meer informatie is uitsluitend op het *world wide web* (*www*) te raadplegen of daarbuiten alleen tegen extra kosten beschikbaar.

En internet biedt meer voordelen. Kaartjes voor voorstellingen kunnen steeds vaker alleen online besteld worden. Banken bieden op internet een hogere rente dan aan het loket en die loketten worden steeds vaker gesloten. Zo biedt internet vaker voordelen die elders niet te halen vallen. Doordat deze ouderen globaal weten, of vaak ook heel precies, wat de digitale mogelijkheden zijn, hebben zij ook weer het gevoel mee te kunnen praten over een veelbesproken nieuwe ontwikkeling. In het sociale verkeer staan zij hun mannetje als internet ter sprake komt.

Natuurlijk biedt internet ook een uitbreiding van de mogelijkheden om sociale contacten te onderhouden. Volgens recent onderzoek heeft dit zelfs een gunstige invloed op de beleving van die contacten. Mensen die gebruikmaken van e-mail zijn over het algemeen positiever over hun sociale omgeving dan mensen die niet e-mailen. De eersten zeggen vaker dat er mensen zijn bij wie zij terecht kunnen, dat er mensen zijn met wie zij goed kunnen praten en dat er mensen zijn die hen echt begrijpen. Zij vinden ook vaker dat mensen in het algemeen te vertrouwen zijn. E-mail lijkt een toverdrank voor moderne sociale problematiek zoals eenzaamheid en gebrek aan sociale steun. Duidelijk is dat de surfende senioren door digitale communicatie de kwaliteit van hun sociale relaties kunnen verbeteren.

Een argument dat veelvuldig is aangehaald om het belang van internet te relativieren, is dat alternatieve kanalen van informatieoverdracht en communicatie nog steeds de mogelijkheden bieden die internet ook biedt. In belangrijke mate is dat nog steeds het geval, maar zoals enkele voorbeelden al illustreerden, geldt dit niet meer altijd. De verwachting is dat het aanbod van alternatieven zal verminderen. Daarom is het goed dat steeds meer ouderen hun weg in de digitale wereld weten te vinden. Het aantal ouderen met computerangst neemt af en velen hebben zich door zelfstudie of cursussen de benodigde digitale vaardigheden eigen gemaakt. Digitale informatie en het contact met de kleinkinderen zijn daardoor binnen muisklikbereik. Steeds meer ouderen denken niet meer aan internet in termen van beperkingen en barrières, maar in termen van nuttige en gemakkelijke toepassingen.

De mogelijkheden van ICT voor ouderen reiken echter verder dan informatie opvragen en communiceren. Door de ontwikkelingen op het gebied van *domotica*, de woninggebonden technologie, is het bijvoorbeeld mogelijk dat ouderen langer zelfredzaam zijn en daardoor langer zelfstandig blijven wonen. Allerlei diensten op het gebied van bijvoorbeeld beveiliging en zorg op afstand spelen in op de wensen van ouderen. Beveiliging op afstand kan ervoor zorgen dat deuren op een bepaald tijdstip gesloten worden, dat elektronische apparatuur wordt uitgeschakeld of dat bij inbraak een centrale gealarmeerd wordt. In zorg-op-afstandprojecten kunnen ouderen via een webcam op computer of televisie communiceren met een zorgcentrale waar gegevens over hun medische of gemoedstoestand opgenomen en verwerkt kunnen worden. Door zulke toepassingen is ICT meer dan een speeltje voor de oude dag. Het kan als een nuttig middel geïntegreerd worden in het ouderenbeleid en zo doende bijdragen aan de sociale kwaliteit van het leven van ouderen.

Literatuur

- De Haan, J. en O. Klumper (red.) (2004). *Jaarboek ICT & Samenleving 2004*. Amsterdam: Boom.
- De Haan, J., O. Klumper en J. Steyaert (red.) (2004). *Surfende senioren; kansen en bedreigingen van ICT voor ouderen*, Den Haag: Academic Service.

MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES EN DE EUROPESE DEMOCRATIE

Esther van den Berg

De Europese integratie is een eliteproject waarbij verzuimd is de bevolking mee te nemen. Dat is het beeld dat bestaat bij kritische volgers van het Europese integratieproces. Regeringen hebben besloten tot een steeds intensievere samenwerking, maar hebben burgers daar niet bij betrokken. Die voelen zich dan ook niet betrokken. Het beeld wordt bevestigd door de opkomstcijfers bij de Europese verkiezingen en de resultaten van bevolkingsenquêtes, maar het is toch niet het hele verhaal. Wat in opkomstcijfers en bevolkingsenquêtes namelijk niet zichtbaar wordt, is de bemoeienis van maatschappelijke organisaties met Europa. Zij zijn in de afgelopen decennia een grotere rol gaan spelen in de Europese politiek. Dat is goed nieuws, want maatschappelijke organisaties hebben de mogelijkheid om op nationaal niveau burgers te informeren en te betrekken bij Europese kwesties en een bijdrage te leveren aan de Europese democratie.

Via hun publicaties, publieke verklaringen, en uitnodigingen tot deelname aan activiteiten zoals campagnes en uitwisselingen, stellen maatschappelijke organisaties burgers in staat betrokken te raken bij Europa. Een politiek betrokken publiek, dat in zekere mate gehecht is aan het politieke systeem en zich verbonden voelt met de medeburgers, wordt als een belangrijke voorwaarde voor een stabiele democratie gezien. Dit is een van de redenen om de groeiende rol van maatschappelijke organisaties in de Europese politiek toe te juichen. Hoewel in de praktijk het Europese werk van veel organisaties een taak is waar vooral professionele stafkrachten en lobbyisten zich aan wijden, wordt binnen organisaties ook aandacht geschonken aan het meekrijgen van de achterban. Zo kunnen leden van Greenpeace via het web petitie aan Europese instellingen ondersteunen, wordt de achterban van politieke partijen uitgenodigd deel te nemen aan Europese debatten en kunnen vakbondsleden op cursus om goed uit de voeten te kunnen in Europese ondernemingsraden.

Behalve dat de achterban wordt betrokken, leveren maatschappelijke organisaties ook zelf een bijdrage aan het democratisch proces. Zij volgen het overheidsbeleid, uiten zich publiek over Europese aangelegenheden en behartigen de belangen van de achterban in Brussel. Vele zijn erin geslaagd toegang te krijgen tot Europese instituties, van het Europees Parlement tot de Europese Commissie. Sommige hebben zelfs een vaste plaats in een van de officiële adviesorganen van de Europese Unie. Zo maken onder andere vertegenwoordigers van de Nederlandse vakcentrales en de Consumentenbond deel uit van het Europees Economisch en Sociaal Comité, waar zij Europese instellingen advies geven over economisch en sociaal beleid. Voor de Europese democratie is deze inbreng van belang omdat de representatieve democratie op Europees niveau nog onvolkomenheden vertoont. Het Europees Parlement heeft bijvoorbeeld minder bevoegdheden dan het nationale parlement. Ook de Europese Commissie en de Raad van de Europese Unie zijn niet op dezelfde wijze verantwoording schuldig aan het Europees Parlement, als de Nederlandse regering aan het nationale parlement.

Toch zijn er critici die vraagtekens zetten bij de groeiende rol van maatschappelijke organisaties in de Europese politiek. Allereerst vanwege de geringe representativiteit van sommige groepen. Lang niet alle maatschappelijke organisaties die actief zijn in Europa vertegenwoordigen een achterban die qua grootte overeenkomt met de invloed die zij hebben. Er zijn clubs wier lobbyisten goede toegang hebben tot in de hoogste regionen van Europese instituties, maar die een relatief kleine achterban hebben. Ook kennen niet alle organisaties een democratische besluitvormingsstructuur, die de leden zeggenschap geeft over de koers. Zonder het vraagstuk van de representativiteit van organisaties als irrelevant af te doen: organisaties zullen zich niet als belangenbehartiger diskwalificeren wanneer hun aanhang op zichzelf relatief klein is. De inbreng van relevante specialistische informatie is een belangrijke en legitieme bijdrage aan het beleidsproces. Overigens is het geen specifiek Europees vraagstuk; ook op nationaal niveau zijn groepen actief die maar in beperkte mate representatief zijn.

Daarnaast wijzen critici op de risico's van inkapseling en bureaucratisering van maatschappelijke organisaties. De Europese Unie is een politieke arena waar het spel vooral gespeeld wordt langs conventionele lijnen. Het is een omgeving waar deelnemers zich bezighouden met het vergaren en verspreiden van specialistische informatie, waar wordt gelobbyd en onderhandeld met gezagsdragers. De vrees is dat maatschappelijke organisaties in het aanpassingsproces een deel van hun opstandige karakter of onafhankelijkheid kwijtraken en in hun drang naar professionalisering relatief veel aandacht besteden aan het in stand houden van de eigen organisatie. Het gevaar van bureaucratisering en inkapseling is echter te verminderen door de instellingen van de Europese Unie laagdrempelig te houden en door te voorkomen dat de Europese Unie het invloedsproces gaat reguleren en regisseren. Met een professioneel opgezette lobby kunnen organisaties hun effectiviteit vergroten zonder afbreuk te doen aan hun onafhankelijkheid.

Kortom, de groeiende rol van maatschappelijke organisaties in Europa is een gunstige ontwikkeling. Met hun activiteiten voor de eigen achterban en de Europese politiek leveren zij een welkome aanvulling op de representatieve democratie. Daar komt bij dat het toekomstperspectief voor maatschappelijke organisaties in Europa gunstig is. Het in 2004 bereikte akkoord over een Europese Grondwet biedt maatschappelijke organisaties meer mogelijkheden om invloed uit te oefenen op het beleidsproces en om burgers te betrekken bij Europa. In de Grondwet krijgen burgers de mogelijkheid om via een volksinitiatief de Commissie uit te nodigen om een wetsvoorstel voor een bepaald probleem in te dienen. Het initiatief moet overigens wel worden gesteund door minstens één miljoen burgers uit een 'aanzienlijk' aantal lidstaten. Deze voorziening kan door maatschappelijke organisaties worden gebruikt om publieke steun te vergaren voor het op de agenda zetten van problemen die in hun ogen een Europese aanpak verdienen. Daarnaast roept de Grondwet de instellingen van de Europese Unie op een 'open dialoog' te voeren met de civil society. De Commissie wordt opgedragen brede consultaties uit te voeren met betrokken

partijen. Tenslotte bieden de in het vooruitzicht gestelde referenda over de Europese Grondwet mogelijkheden aan maatschappelijke organisaties om zich te mengen in het publieke debat. Gezien hun huidige rol in de Europese politiek ligt het in de lijn der verwachting dat maatschappelijke organisaties deze mogelijkheden zullen aangrijpen om hun invloed te vergroten. Vanuit democratisch oogpunt is die ontwikkeling toe te juichen. Het ontslaat nationale en Europese overheden echter niet van de plicht maatschappelijke organisaties de ruimte en mogelijkheden te bieden hun rol in de Europese democratie uit te bouwen.

DE NEDERLANDSE SOMBERHEID GERELATIVEERD

(of de troost van vergelijkend onderzoek)

Paul Dekker

In de berichtgeving over *In het zicht van de toekomst* (Sociaal en Cultureel Rapport 2004) is veel aandacht besteed aan de sombere toekomstverwachtingen van de Nederlanders. De verwachtingen waren begin 2004 met een eenmalige enquête in een panelsteekproef gepeild. In deze bijdrage ga ik na hoe ernstig het is gesteld met de somberheid van Nederlanders met behulp van enquêtegegevens die een vergelijking toestaan in de tijd en met andere landen. Ik maak gebruik van de Eurobarometers van het voorjaar van 2004 en eerder. Ik zal drie beweringen uit het rapport en de berichtgeving daarover toetsen:

- 1 Nederlanders zijn erg somber over de toekomst;
  - 2 zijn de laatste jaren somberder geworden; en
  - 3 zijn somberder over de maatschappij dan over hun eigen leven.
- Ik voeg daar de vraag aan toe of ze lijden onder hun somberheid.

Zijn we echt zo somber over de toekomst?

In de eerste kolommen van de grote tabel in de bijlage bij deze bijdrage staan verwachtingen vermeld van de ontwikkelingen in de persoonlijke situatie voor de komende vijf jaar. Kijken we naar de toekomstverwachting van begin 2004 dan wordt qua percentage somberaars Nederland (16%) geëvenaard door Oostenrijk en ruimschoots overtroffen door Duitsland (30% in het westen en 33% in het oosten). Dankzij ons grote pessimistische buurland wijkt de gemiddelde Nederlander ook niet af van de gemiddelde Europeaan. Het valt dus wel mee, het kan nog erger en vooral dat laatste biedt menigeen troost.

Zijn we somberder geworden?

Vergelijking van de eerste kolommen in de bijlagentabel toont een verdubbeling van het percentage pessimisten in Nederland tussen 2002 en 2004. Echter ook in andere landen zijn er sprongen en we zouden eigenlijk ook rekening moeten houden met de percentages optimisten. Dan kunnen we niet meer afgaan op impressies en is enig rekenwerk vereist. Een simpele aftreksom levert een optimistensurplus op en de omvang daarvan is voor Nederland en Europa vermeld in de eerste regels van tabel 1. Het surplus blijkt in Nederland gedaald te zijn tussen 2000 en 2004, maar toch nauwelijks sterker dan in Europa in zijn geheel. We vormen geen uitzondering en dat verlicht de pijn.

Zijn we somberder over de maatschappij dan over onszelf?

Voor de vergelijking tussen de verwachtingen van de toekomst van de eigen persoon en van de maatschappij maak ik gebruik van de opvattingen over de komende twaalf maanden in de bijlagentabel. In tabel 1 zijn die gegevens voor Nederland en Europa eerst samengevat en vervolgens verwerkt in twee relatieve optimismematen, namelijk voor de persoonlijke financieel-economische positie en voor de eigen positie op de arbeidsmarkt. Evenals in alle andere landen zijn de scores op beide maten in Nederland positief. In overeenstemming met de bevindingen van de SCP-enquête en veel ander onderzoek zijn we dus inderdaad nog somberder over de maatschappij dan over onszelf. Anders geformuleerd – namelijk dat het onszelf naar verwachting relatief goed zal gaan – is dit voor velen (helaas niet voor ons allen tezamen) een bemoedigende discrepantie.

Stemt optimisme wel tot tevredenheid?

Wat het eigen leven aangaat, is in Europa als geheel en ook in Nederland (maar niet in Zweden, Finland, Denemarken en Duitsland) in 2004 het optimistensurplus voor de langere termijn (e–f) groter dan het optimistensurplus voor de korte termijn (g–h). Ook dat is bemoedigend.

Tabel 1 Het optimisme van Nederlanders en Europeanen: indicatoren op basis van de bijlage

	NL	Europa	Europese reikwijdte
optimistensurplus persoonlijk leven de komende 5 jaar			
in 2000 (kolom a – kolom b)	30	32	6 (de-o) t/m 55 (es)
in 2002 (c – d)	32	29	-3 (de-o) t/m 51 (es)
in 2004 (e – f)	19	24	-16 (de-o) t/m 46 (es)
verandering 2000 – 2004	-10	-9	-22 (de-o) t/m 13 (gr)
optimistensurplus voor de komende 12 maanden van			
het eigen leven (g – h)	14	18	-14 (pt) t/m 42 (se)
de nationale economie (i – j)	-27	-25	-51 (de-o) t/m 11 (gr)
de financiën in het eigen huishouden (k – l)	-5	2	-29 (de-o) t/m 29 (n-irl)
de nationale werkgelegenheid (m – n)	-47	-33	-63 (de-o) t/m 2 (gr)
de eigen werkgelegenheid (o – p)	10	11	-7 (de-o) t/m 23 (ie)
relatief optimisme over de eigen positie op korte termijn			
financieel-economisch ((k – l) – (i – j))	22	27	8 (gr) t/m 42 (it)
qua werkgelegenheid ((o – p) – (m – n))	57	43	13 (gr) t/m 58 (lu)

Wie voor de langere termijn verbetering verwacht, is vaker dan wie geen verandering verwacht en veel vaker dan wie verslechtering verwacht een kortetermijnoptimist (in de EU resp. 59%, 18% en 7%; in NL 54%, 15% en 8%). Interessanter dan deze samenhang tussen verwachtingen onderling is de relatie tussen verwachtingen en de tevredenheid met het momentane leven. Daar is niet in 2004, maar wel in 2002 naar gevraagd. Toen was in de EU 21% en in Nederland (ten tijde van de opstand van Fortuyn dus) 44% ‘zeer tevreden’ met het leven dat men leidde (Portugal scoorde het laagst met 6%, Denemarken het hoogst met 63%). De prevalentie van deze sterke tevredenheid was bij hen die verbetering, geen verandering en verslechtering op lagere termijn verwachtten respectievelijk 23%, 22% en 11% in Europa en 43%, 48% en 26%

in Nederland. Zo bezien wijken qua tevredenheid optimisten dus wel gunstig af van pessimisten maar niet van mensen die geen verandering verwachten. Dat laatste is opmerkelijk¹ en vraagt om een nadere analyse. Doen we die met drie gradaties van tevredenheid in plaats van slechts het al of niet zeer tevreden zijn als afhankelijke en houden we ook rekening met de percepties van de ontwikkelingen in de afgelopen vijf jaar (de persoonlijke omstandigheden zijn verbeterd, ongeveer gelijk gebleven of verslechterd), kortom doen we een multivariate ordinale regressieanalyse (PLUM voor de vrienden van SPSS), dan blijkt optimisme helemaal niet zo mooi te zijn. Ge-corrigeerd voor de waarderingen van de afgelopen jaren stemt zowel in Europa als geheel alsook in Nederland optimisme zelfs tot ontevredenheid.²

Conclusies

De indruk uit de SCP-enquête dat we in 2004 een beetje in een dip zaten, laat zich met de Eurobarometers niet direct bestrijden, maar vergeleken met andere landen was de somberheid niet dramatisch, vergeleken met eerdere jaren was de versombering niet uitzonderlijk en onszelf binnenlands vergelijkend met anderen waren we zelfs positief gestemd. Vergelijken is een rijke bron van troost, desnoods van leedvermaak. In het juiste vergelijkende perspectief wordt 2005 een geweldig jaar: óf we worden weer optimistischer óf we kijken vaker naar wie nog minder verwacht óf we gaan eindelijk eens leven naar de statistische bevinding dat tevredenheid vooral een kwestie is van retrospectief je zegeningen tellen en zeker niet van veel verwachten.

Noten

- 1 Op basis van eerder onderzoek zou men een sterker positief 'effect' van tevredenheid op optimisme verwachten. Zie bv. Shigehiro Oishi, Riober S. Wyer en Stanley J. Colcombe, 'Cultural variation in the use of current life satisfaction to predict the future'. In: *Journal of Personal and Social Psychology* 78 (2000), 3: p. 434-445.
- 2 Toevoeging van de toekomstverwachtingen aan de determinant landen ter verklaring van tevredenheid in Europa, doet de verklaarde variantie toenemen van 8% naar 12% (Nagelkerke) met een negatief effect voor pessimisme (-1,23**) en geen effect voor optimisme (0,05; referentiecategorie 'geen verandering'); toevoeging van de percepties van de afgelopen vijf jaar laat de verklaarde variantie stijgen tot 23% met een negatief effect voor pessimisme (-0,49**) én voor optimisme (-0,22**) in combinatie met een positief effect van ervaren verbetering (0,79**) en een negatief effect van ervaren verslechtering (-1,50**). In Nederland verklaren de toekomstverwachtingen 2% met een negatief effect voor pessimisme (-0,98**) en geen effect voor optimisme (-0,23); toevoeging van de percepties van de afgelopen vijf jaar doet de verklaarde variantie toenemen tot 10% met opnieuw een negatief effect voor pessimisme (-0,64*) én voor optimisme (-0,34*) in combinatie met een positief effect van ervaren verbetering (0,42**) en een negatief effect van ervaren verslechtering (-1,30**).

Bijlage Toekomstverwachtingen in het voorjaar van 2004 voor de komende twaalf maanden^a
bevolking van 15 jaar en ouder

	verwachtingen voor de komende vijf jaar ^a					
	2000		2002		2004	
	(a)+	(b)–	(c)+	(d)–	(e)+	(f)–
Finland	36	7	37	8	44	8
Zweden	48	7	48	7	46	10
Denemarken	40	7	40	7	39	8
Duitsland (O)	20	15	17	20	17	33
Duitsland (W)	20	13	21	15	19	30
Nederland	37	7	40	8	36	16
Groot-Brittannië	50	9	47	10	50	10
Noord-Ierland	49	6	51	7	52	8
Ierland	54	4	51	4	50	8
België	36	10	31	11	34	11
Luxemburg	38	6	39	7	43	5
Frankrijk	45	11	42	14	43	15
Spanje	58	3	57	6	50	4
Portugal	54	9	44	10	49	13
Oostenrijk	30	10	27	10	24	16
Italië	49	7	53	8	44	14
Griekenland	45	17	38	23	51	10
Europa van de 15	41	9	40	11	39	16

a 'Verwacht u dat uw persoonlijke omstandigheden in de loop van de komende vijf jaar zullen verbeteren, ongeveer gelijk zullen blijven of zullen verslechteren?' Weergegeven zijn de antwoorden 'verbeteren' = + en 'verslechteren' = –; met de antwoorden 'gelijk blijven' en 'weet niet' tellen ze op tot 100%.

Bron: EB 53.0 (voorjaar 2000), 57.1 (voorjaar 2002) en 61.0 (voorjaar 2004), gewogen resultaten

Bijlage
(vervolg)

	verwachtingen in 2004 voor de komende 12 maanden ^b									
	eigen leven		economie		huishouden		werk algemeen		eigen werk	
	(g)+	(h)–	(i)+	(j)–	(k)+	(l)–	(m)+	(n)–	(o)+	(p)–
Finland	42	5	21	23	25	7	17	43	20	5
Zweden	47	5	24	33	32	10	20	46	25	5
Denemarken	39	5	25	24	32	8	25	40	20	4
Duitsland (O)	16	30	10	61	11	40	6	69	12	19
Duitsland (W)	17	26	13	56	11	34	8	65	12	17
Nederland	28	14	22	49	21	26	14	61	20	10
Groot-Brittannië	43	9	17	34	32	16	17	30	25	6
Noord-Ierland	43	6	26	22	35	6	25	30	26	4
Ierland	43	5	28	25	31	11	26	32	28	5
België	26	11	13	41	18	14	12	52	17	8
Luxemburg	33	11	22	33	26	11	16	58	21	5
Frankrijk	36	13	19	43	27	20	18	49	24	9
Spanje	38	8	26	21	28	8	22	28	28	7
Portugal	20	35	14	59	14	33	10	68	13	21
Oostenrijk	18	14	14	39	13	20	9	49	13	10
Italië	37	11	13	52	20	17	14	49	24	9
Griekenland	42	13	34	23	34	15	30	28	27	12
Europa van de 15	32	15	17	43	22	21	15	48	21	10

b 'Wat zijn uw verwachtingen voor de komende twaalf maanden: zullen de komende twaalf maanden beter, slechter of hetzelfde zijn als het gaat om ... uw leven in het algemeen; ... de economische situatie in [eigen land]; ... de financiële situatie in uw eigen huishouden; ... de werkgelegenheid in [eigen land]; en ... de situatie wat uw eigen werk betreft?' Weergegeven zijn de antwoorden 'beter' = + en 'slechter' = –; met de antwoorden 'hetzelfde' en 'weet niet' tellen ze op tot 100%.

ONDER DE ROOK VAN AMSTERDAM: VAN ACHTERTUIN NAAR VOORTUIN

Carola Simon

Waterland is een randstedelijk gebied dat net ten noorden ligt van Amsterdam. Door deze nabijheid heeft Amsterdam altijd veel invloed gehad op deze streek. Niet altijd in positieve zin, want zoals vaker tussen de grote stad en het ommeland is Waterland altijd overschaduwd door Amsterdam. De vraag is nu: welke invloed heeft Amsterdam precies op Waterland? En is die invloed aan verandering onderhevig?

Typisch Hollands

Het landschap van Waterland wordt getypeerd als ‘typisch Hollands’. Zo noemt Bos (1988: 5) Waterland het prototype van een traditionele toeristische foto: ‘De reiziger vindt hier een uitgestrekt groen polderland, doorsneden met sloten, met aan de horizon aan de ene kant de rode daken van de stolpboerderijen, aan de andere kant de zware zeedijk langs het IJsselmeer en daarboven de indrukwekkende luchten die het wijdse nog extra reliëf geven.’ Waterland staat bekend als een landschap – zo niet hét landschap – dat overeenkomt met het beeld van Nederland zoals dat in fotoboeken en toeristische folders wordt geschetst. Nederland wordt daarin gepresenteerd als een land van water, dijken, klompen, molens, tulpen en kaas (zie Meijer 1997; Binkhorst 2002; Béneker 2003). Maar net zoals de Nederlanders niet allemaal op klompen lopen, is het ook bij Waterland de schijn die bedriegt. Het open landschap van Waterland wordt begrensd door een zwaar stedelijk silhouet: Waterland ligt ‘onder de rook van Amsterdam’. Dit klinkt negatief, maar dat hoeft niet zo te zijn, zoals blijkt uit de ontwikkelingen die zich de laatste jaren in Waterland hebben voorgedaan.

Maar eerst een blik in het verleden, toen de verhoudingen minder idyllisch waren.

Waterland

kaartje:
Tamara Kaspers-Westra

‘Wij zijn niet meer dan bouwgrond van Amsterdam!’

Deze uitdrukking werd vaak gehoord in Waterland, want zeker in de jaren 1960 en 1970 was de relatie met Amsterdam niet altijd prettig. Zo werd Waterland door Amsterdam gebruikt als stortplaats van vervuild materiaal en als illegale stort van chemisch bedrijfsafval, bijvoorbeeld in het Ilperveld en de Volgermeerpolder. Ook vormde Amsterdam tot tien jaar terug een bedreiging met zijn voortdurende uitbreidingen in de richting van Waterland. Het gevolg was dat Amsterdam door bestuurders en bewoners van Waterland vaak met argusogen werd bekeken.

Waterland zelf is een aantrekkelijk woongebied voor stedelingen met als gevolg dat er een enorme bevolkingsgroei door suburbanisatie plaatsvond. De trek naar buiten werd gestimuleerd door het overloopbeleid van Amsterdam (ministerie van VROM 1974). Purmerend werd bijvoorbeeld aangewezen als groeikern, waardoor het inwonersaantal in de afgelopen veertig jaar steeg van 10.000 tot 75.000 inwoners. Deze verstedelijkingsdruk vanuit Amsterdam heeft bij de Waterlanders veel negatieve gevoelens teweeggebracht. Niet alleen tastte de nieuwbouw het landschap aan, maar ook in sociaal-cultureel opzicht veranderde er veel. Door de overloop van Amsterdammers zijn er geen Waterlandse tradities en sociale gebruiken meer instandgehouden, zoals het hoornblazen of het ringrijden. Ook de tongval is inmiddels Amsterdams: er is geen spoor van een aparte lifestyle of eigen sociaal-culturele identiteit meer te herkennen (Simon 2004).

Van achtertuin naar voortuin

Het wantrouwen ten opzichte van de vermeende expansiedrift van Amsterdam is de laatste jaren gedeeltelijk verdwenen. Dat is deels te danken aan de huidige Amsterdamse bestuurders. Zij zien Waterland nu als de voortuin van de stad, en niet als achtertuin; als een gebied dat in recreatief opzicht belangrijk is voor de bewoners van de stad. Het is daarom van belang dat het typische Hollandse landschap van Waterland behouden blijft. De gemeente Amsterdam neemt daarom nu veel initiatieven om de huidige staat van het gebied te behouden, bijvoorbeeld door subsidieverlening voor agrarisch natuurbeheer. Organisaties op het gebied van natuurbescherming, toerisme en landschapsbeheer noemen nu zelfs eerder de gemeente Amsterdam als belangrijke subsidiegever dan de Waterlandse gemeenten.

De ligging nabij Amsterdam heeft inmiddels een positieve betekenis gekregen. Positief in de zin dat juist de locatie nabij Amsterdam de reden is waarom zoveel initiatieven worden genomen voor het behoud van het landschap van Waterland. Het sterke punt van Waterland is dan ook het contrast tussen stad en platteland dat nu

wordt ingezet als een unique selling point. Toeristenorganisaties wijzen in hun foldermateriaal bijvoorbeeld op de bijzondere locatie nabij Amsterdam. Hotel de Boerenkamer: 'Wilt u naar de grote stad, dan is Amsterdam niet ver weg.' Het contrast tussen stad en platteland is veranderd in een verhandelbaar goed.

Haat-liefde

Van Amsterdam gaat geen bedreiging meer uit in de zin van verdere verstedelijking; Waterland is nu in recreatief opzicht belangrijk voor de stad. De vraag is alleen of dat zo blijft. Amsterdam legt momenteel geen claims op het gebied omdat er nog genoeg uitbreidingsmogelijkheden zijn in IJburg. Vallen die weg en blijft de behoefte aan woningen toenemen, dan is het de vraag of Waterland niet wederom onder druk komt te staan. De toekomst van Waterland hangt grotendeels af van wat het Amsterdamse stadsbestuur met het gebied van plan is. Voor Waterland moet dat wel een beetje voelen als de vuist van KingKong: de hand die je nu liefkoost, kan je straks weer even gemakkelijk verpulveren.

Literatuur

- Béneker, T. (2003). 'Images of the Netherlands: representing the country'. In: B. van Gorp, M. Hoff en H. Renes (eds.), *Dutch windows. Cultural geographical essays on the Netherlands* (p. 81-90). Zeist: A-D druk.
- Binkhorst, E.M.H. (2002). *Holland, the American way. Transformations of the Netherlands into US vacation experiences*. Tilburg: Tilburg University.
- Bos, J.M. (1988). *Waterland, een middeleeuws cultuurlandschap. Archeologische monumenten in Nederland*. Zutphen: Terra.
- Meijer, H. (1997). 'Images of the Netherlands'. In: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* (88) 1, p. 85-90.
- Ministerie van VROM (1974), *Derde nota over de Ruimtelijke ordening*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Simon, C. (2004), *Ruimte voor identiteit. De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland*. Proefschrift, ISBN 90-9018945-9, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

OP WEG NAAR EEN 'LEVEN LANG LEREN'

Lex Herweijer

Verhoging van de arbeidsparticipatie is een centrale doelstelling van het arbeidsmarktbeleid. Niet alleen moeten meer mensen aan de slag, er moet ook langer worden doorgewerkt. In de jaren zeventig en tachtig nam de arbeidsdeelname van ouderen sterk af. Veel oudere werknemers maakten gebruik van de mogelijkheden die VUT of prepensioen boden om eerder te stoppen met werken, anderen stroomden voortijdig uit via de WW of de WAO. Het resultaat was dat begin jaren negentig nog slechts een op de vier 55-64-jarigen een baan had.

Sinds het midden van de jaren negentig zit de arbeidsdeelname van ouderen weer in de lift, maar in vergelijking met jongere volwassenen is de arbeidsdeelname van deze groep nog altijd laag. Het beleid is er dan ook veel aan gelegen de arbeidsdeelname van ouderen verder te vergroten. VUT en prepensioen worden afgeschaft dan wel onaantrekkelijk gemaakt, en er wordt gespeculeerd op het in de toekomst loslaten van de pensioengrens van 65 jaar.

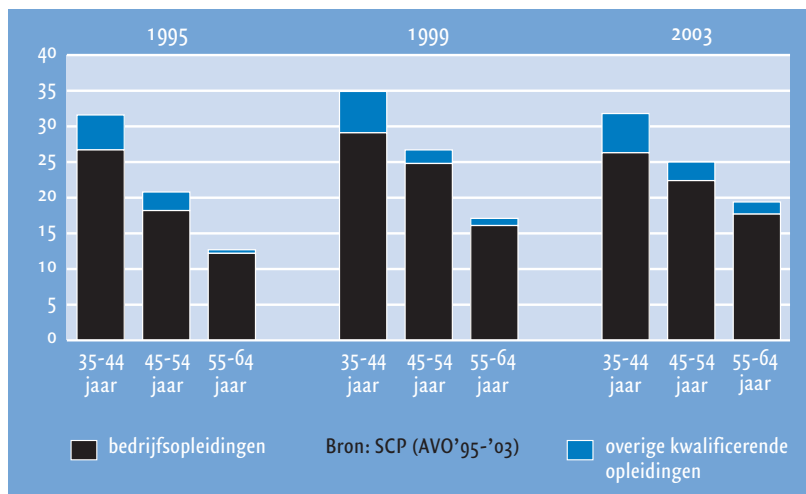
Door de maatregelen op het terrein van VUT en prepensioen zullen de mogelijkheden om eerder te stoppen met werken kleiner worden. Voor het met succes aan het werk houden van ouderen is echter meer nodig. De kennis en vaardigheden van werkenden verouderen en vertonen met het vorderen der jaren slijtage, indien niet up-to-date gehouden door opleidingen en cursussen. Hier wringt de schoen: werkenden van 55 jaar en ouder nemen van oudsher veel minder deel aan bedrijfsopleidingen en andere vormen van 'kwalificerend' onderwijs dan jongere werkenden. Doordat veel oudere werknemers eerder stopten met werken, loonde het onvoldoende om nog te investeren in hun opleiding en scholing. De terugverdienperiode was daarvoor te kort. Aan de andere kant stopten oudere werknemers voortijdig met werken, juist mede omdat hun kennis en vaardigheden niet meer up-to-date waren. Het eerder

stoppen met werken en de geringe deelname aan scholing en opleiding van oudere werknemers hielden elkaar in stand.

Dankzij de (deels afgedwongen) toename van de arbeidsparticipatie van 55-64-jarigen van de laatste tien jaar lijkt deze vicieuze cirkel langzamerhand te worden doorbroken. De deelname van oudere werknemers aan bedrijfs- en andere kwalificerende opleidingen is niet alleen aanzienlijk toegenomen sinds het midden van de jaren negentig, de groei van de deelname onder 55-64-jarigen is ook sterker dan die onder de jongere werknemers.

Deelname van werkenden aan bedrijfsopleidingen en overige kwalificerende opleidingen, 1995-2003 (in procenten)

Anno 2003 is de deelname van oudere werknemers weliswaar nog altijd geringer dan die van 35-44- en 45-54-jarigen, maar de kloof is een stuk kleiner dan in het midden van de jaren negentig. Bovendien is niet alleen de leeftijd, maar ook het opleidingsniveau van werknemers van invloed: hoe hoger opgeleid de werknemer, hoe groter de kans dat hij of zij deelneemt aan scholing en opleiding. De geringere deelname van oudere werknemers is voor een deel te herleiden tot hun lagere opleidingsniveau. Als gevolg van de stijging van het opleidingsniveau van oudere werknemers zal hun deelname aan scholing en opleidingen in de toekomst waarschijnlijk verder toenemen.

Het bevorderen van 'een leven lang leren' is een van de Lissabon-doelstellingen op het terrein van het onderwijs. De deelname van volwassenen aan scholing is in Nederland behoorlijk hoog in vergelijking met veel andere landen in de Europese Unie, maar niet zo hoog als in Denemarken, het Verenigd Koninkrijk en koploper Zweden. Het kabinet streeft naar een verdere groei van de deelname, om zo de achterstand op de koplopers in de Europese Unie te verminderen. Het succes van het beleid wordt afgemeten aan het deelnamepercentage van de bevolking van 25-64 jaar, verschillen tussen leeftijdsgroepen blijven buiten beschouwing. Er zijn echter redenen om de doelstelling van een 'leven lang leren' letterlijker te nemen en niet alleen te kijken naar het totale deelnamecijfer, maar ook naar de spreiding van de deelname over leeftijdsfasen. Gezien de doelstelling ouderen langer aan het werk te houden is het belangrijk dat de deelnamegroei niet beperkt blijft tot de groep jonger dan 50 à 55 jaar. De hiervoor gepresenteerde deelnamecijfers wijzen uit dat het in dat opzicht de goede kant op gaat, ook al is er nog wel een kloof te dichten.

De Lissabon-doelstelling richt zich op de bevolking van 25-64 jaar en staat daarmee impliciet vooral in het teken van de arbeidsmarkt. De deelname van 65-plussers aan kwalificerende opleidingen is inderdaad minimaal en zal dat in de toekomst ook wel blijven. Naast de kwalificerende opleidingen voor volwassenen is er echter ook

een omvangrijk aanbod van niet-kwalificerende volwasseneneducatie (veelal opleidingen met een creatieve of vormende strekking). Leeftijdverschillen in deelname aan dit type opleidingen zijn duidelijk geringer geworden in de achterliggende jaren en de doelstelling van gelijkmatige spreiding over levensfasen is al tot op flinke hoogte gerealiseerd. Tot aan de leeftijd van 75 jaar neemt de deelname maar weinig af. De hardnekkige verschillen tussen lager en hoger opgeleiden zijn helaas nog wel een dissonant.

DE OPKOMST VAN EEN ALLOCHTONE MIDDENKLASSE IN NEDERLAND

Indicaties voor de voortgaande – gesegmenteerde – integratie van minderheden

Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts

Op dit moment lijkt het bijna onmogelijk om minderheden in verband te brengen met goed nieuws. Aangejaagd door de moord op Theo van Gogh staat de discussie volledig in het teken van grote somberheid. Velen maken zich grote zorgen over de toenemende verwijdering tussen allochtonen en autochtonen, religieus radicalisme, onoverbrugbare culturele verschillen en zo zijn er nog wel een paar onderwerpen te noemen die het debat van de afgelopen maanden (en jaren) hebben gekleurd. Nog afgezien van de vraag of de in discussies dikwijls geëtaleerde sombere kijk niet al te eenzijdig is, is er duidelijk een andere kant aan de integratie van minderheden. Die kant blijft echter in toenemende mate onderbelicht. Wanneer het gaat om de structurele aspecten van integratie is er namelijk onmiskenbaar sprake van een gunstige opwaartse trend. De achterstand is weliswaar nog steeds groot, maar de afgelopen jaren is het opleidingsniveau van minderheden gestaag toegenomen, spreken steeds meer allochtonen Nederlands, is de drop-out uit het voortgezet onderwijs gedaald en neemt de doorstroom van minderheden naar de hbo's en de universiteiten gestaag toe. Mede als gevolg hiervan ontwikkelt zich in Nederland een allochtone middenklasse.

Tabel 1 beschrijft voor de periode 1991-2002 de ontwikkeling van het aandeel minderheden (tussen de 15 en 65 jaar) met een baan op middelbaar beroepsniveau en hoger. Zij worden hier gerekend tot de middenklasse. Hoewel de achterstand met autochtonen aanzienlijk is – 49% van hen is tot de middenklasse te rekenen – behoort binnen de Surinaamse en Antilliaanse groep inmiddels eenderde tot de middenklasse. De aandelen Turken en Marokkanen zijn lager, maar ook bij deze groepen behoort inmiddels respectievelijk 13% en 15% tot de middenklasse. De toename van de allochtone middenklasse is bovendien behoorlijk spectaculair. Door de bank

genomen is tussen 1991 en 2002 het aandeel minderheden in de middenklasse verdubbeld. Dit is geen geringe toename. Gezien de ontwikkelingen in het opleidingsniveau en de beheersing van de Nederlandse taal zijn er bovendien goede redenen om aan te nemen dat in de komende jaren de toename van minderheden behorende tot de middenklasse zal doorzetten.

Tabel 1 De omvang van de middenklasse onder minderheden, 1991-2002

(percentage personen binnen de desbetreffende groep met een baan op tenminste middelbaar beroepsniveau, 15-65 jaar)

	1991	2002
Turken	7	13
Marokkanen	6	15
Surinamers	19	32
Antillianen	16	32

Bron: ISEO (SPVA'91); ISEO/SCP (SPVA'02); Gijsberts (2004)

Op het vlak van de structurele integratie van minderheden is er dus sprake van vooruitgang. Maar wat zegt dit nu over de meer sociaal-culturele aspecten van hun integratie? Staan minderheden die behoren tot de middenklasse ook op geringere culturele afstand van de autochtone Nederlandse bevolking dan degenen die daar niet toe behoren?

Om op deze vraag een eerste antwoord te geven, kijken we naar verschillende thema's (tabel 2). Zo kan het aannemen van de Nederlandse nationaliteit worden gezien als een teken van het willen behoren tot Nederland. Turken en Marokkanen in de middenklasse blijken in vergelijking met andere leden uit deze groepen veel minder vaak de nationaliteit van het land van herkomst te hebben en veel vaker de Nederlandse dan wel een dubbele nationaliteit te hebben. Circa een kwart van de Turkse en een vijfde van de Marokkaanse middenklasse heeft uitsluitend de Turkse

of Marokkaanse nationaliteit, tegenover tussen de 40% en 50% van de rest van de Turken en Marokkanen.

Eenzelfde beeld zien we terug in de mate waarin in de vrije tijd met leden van de eigen groep wordt omgegaan. De allochtone middenklasse verkeert minder in de eigen kring dan de rest van de allochtone populatie. Zeker in vergelijking met de Turken springt de positie van de Marokkaanse middenklasse in het oog: een meerderheid van hen heeft een gemengde of overwegend autochtone vriendenkring. De bevindingen over het onderhouden van contacten met autochtonen kunnen echter ook op een andere manier worden gezien. Zo gaan zes van de tien Turken in de middenklasse overwegend om met leden van de eigen groep. Veelzeggend is voorts dat Turken en Marokkanen uit de middenklasse meer op de eigen groep zijn gericht dan Surinamers en Antillianen die niet tot de middenklasse behoren. Dit heeft ook te maken met de mogelijkheid die men heeft om met de eigen groep om te gaan. Turken en Marokkanen wonen veel vaker in buurten met een hoge concentratie minderheden (en dus ook met veel leden van de eigen etnische groep) dan Surinamers en Antillianen en dit geldt bijna net zo sterk voor de middenklasse als voor de rest van de groep. Van een grootschalige suburbanisatie van de Turkse en Marokkaanse middenklasse is derhalve geen sprake. Ook in moskeebezoek zijn de verschillen binnen de Turkse en Marokkaanse groep gering.

De Turkse en Marokkaanse middenklasse heeft, zo blijkt, over het algemeen wel modernere opvattingen dan degenen die daar niet toe behoren. Ter illustratie is in tabel 2 de instemming met ongehuwd samenwonen weergegeven, een in Nederland algemeen aanvaarde samenlevingsvorm. De Turkse en Marokkaanse middenklasse denkt hierover beduidend progressiever dan de overige leden van de eigen groepering. Toch past ook hier direct weer een relativering: slechts iets meer dan een kwart van de Marokkaanse en minder dan de helft van de Turkse middenklasse keurt ongehuwd samenwonen goed. Vergeleken met Surinamers en Antillianen (ruim 80%) is dit nog een wereld van verschil.

Tabel 2 Verschillen tussen de allochtone middenklasse en de rest van de etnische groep (zowel werkenden als niet-werkenden) op een aantal sociale en culturele kenmerken (percentages binnen de desbetreffende groep en sociale klasse)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
nationaliteit land van herkomst				
overig	46	43	-	-
middenklasse	27	20	-	-
in de vrije tijd meer contact met eigen etnische groep dan met autochtonen				
overig	71	63	40	36
middenklasse	59	44	33	21
eens met de stelling dat mannen en vrouwen ongehuwd mogen samenwonen				
overig	29	14	82	81
middenklasse	47	28	85	88
frequent bezoeken van godsdienstige bijeenkomst				
overig	53	47	22	33
middenklasse	41	47	20	24
woonachtig in een buurt met meer dan 50% niet-westerse allochtonen				
overig	35	41	19	19
middenklasse	31	34	13	10

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02)

De groei van de allochtone middenklasse is zonder meer goed nieuws. Ook bij Turken en Marokkanen, die doorgaans worden geassocieerd met achterstand en problemen, is de omvang van de middenklasse verdubbeld. Tevens is onder de middenklasse de sociale en culturele afstand minder groot. Toch beklijft bij Turken en Marokkanen het beeld dat ook de leden van de middenklasse sterk op contacten met en cultuur

van de eigen groep zijn gericht. De structurele en sociaal-culturele integratie gaan in beperkte mate met elkaar samen. Je kan dan ook niet concluderen dat Turken en Marokkanen afkoersen op assimilatie, waarbij voortgang in de sociaal-economische positie hand in hand gaat met een geringe sociale en culturele afstand. Het etiket gesegmenteerde integratie past beter. De Turkse en Marokkaanse groep combineren sociaal-economische positieverbetering met een sterke gerichtheid op de eigen groep. Daarmee komen ze overeen met, hoe vreemd de vergelijking misschien ook lijkt, Aziatische groepen die *all over the world* via deze weg integreren.

OUDEREN STEEDS MEER TEVREDEN MET HUN PENSIOEN

Arjan Soede

Wanneer mensen denken aan de toekomst, dan gaat het al snel over het pensioen. Iedereen hoopt tenslotte in goede gezondheid oud te worden en dan van een goed pensioen te kunnen genieten. Veel mensen zijn hierover behoorlijk negatief. Zo laat het laatste Sociaal en Cultureel Rapport zien dat 89% van de bevolking denkt dat in de toekomst individueel bijverzekeren nodig is om te kunnen rondkomen (SCP 2004). Op zich is dit wel te verklaren. In de krant staan regelmatig verhalen dat het pensioen onbetaalbaar zal worden en aanpassingen nodig zijn. Pensioenfondsen en verzekeraars waarschuwen voor allerlei pensioengaten. Je moet wel heel sterk in je schoenen staan om dit allemaal te negeren.

Is deze angst voor een slecht pensioen in de toekomst wel terecht? Laten we daarvoor eens kijken naar de huidige ouderen. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) onderzoekt jaarlijks in hoeverre huishoudens kunnen rondkomen van hun inkomen. Men kan dan aangeven of men (zeer) gemakkelijk, (zeer) moeilijk of precies kan rondkomen. In de tabel staan de percentages van de eerste twee categorieën genoemd voor 1992 en 2003, naar leeftijd.

Inkomensbeoordeling van huishoudens (in procenten)

	25-44 jaar		45-64 jaar		≥65 jaar	
	1992	2003	1992	2003	1992	2003
kan (zeer) gemakkelijk rondkomen	53	54	46	57	41	55
kan (zeer) moeilijk rondkomen	9	14	11	12	11	10

Bron: CBS (StatLine)

Het percentage ouderen dat zegt gemakkelijk te kunnen rondkomen, is in de afgelopen jaren duidelijk gestegen. In 1992 zei ongeveer 41% gemakkelijk te kunnen rondkomen; in 2003 is dat percentage gestegen naar 55, waarmee de ouderen de achterstand op de rest van de bevolking hebben ingelopen. Het cijfer voor de jongeren was in 2003 namelijk 54% (25-44 jaar) en 57% (45 tot 64 jaar). Ouderen zijn dus steeds meer tevreden geworden met hun pensioen en hebben nu, gemiddeld genomen, op dit punt een vergelijkbare positie met de jongeren in de maatschappij. Eén van de belangrijkste doelstellingen van ons pensioenstelsel komt zo in zicht: door het verstrekken van een goed pensioen zouden ouderen een gelijkwaardig bestaan moeten kunnen hebben.

De groep ouderen die (zeer) moeilijk kan rondkomen is sinds 1992 nauwelijks kleiner geworden. Gaf toen 11% van de ouderen aan dat zij moeilijk het budget rond konden krijgen, nu is dat percentage 10. Ouderen zeggen daarmee in 2003 beter af te zijn dan jongeren: van de groep onder de 44 jaar zegt 14% het moeilijk te hebben in 2003. Vooral deze groep heeft last van de slechte economische conjunctuur doordat zij minder makkelijk een baan kunnen vinden.

Voor de stijging van de tevredenheid van ouderen met hun inkomen zijn diverse verklaringen aan te voeren. Een van de verklaringen is dat in 1998 de ouderenkorting sterk verruimd is, waardoor ouderen een hoger besteedbaar inkomen hebben gekregen. Een tweede belangrijke verklaring is dat werknemers steeds vaker een aanvullend pensioen opbouwden. De laatste 'Pensioenkaart van Nederland' laat zien dat in 1985 18% van de werknemers geen pensioen opbouwde. In 1996 is dit percentage gedaald naar 9. Daarnaast zijn de pensioenregelingen ook in de loop van de tijd beter geworden. Zo heeft in 1999 69% van de werknemers uitzicht op een pensioen dat hoger is dan 70% van het laatstverdiende loon.¹ In 1987 was dit percentage slechts 10. Pensioenregelingen zijn daarmee beter geworden.²

De gevolgen van deze betere pensioenregelingen zullen ook in de toekomst blijven doorwerken. Nu is het gemiddeld besteedbare inkomen van ouderen ongeveer 75% van het inkomen van jongeren. In een studie van het ministerie van Sociale Zaken staat dat dit in 2020 93% zal zijn. De welvaart van de ouderen zal dus relatief sterker groeien dan die van jongeren. Ook het Centraal Planbureau (CPB) verwacht in zijn studie *Ageing in the Netherlands* een duidelijk stijgend inkomen voor de aankomende gepensioneerden. Dit beeld zal zich in de komende jaren waarschijnlijk nauwelijks wijzigingen. De opgebouwde pensioenrechten bij de pensioenfondsen blijven tenslotte in stand. Daarnaast zijn er al diverse maatregelen genomen om de AOW betaalbaar te houden.

Ondanks deze positieve cijfers blijven mensen toch bang voor een slecht pensioeninkomen. Uit verschillende studies blijkt dat mensen een lager pensioeninkomen verwachten dan zij later blijken te ontvangen. Zo heeft het NIDI aan een grote groep aanstaande gepensioneerden gevraagd welke problemen zij na hun pensionering verwachten. 30% van de aanstaande gepensioneerden verwachtte dat hij of zij na pensionering niet kan rondkomen. Aan dezelfde groep is later gevraagd in hoeverre zij werkelijk niet konden rondkomen. Een veel kleinere groep stelde nu vast inderdaad moeilijk de eindjes aan elkaar te kunnen vastknopen, ongeveer 10%.

Er zijn diverse verklaringen mogelijk voor dit verschil tussen verwachting en uitkomst. Allereerst is de gemiddelde daling in pensioeninkomen netto aanzienlijk kleiner dan het bruto bedrag. Gemiddeld heeft de huidige groep ouderen die met pensioen gaat een achteruitgang van ongeveer 13% in besteedbaar inkomen. Het 'pensioengat' is dus kleiner dan het lijkt. Dit is onder andere het gevolg van het gunstigere belastingtarief. Na verloop van tijd heeft men ook steeds minder kosten. Het eigen huis is in die periode meestal afbetaald en ook de kosten van (studerende) kinderen verminderen. Aangezien steeds meer mensen een eigen woning zullen hebben, met

minder kinderen per gezin, zullen deze kosten naar verwachting voor de komende generaties ook lager worden.

Met hetzelfde bedrag blijken ouderen ook gemakkelijker te kunnen rondkomen dan jongeren. Anders gezegd: als een oudere van 80 jaar en een jongere van 40 jaar beiden 1000 euro in de maand te besteden hebben, dan zal de jongere eerder een tekort ervaren dan de oudere. Een belangrijke oorzaak is dat ouderen blijven vasthouden aan hun leefstijl en minder snel meegaan in de welvaart. Men heeft minder behoefte aan bijvoorbeeld een mobieltje, pc of dvd.

Ook de gezondheid speelt een belangrijke rol. Men is minder mobiel en daardoor zijn de bestedingen aan uitgaan en vervoer bij ouderen in het algemeen minder hoog. Hoewel zij meer uitgeven aan zorgkosten, vallen deze toch mee. Gemiddeld geeft men ongeveer 4% van het budget uit aan dienstverlening en verzorging.

Per saldo blijkt de angst voor een onverzorgde oude dag in de praktijk mee te vallen. Enige relativering is op zijn plaats. Daarbij moet ook opgemerkt worden dat de discussie over de betaalbaarheid van het pensioenstelsel zich met name richt op de pensioenleeftijd. De hoogte van het pensioen staat daarbij nauwelijks ter discussie. Sterker nog: in het laatste sociaal akkoord is aangegeven dat men zich met name wil richten op het verbeteren van de pensioenrechten. Anders gezegd: waarschijnlijk zullen we iets langer moeten doorwerken, maar dan kunnen we ook genieten van een beter pensioen.

Literatuur

CPB (2000) *Ageing in the Netherlands*. Den Haag: Centraal Planbureau.

Henkens K. en H. van Solinge (2003) *Het eindspel*. Assen: Koninklijke Van Gorcum

SCP (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SER (2000). *Pensioenkaart van Nederland*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

SZW (2002). *De inkomenspositie van ouderen, Toekomstige ontwikkelingen en fiscalisering van de AOW-premie*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (werkdocument).

Noten

- 1 Hierbij is ervan uitgegaan dat de aanstaande gepensioneerde niet meer van baan verandert en bij pensionering een alleenstaande-AOW ontvangt.
- 2 Dit komt met name door de daling van de franchise in de pensioenregelingen. Dit is het deel waarover geen aanvullend pensioen wordt opgebouwd. De daling van de gemiddelde franchise komt doordat het kostwinnersmodel (waarbij een dubbele AOW-uitkering als franchise hoort) vervangen wordt door het tweeverdienermodel (waarbij beide partners een enkele AOW-uitkering als franchise zouden moeten hebben).

PRESTATIES VAN DE OVERHEID HOGER DAN VERTROUWEN IN DE OVERHEID

Evert Pommer en Bob Kuhry

Uit het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004* blijkt dat de burger weinig vertrouwen heeft in de overheid, maar daarentegen best tevreden is over het eigen leven. Rechtvaardigen de prestaties van de overheid evenwel zo'n laag vertrouwen? Op grond van een onlangs gerapporteerde internationale vergelijking van publieke prestaties van een groot aantal westerse landen kunnen vraagtekens geplaatst worden bij dat lage vertrouwen.¹ Nederland blijkt in vergelijking met andere landen best goed te presteren op de gebieden waar de overheid een belangrijke taak heeft, maar de waardering van de bevolking blijft duidelijk achter. Bij de meeste landen is het beeld eerder omgekeerd: het vertrouwen is hoger dan de prestaties wellicht rechtvaardigen.

De prestaties waar het hier om gaat, hebben betrekking op vier belangrijke overheidstaken: de bevordering van economische groei en stabiliteit, de verdeling van de resulterende welvaart, de beschikbaarstelling van collectieve voorzieningen en een goede kwaliteit van openbaar bestuur. Voor de effecten van deze vier taken zijn verschillende indicatoren beschikbaar (tabel 1).

De economische prestaties van Nederland komen iets boven het gemiddelde uit, een negende plek op een totaal van 22 landen, maar deze prestaties zijn de laatste tijd wel iets achtergebleven bij die van de andere landen. De Nederlandse prestaties op de afzonderlijke indicatoren verschillen overigens aanzienlijk: goede prestaties op het gebied van werkloosheid maar slechte prestaties op het gebied van economische groei. Nederland weet de verworven welvaart echter wel goed over de bevolking te verdelen: er is weinig armoede en de ongelijkheid ligt op een zeer laag niveau. Een tweede plaats komt ons hier toe.

Tabel 1 Prestaties van de Nederlandse publieke sector in internationaal verband, circa 2002

economische prestaties	plaats	verdeling welvaart	plaats	prestaties publieke diensten	plaats	kwaliteit openbaar bestuur	plaats
economische groei	16	armoede	2	gezondheids-toestand	12	bureaucratie	9
werkloosheid	1			opleidingsniveau en vaardigheden	4	transparantie	9
inflatie	12			veiligheid	20	effectiviteit	15
begrotingstekort	13					corruptie	5
totaal	9		2		14		10

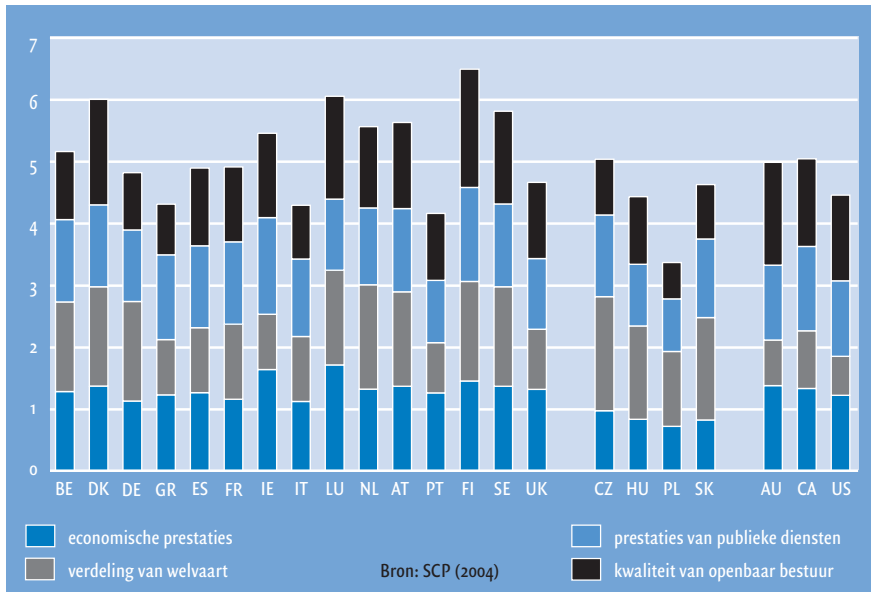
Bron: SCP (2004)

Het effect van de publieke diensten op het welzijn blijkt uit de gezondheidstoestand van de bevolking, kennis en vaardigheden van de bevolking en de veiligheid van de bevolking.² Opmerkelijk is dat veel landen een score op deze drie sectoren hebben die weinig afwijkt van het gemiddelde, maar Nederland heeft wel sterk uiteenlopende scores. Zo laat onze veiligheid nogal te wensen over, maar presteren leerlingen in het onderwijs betrekkelijk goed op kennisvragen en vaardigheidstesten. Geen enkel land scoort overigens goed op alle drie gebieden. Finland heeft een zeer goede score op onderwijs en gezondheid, maar moet de toppositie aan Ierland overlaten door een matige score op veiligheid. Ierland neemt de toppositie in door een uitstekende score op criminaliteit, een goede score op onderwijs, maar heeft slechts een gemiddelde score op gezondheid. Nederland is met een veertiende plaats te rekenen tot de lagere middenmoot.

De kwaliteit van het Nederlandse openbaar bestuur is matig tot goed. We blijken nauwelijks als corrupt te worden gezien (cijfers uit 2003), maar de uitvoering van overheidsmaatregelen wordt weinig effectief bevonden. Onze score op het bureau-

cratisch gehalte van het overheidsapparaat en de transparantie van de overheid is ook niet om te juichen. Een tiende positie is ons deel.

Figuur 1 Publieke prestaties van 22 landen, circa 2002

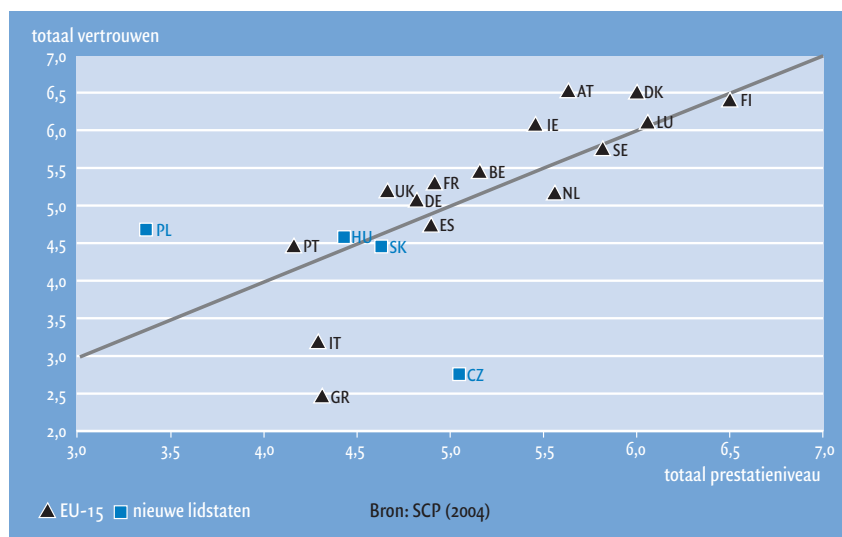

De totaalscore op de vier onderscheiden publieke functies geeft aanmerkelijk minder variatie te zien dan de afzonderlijke scores. Dat heeft te maken met het feit dat er geen landen zijn die op alle functies hoog scoren. Koplopers als Denemarken en Finland scoren hoog op kwaliteit van het openbaar bestuur en de verdeling van welvaart, maar laag op publieke dienstverlening, vooral als gevolg van de hoge criminaliteit. Aan de staart vinden we Polen, maar dit land doet het goed op criteria als economische

groei, inkomensverdeling en het tegengaan van voortijdige schooluitval. In het algemeen blijken de nieuwe lidstaten laag te scoren op stabiliteit van de economie en publieke voorzieningen, de Angelsaksische landen slecht op verdeling van de welvaart, en de Oost-Europese nieuwkomers matig tot slecht op de kwaliteit van het openbaar bestuur. Ook in enkele mediterrane landen is het als toeristische passant weliswaar goed toeven, maar zou men zich in Portugal, Griekenland en Italië gaan vestigen dan zou men gezien de geleverde publieke prestaties wel eens naar het kouwelijke thuisland kunnen gaan terugverlangen.

Figuur 2 De relatie tussen prestaties van de overheid en het vertrouwen in de overheid, circa 2002

Figuur 2 maakt duidelijk dat de prestaties van de Nederlandse publieke sector op alle vier de functies tezamen bepaald niet slecht zijn, positie zes in een rangschikking

van tweeëntwintig westerse landen, maar dat de burgers dat maar matig kunnen waarderen, plaats tien in de rangschikking.

De diagonaal in de tabel geeft het evenwicht tussen objectieve prestaties en subjectieve waardering. De meeste landen zijn ergens rondom de diagonaal gesitueerd. Duidelijke uitzonderingen zijn Polen (meer gewaardeerd dan presterend) en Italië, Griekenland en Tsjechië (meer presterend dan gewaardeerd). Nederland valt bij de overige landen op door een duidelijke positie onder de diagonaal, hetgeen erop wijst dat de prestaties minder worden gewaardeerd dan wellicht gerechtvaardigd is. Het goede nieuws is dat we dus zo slecht nog niet presteren, maar het slechte nieuws is dat we dat niet geheel op waarde schatten. Enig begrip is hier echter wel op te brengen, als we naar de *satisfiers* en *dissatisfiers* kijken. Zoals bekend, wordt ons gemoed vooral geraakt door zaken die niet goed gaan. Wat wel goed gaat, zoals de verdeling van de welvaart en de kennis en vaardigheden die onze kinderen opdoen, wordt als meer vanzelfsprekend gezien dan de dingen die niet goed gaan. Dat laatste betreft met name de achterblijvende welvaart, de geringe veiligheid en het weinig doortastende overheidsoptreden. Dit zijn zaken die momenteel veel publieke aandacht hebben en het vertrouwen in de overheid blijkbaar weinig goed doen.

Literatuur

SCP (2004). *Public Sector Performance. An International Comparison*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Noten

- 1 Public sector performance: an international comparison of education, health care, law and order and public administration. SCP-publication 2004/8.
- 2 De prestaties van de zorg vinden hun weerslag in de het aantal gezonde levensjaren, de kindersterfte en de ervaren gezondheidstoestand. De prestaties van het onderwijsstelsel kunnen worden afgemeten aan de aangeleerde kennis en vaardigheden en het bereikte opleidingsniveau. De prestaties van politie en justitie komen tot uitdrukking in het niveau van de criminaliteit.

SMS IS DE BOODSCHAP!

Virtuele en reële contacten: concurrenten of complementen?

Maike van Damme

HST? WW? :-x

8UV BMT? cu

Twee berichtjes in sms-taal, die zoveel betekenen als: ‘Hoe is het met je? Waar en wanneer spreken we af? Kus.’ en: ‘Acht uur vanavond. Bij mij thuis? *See you.*’ Een ervaren sms’er gebruikt veel afkortingen. sms’en is met name bij jongeren populair, net als chatten en e-mailen. Recent onderzoek van het Instituut naar Leefwijzen en Verslaving (IVO) wijst uit dat jongeren hun vriendschappen steeds meer via internet onderhouden. Bijna 90% van de jeugd gebruikt bijvoorbeeld de *MSN instant messenger* (een chatprogramma). De meeste scholieren vinden *msn* als communicatiemiddel zelfs belangrijker dan de mobiele telefoon. Ze gebruiken het om elkaar van de laatste nieuwtjes op de hoogte te houden, maar ook om hun gevoelens te uiten; sommige problemen zijn te pijnlijk om *face to face* over te praten, via *MSN* is het minder direct.

Over de invloed van nieuwe communicatietechnologie op het sociale leven zijn velen pessimistisch. De tijd die wordt besteed aan internet en mobiele telefonie kan men immers niet doorbrengen met *face to face*-contacten. En tijdsbestedingonderzoek wijst uit dat mensen steeds minder tijd aan zulke contacten besteden (De Haan en Huysmans 2002). Digitaal communiceren zou tot een verschraving van sociale relaties leiden.

Kijken we echter naar de inhoud van deze berichten, dan kunnen we niet anders concluderen dan dat deze vaak sociaal van aard zijn. Zo bestaat het merendeel van de sms’jes uit berichten als: ‘ ‘Hou je nog van mij?’’, ‘ ‘Kom je ff langs?’’, ‘ ‘Ben wat later’, ‘ ‘Goed geslapen?’ ’ (Van der Wel 2004).

Ook het mogelijke aantal contacten dat mensen hebben, neemt enorm toe, omdat mensen overal en op elk moment met elkaar in verbinding kunnen staan. Daarvoor zijn drie redenen aan te voeren.

Ten eerste kunnen de sterke sociale relaties met familie en vrienden makkelijker worden vastgehouden, zelfs al vertoeven ze elders op de wereld. Voorheen verloor je die mensen uit het oog. Nu kun je ze zelfs zien via webcams!

Daarnaast kun je makkelijker communiceren met mensen waarmee je doorgaans niet zo'n nauw contact hebt, zoals vakantievrienden, collega's en oude schoolvrienden. Denk aan een website als www.schoolbank.nl waar oude klasgenoten hun contacten weer aanhalen. Deze website heeft gemiddeld zo'n 3,2 miljoen unieke bezoekers per maand! Dergelijke 'zwakke' contacten zijn niet alleen belangrijk voor de kwaliteit van het sociale leven, maar kunnen individuen ook helpen bij het verbeteren van hun sociaal-economische positie. Ze kunnen bijvoorbeeld behulpzaam zijn bij het vinden van een baan door informatie te verstrekken en advies te geven (Granovetter 1973).

Tot slot worden via digitale contacten veel nieuwe relaties (zowel vriendschappen als liefdesrelaties) opgebouwd. Dat geldt vooral voor jongeren. Zij leggen veel nieuwe contacten via de instant messenger, chatrooms en sms (hetgeen overigens niet altijd van gevaar ontbloot is).

Empirische bevindingen

Wat leren de cijfers ons over de sociale contacten van e-mailers, chatters en sms'ers? Dat bekijken we met gegevens uit het Permanent onderzoek naar de leefsituatie 2002 (POLS'02). Helaas hebben we geen data over het sociaal gedrag van sms'ers. Maar we weten wel iets van de contactfrequentie en kwaliteit van sociale relaties van e-mailers en chatters (zie tabel 1).

Personen die e-mailen en chatten hebben frequenter contact met vrienden dan niet-e-mailers en niet-chatters. En ook als het om de kwaliteit van sociale banden gaat, zien we verschillen. E-mailers kennen meer mensen bij wie ze terecht kunnen,

met wie ze goed kunnen praten en die hen echt begrijpen. Zowel e-mailers als chatters behoren vaker tot een vriendengroep dan mensen die niet e-mailen en chatten. En e-mailers en chatters vinden minder vaak dat hun sociale contacten oppervlakkig zijn. Bovendien voelen e-mailers zich minder vaak geïsoleerd. Voor niet-e-mailers geldt dat iets vaker.¹

Tabel 1 De contactfrequentie en opvattingen over sociale contacten naar e-mail- en chatgebruik, personen van 18 jaar en ouder, 2002 (in procenten)

	e-mailer ^a	geen e-mailer	chatter ^b	geen chatter
minstens 1x per week contact met familie	85	86	81 *	86 *
minstens 1x per week contact met vrienden	83 *	72 *	91 *	76 *
er zijn mensen bij wie ik terecht kan	96 *	91 *	96	93
er zijn mensen met wie ik goed kan praten	96 *	89 *	95	92
er zijn mensen die me echt begrijpen	89 *	84 *	84	87
ik maak deel uit van een groep vrienden	79 *	66 *	80 *	71 *
ik voel me van anderen geïsoleerd	1 *	5 *	4	3
mijn sociale contacten zijn oppervlakkig	7 *	23 *	9 *	16 *

N = 3235; * verschil is significant (p < 0,05).

a Personen die de afgelopen 4 weken voor privé-doeleinden hebben gemailld.

b Personen die de afgelopen 4 weken voor privé-doeleinden hebben gechat (via de MSN of in chatrooms).

Bron: CBS (POLS-SLI)

Kortom, we zien dat personen die e-mailen doorgaans meer *face to face*-contacten met vrienden hebben en dat de kwaliteit van die contacten beter is. Ook chatters hebben een hogere contactfrequentie. De kwaliteit van hun contacten is echter niet beter dan die van niet-chatters. Ze maken wel vaker deel uit van een vriendengroep en hebben minder vaak oppervlakkige contacten dan niet-chatters.

Maar leidt al dat e-mailen en chatten nu ook tot meer sociale contacten? Als dat zo is, biedt het gemak waarmee mensen virtueel contact kunnen leggen een uitkomst voor mensen die een minder rijk sociaal leven hebben of sociaal minder vaardig zijn. Of zijn het juist de mensen die al goede sociale contacten onderhouden die gaan e-mailen en chatten? In dat geval vindt een cumulatie van kansen plaats. Mensen die het al goed hebben, krijgen het nog beter. Terwijl personen met een relatief minder rijk sociaal leven niet van de nieuwe media profiteren (vgl. De Haan 2004; Cummings et al. 2000). Helaas moeten we het antwoord op deze vragen vooralsnog schuldig blijven.

Hoe het ook zij, digitale contacten vormen vaker een complement dan een concurrent van reële contacten. We geven drie argumenten. In de eerste plaats is de dalende trend in *face to face*-contacten al ingezet vóór de opkomst van het elektronisch gemedieerd communiceren. Het toenemend gebruik van de digitale media kan dus niet de (enige) oorzaak zijn van de vermindering van *face to face*-contacten. Bovendien zijn digitale contacten sociaal van aard. Tijd is schaars en er is zoveel te doen; netwerken is belangrijk, bereikbaar zijn ook. E-mail, MSN en SMS voldoen aan de stijgende behoefte om onafhankelijk van tijd en plaats sociale contacten te onderhouden.

Tot slotte: mensen die digitaal communiceren, zijn tevreden met hun sociale netwerk. De digitale wereld wordt meer en meer onderdeel van de reële wereld. Zeker als we naar de jeugd kijken, zien we de toekomst rooskleurig tegemoet. Jongeren hebben de nieuwe media volledig opgenomen in hun dagelijks leven. Zij groeien op in een wereld waarin de beleving van sociale contacten nu eenmaal op verschillende manieren plaatsvindt: reëel en virtueel.

Literatuur

- Cummings, J., B. Butler en R. Kraut (2002). 'The quality of online social relationships'. In: *Communications of the ACM* (45) 7, p. 103-108.
- Granovetter, M. (1973). 'The strenght of weak ties'. In: *The American Journal of Sociology* (78) 6, p. 1360-1380.
- Haan, J. de (2004). 'Door internet verbonden: de beleving van sociale contacten'. In: J. de Haan en O. Klumper (red.), *Jaarboek ICT en samenleving. Beleid in praktijk*. Amsterdam: Boom.
- Haan, J. de en F. Huysmans (2002). *E-cultuur. Een empirische verkenning*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wel, van der, P. (2004). 'Apen en de breedbandcase', www.epn.net (geraadpleegd 17 december 2004).

Noten

- 1 Deze verschillen blijven grotendeels bestaan als we rekening houden met geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, gezinssituatie en arbeidsmarktpositie.

HET SPOOK VAN WEIMAR BESTAAT NIET

Kees M. Paling

In het najaar van 2004 werd Nederland opgeschrikt door een tweede politieke moord in twee jaar tijd. In de daaropvolgende dagen werden islamitische scholen in brand gestoken, aanslagen gepleegd op moskeeën en vernielingen aangericht in Turkse en Marokkaanse winkels. Kamerleden en vertegenwoordigers van het openbaar bestuur werden bedreigd en kregen extra beveiliging; een enkeling dook onder. Ministers spraken ferme taal, maar vielen elkaar vervolgens ook weer af, wat de betrouwbaarheid van het gezag geen goed zal hebben gedaan. Het vertrouwen in de regering had de afgelopen jaren toch al een dramatische daling ondergaan. Sprak in het najaar van 2001 nog 73% van de bevolking het vertrouwen uit in de Nederlandse regering, in het voorjaar van 2004 was dit gedaald tot een historisch dieptepunt van slechts 40%. Het is niet helemaal verwonderlijk wanneer in 'lijstjes' van de meest gezaghebbende bewindspersonen de minister-president steevast als laatste eindigt.

Hoe crisisbestendig was de Nederlandse democratie? En hoe hard de vrijheid van meningsuiting? Gled Nederland in korte tijd af naar een soort Weimar van de eenentwintigste eeuw?

In NRC *Handelsblad* trok Paul Scheffer een vergelijking met Bosnië, waar de burgeroorlog – tot verbijstering van alle betrokkenen – voorheen vreedzaam samenwonende bevolkingsgroepen van de ene op de andere dag tot elkaars doodsvijanden veroordeelde en hen tot volkerenmoord aanzette. In diezelfde krant verkondigde Henk Hofland de stelling dat 'Nederland rijp is voor een staatsgreep'. Volgens Hofland is 'theoretisch aan alle voorwaarden voldaan' (massale ontevredenheid, onoplosbaar lijkende problemen en een zwak gezag) voor een komende machtsovername. De vraag is echter of die analyse van Hofland juist is. Wie namelijk de klassieke theoretici over staatsgrepen erop naslaat – zoals Curzio Malaparte (*De techniek van de staatsgreep*), Samuel Finer (*The Man on Horseback*) en Edward Luttwak (*Coup d'état*) – moet toch tot

de conclusie komen dat Hofland met deze blufpoker zijn hand een beetje overspeelt. Want wie wil hij zo'n staatsgreep laten uitvoeren? Het Republikeins Genootschap? Prins Willem-Alexander?

Vrijwel alle 518 staatsgrepen en pogingen daartoe in de twintigste eeuw werden uitgevoerd door eenheden van de nationale strijdkrachten, of kwamen slechts tot stand dankzij de (stilzwijgende) steun van diezelfde strijdkrachten. De laatste drie staatsgrepen in Nederland vonden plaats omstreeks 1800, ten tijde van de Bataafse Republiek (Daendels tweemaal in 1798; Augereau eenmaal in 1801). Sindsdien heeft alleen de Koninklijke Marine in de jaren tachtig – als protest tegen de bezuinigingen op Defensie – een viertal Orions demonstratief over Het Binnenhof laten vliegen, en daarbij is het, wat de militaire ongehoorzaamheid aan het gezag betreft, gebleven. Ondanks de huidige bezuinigingen op Defensie en het trauma van Srebrenica hebben de Nederlandse Strijdkrachten aan status gewonnen dankzij de rol van vredestichter en -handhaver in verschillende conflictgebieden in de wereld. Er zijn dus geen gefrustreerde kolonels die zich in achterkamertjes verbijten en plannen smeden voor een staatsgreep. De enige optie die Hofland dan resteert, is de 'geregisseerde volksopstand', zoals we die hebben zien slagen in het voormalige Joegoslavië en Georgië en tot op zekere hoogte ook in de Oekraïne. Wat Hofland dan vergeet, is dat de democratische traditie in ons land heel wat dieper gaat dan de ontevredenheid over de samenleving. Maar wat waarschijnlijk de doorslag geeft, is dat Nederlanders misschien ontevreden zijn met de samenleving, maar dat zij daarentegen heel tevreden blijken te zijn met het eigen leven. In het zicht van een opbloeiend economisch herstel lijkt dan de vraag gerechtigd welke Nederlanders dat allemaal in de waagschaal willen leggen voor een ongewis politiek avontuur.

Wie vervolgens de vraag naar de crisisbestendigheid van de democratie vanuit een internationaal perspectief beziet, stuit bovendien op een heel wat gunstiger beeld. Het vertrouwen in de politiek mag in sommige West-Europese landen dan zijn gedaald en de aanslagen door moslim-extremisten mogen dan een zware wissel trekken op onze gevoelens van veiligheid – de groei van de democratische traditie in de

wereldgemeenschap heeft er vooralsnog niet aantoonbaar onder geleden. Integendeel, volgens de monitor van *Freedom House* (een onafhankelijke, niet-gouvernementele, internationale organisatie) is het aantal democratische staten de afgelopen decennia zo sterk gestegen dat de twintigste eeuw met recht de Eeuw van de democratie mag heten (waarmee het cultuurpessimisme van Jean-Francois Revel – *Comment les démocraties finissent* – het onderspit moet delven ten faveure van het vooruitgangsoptimisme van Francis Fukuyama – *The End of History and the Last Man*).

Telde de wereld bij het begin van de twintigste eeuw eigenlijk nog geen democratieën met vrije, algemene verkiezingen (in alle 25 democratische staten van dat moment werden bepaalde bevolkingsgroepen nog van verkiezingen uitgesloten), in het midden van diezelfde eeuw was het aantal *volledige* democratieën gegroeid tot 22 (31% van de wereldbevolking) en het aantal beperkte democratieën tot 21 (11,9% van de wereldbevolking).

In de laatste decennia van de twintigste eeuw kwam er een eind aan veel totalitaire regimes in Zuid-Amerika, Oost-Europa en delen van Azië en Afrika, waardoor omstreeks de millenniumwisseling het aantal democratische staten was toegenomen tot 120 van de in totaal 192 soevereine staten ter wereld, overeenkomend met ruim 62% van de wereldbevolking. Hoewel zich sindsdien wat verschuivingen hebben voorgedaan in het democratisch gehalte van verschillende politieke systemen, meldt de monitor van *Freedom House* in de winter-editie van 2004 dat het aantal niet-democratische staten inmiddels gedaald is tot 49. Totalitair geregeerde landen vormen in de eenentwintigste eeuw een snel slinkende *minderheid*. Een reden temeer om je daar als Nederland niet bij te voegen.

Literatuur

- Finer, Samuel E. (1962). *The Man on Horseback, the role of the military in politics*. Praeger.
- Freedom House (1999). *Democracy's century; a survey of global political change in the 20th century*. Freedom House, 7th December, www.FreedomHouse.org.
- Freedom House (2004). *Freedom Monitor, winter 2004*. www.FreedomHouse.org.
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*. Hamilton.
- Hofland, Henk (2004). 'Staatsgreep'. In: *NRC Handelsblad*, 24 november.
- Luttwak, Edward (1969). *Coup d'état , a practical handbook*. Knopf.
- Malaparte, Curzio (1987). *De Techniek van de staatsgreep*. Manteau (Grasset, 1931).
- Paling, Kees M. (2004). 'Wie moet Hoflands coup uitvoeren?'. In: *NRC Handelsblad*, 25 november.
- Paling, Kees M. (1995). 'De stank van Weimar'. In: *De Groene Amsterdammer*, 5 april.
- Paling, Kees M. (1988). 'Wenken voor een staatsgreep'. In: *NRC Handelsblad*, 2 januari.
- Revel, Jean-Francois (1983). *Comment les démocraties finissent*. Grasset.
- Scheffer, Paul (2004). 'Dierbare democratie'. In: *NRC Handelsblad*, 4 december.

VINEX EN GROEIKERN: LOS ZAND OF VASTE GROND ONDER DE VOETEN?

Frans Knol

Vinex en groeikern zijn twee planologische aanduidingen voor nieuwe woongebieden. De tijd waarin deze nieuwe woongebieden gebouwd worden, verschilt. Het begrip groeikern dateert uit de jaren zeventig. Het zijn uitbreidingen van gemeenten, die op tenminste enige afstand van steden liggen die groter zijn dan de groeikern ooit zal worden. Een aantal van hen heeft een lange historie. Zo kreeg de groeikern Alkmaar in 1254 stadsrechten, en woonden er rond 1960 al 40.000 mensen. Momenteel zijn dat er ongeveer 90.000.

De naam Vinex is een afkorting van een planologische nota (*Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra*) uit 1991. In de nota is omschreven waar de bouw van een aantal grootschalige nieuwbouwwijken moet plaatsvinden. Deze ‘Vinex-wijken’ sluiten meestal aan op de bebouwing van een grote of middelgrote stad. Tot die middelgrote steden behoort ook een aantal groeikernen. Een aantal Vinex-wijken wordt gerealiseerd aan de rand van de groeikernen. Voorbeelden van de Vinex-wijken zijn Ypenburg en Leidschenveen (Haagse regio) in de Randstad en daarbuiten Waalsprong (Nijmegen).

Zowel de groeikernen als de Vinex-wijken zijn door deskundigen vanwege een aantal kenmerken negatief beoordeeld. De bouw in de groeikernen zou monotoon en saai zijn, de Vinex-wijken zouden onbereikbaar zijn en voorzieningen ontberen. Bovendien zou de bebouwing van de Vinex niet aansluiten op de woonwensen van de burgers (RPB 2003). Dit laatste oordeel is overigens omstreden. In de Vinex-wijken zijn meer bewoners tevreden met de woning en woonomgeving dan gemiddeld in Nederland. Ook vinden ze de bebouwing van hun wijk attractief (zie ook: Bijsterveld en Kraan 2004). Bovendien is de mate van verhuisgeneigdheid van Vinex-bewoners vergelijkbaar met die van alle Nederlanders.¹ De bewoners zien in de Vinex-wijken hun woon-

wensen grotendeels gerealiseerd, en roemen de kwaliteit van hun woning, aldus het rapport van de commissie-Duivesteijn (TK 1999/2000).²

De korte ontstaansgeschiedenis van de Vinexwijken maakt het wel aannemelijk dat de bewoners nog weinig kans hebben gehad kennis met elkaar te maken. In de langer bestaande groeikernen hebben mensen lang de tijd gehad elkaar te leren kennen. Een plausibele veronderstelling is dat de bewoners in de groeikernen inmiddels letterlijk en figuurlijk vaste grond onder de voeten hebben gekregen, terwijl de bewoners van de Vinex-wijken het echte losse zand van de nieuwbouwwijk moeten delen met een als los zand samenhangende bevolking. Kortom: de sociale cohesie in Vinex-wijken zal kleiner zijn dan in groeikernen.

Wordt deze veronderstelling nu ook ondersteund door gegevens? Het Woning-behoefteonderzoek 2002 biedt hierover informatie. Dit onderzoek bevat een aantal gegevens over het oordeel van de bevolking over de sociale kanten van 'hun' buurt.³ De gegevens ontcrachten – opmerkelijk genoeg – de veronderstelling. Er zijn verhoudingsgewijs meer bewoners van Vinex-wijken dan van groeikernen die contact met hun burens hebben (55% t.o.v. 49%), meer bewoners die de omgang in de buurt prettig vinden (78% t.o.v. 72%), meer bewoners die zich verantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid van de buurt (77% t.o.v. 73%), en daar ook actie voor willen ondernemen (49% t.o.v. 43%). Bovendien zijn de bewoners van de Vinex positiever over de bevolkingssamenstelling dan de bewoners van groeikernen. In de Vinex is 81% van de bewoners tevreden over de bevolkingssamenstelling, in de groeikernen 76%. Waar in de groeikernen 44% van de bewoners vindt dat er veel saamhorigheid in de buurt is, is dat in de Vinex-gebieden 51%.⁴ Niet alleen in de buurt, ook daarbuiten hebben de bewoners van de Vinex-wijken veel contacten, in ieder geval niet minder dan de groeikernen. Het percentage mensen dat vrienden of familie bezoekt, dan wel lid van verenigingen is, ligt in de Vinex-wijken op hetzelfde niveau als in de groeikernen, of hoger.

De grote betrokkenheid van de bewoners van de Vinex-wijk zou te maken kunnen hebben met één karaktertrek van het gebied. De bewoners zijn vaak jonge gezinnen, met kinderen die naar de crèche of de basisschool gaan. Bij én de school én de crèche ontmoeten ouders elkaar. Deze verklaring schiet echter tekort. Het aandeel huishoudens met kinderen die naar een basisschool of crèche in de buurt gaat, is in de Vinex-wijken nauwelijks hoger dan in Nederland als totaal. Belangrijker zou wel eens kunnen zijn dat de bevolking in nieuwbouwgebieden vaak verschillende ‘boze vijanden’ heeft: de bouwer van de nieuwbouwwoning, die deze met de nodige gebreken oplevert, de gemeente die onvoldoende voorzieningen biedt of beloofde voorzieningen afblaast. Ypenburg is een goed voorbeeld. Het duurde lang voordat de gezondheidszorgvoorzieningen op orde waren; een tramlijn die was beloofd, werd eerst geschrapt, maar na protesten toch weer in de planning opgenomen.⁵ Ondanks de hoge tevredenheid in de Vinex-wijken wordt er over voorzieningen veel gemopperd. Bewoners zijn verhoudingsgewijs vaak ontevreden over parkeervoorzieningen, het winkelaanbod, het openbaar vervoer en de faciliteiten voor jongeren. De tevredenheid over de groenvoorzieningen is iets minder dan in de groeikernen, maar is met 79% tevreden wel hoog. Alleen over de speelvoorzieningen voor kinderen zijn de bewoners van Vinex-wijken echt goed te spreken.

De ontevredenheid over de parkeervoorzieningen is het meest opmerkelijk. De bewoners van de Vinex hechten namelijk juist aan deze voorzieningen veel belang. In de Vinex-wijken wonen veel tweeverdieners (bijna de helft van het aantal huishoudens). Zij hebben vaak de auto nodig om de wijk te verlaten, omdat in veel Vinex-gebieden de kwaliteit van het openbaar vervoer slecht is. Buiten de werktijden moeten de auto's in de wijk worden geparkeerd. Voor deze tweeverdieners gaat het dus om (minimaal) twee auto's per huishouden. De ruimte daarvoor is beperkt. De parkeernormen die meestal worden gebruikt, gaan uit van 1,2 tot 1,8 auto per huishouden.

Het gemopper over voorzieningen kan leiden tot organisatievorming, zeker in wijken met zelfredzame bewoners. Als ervan mag worden uitgegaan dat de zelfred-

zaamheid bij hoger opgeleiden hoger is dan bij lager opgeleiden, is de zelfredzaamheid in Vinex-wijken groot. Ruim een derde van de mensen (van 18 jaar of ouder) heeft er een opleiding op het niveau van het hoger of wetenschappelijk onderwijs. In de groeikernen en gemiddeld in het land is dat nog geen kwart. Behalve een hoger opleidingsniveau hebben de bewoners van Vinex-wijken een hoger inkomensniveau dan elders, mede dankzij het hoge aandeel tweeverdieners.

Literatuur

- Bijsterveld, K. en R. Kraan (2004). 'Wonen in een Vinex-wijk: is het echt zo erg?' In: *Building Business*, juni/juli 2004, p. 44-47.
- RPB (2003). *De ongekende ruimte verkend* (p. 8). Rotterdam/Den Haag: NAI-Uitgevers/Ruimtelijk Planbureau.
- TK (1999/2000). Verslag van de werkgroep Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening (Commissie Duivesteijn), *Notie van Ruimte, Op weg naar de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening*. Tweede Kamer 1999/2000, 27210, nrs. 1-2, p. 162.

Noten

- 1 Bron: Woningbehoefteonderzoek 2002 (WBO'02).
- 2 Het RPB ontleende zijn negatieve oordeel over de Vinex-wijken aan hetzelfde rapport.
- 3 Het onderzoek is dusdanig bewerkt, dat de aan de rand van de groeikernen gelegen Vinex-wijken zijn opgevat als Vinex-wijk en (dus) niet als groeikern. Bovendien zijn alleen Vinex-gebieden geselecteerd, waar tenminste 80% van de bebouwing nieuw is (uit de jaren negentig of later).
- 4 De verschillen tussen de percentages zijn significant ($p = 0,05$).
- 5 Het gaat hier om de nog te realiseren tramlijn 19 (Delft-Leidschendam via Ypenburg), niet om de in gebruik zijnde tramlijn 15 (Den Haag-Nootdorp via Ypenburg).

WE WONEN STEEDS RUIMER EN COMFORTABELER

Vic Veldheer

*‘Niemand weet, wat een menselijke
woning inhoudt,’ zei hij zacht.*

Gerard Reve, *De Avonden*

Met de invoering van de Woningwet in 1901 krijgt de overheid directe bemoeienis met de woningbouw.¹ Het zal echter even duren voordat die bemoeienis gestalte krijgt; pas na de Eerste Wereldoorlog verschijnen er circulaire van rijkswege waarin wordt aangegeven dat een arbeiderswoning uit niet meer dan vijf kamers bestaat waaronder drie slaapkamers en een keuken. De inhoud mocht niet meer zijn dan 300 m³. Vanaf dat moment is de leefruimte voor iedere bewoner echter alleen maar gegroeid.

Daaraan liggen twee ontwikkelingen ten grondslag: het aantal kamers per huis is geleidelijk aan groter geworden en er werden ook grotere woningen gebouwd. De huishoudensverdunding maakt dat er minder mensen in één huis wonen. Sinds de jaren zeventig is de gemiddelde woningbezetting gedaald van 3,4 personen in 1970 naar 2,3 personen in 2000 (Galle et al. 2004: 40).

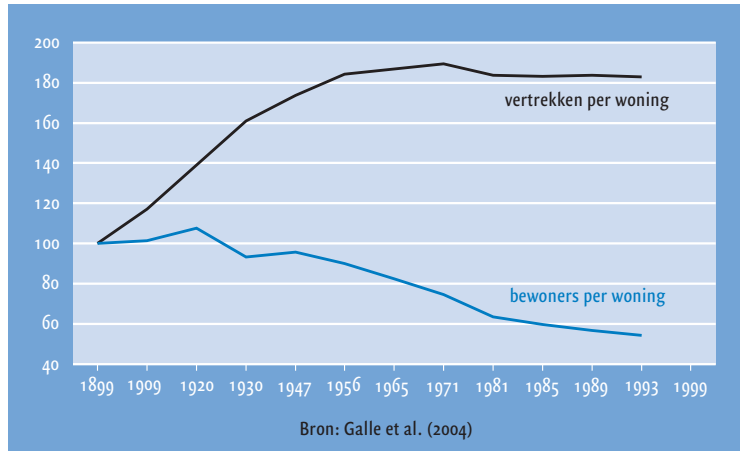
In het figuur zijn deze twee ontwikkelingen verbeeld.

In de eerste decennia van de twintigste eeuw zien we dat in woningen steeds meer kamers komen die bestemd zijn voor specifiek gebruik: woonkamer, keuken en slaapkamer.

In de jaren dertig vindt verdere specificatie plaats en komen er speciale ruimten om de was te doen, komt er bergruimte, een badkamer, een ouderslaapkamer en kinderslaapkamers. De behoefte aan ruimte begint zich geleidelijk aan te ontwikkelen. Langzaam aan ontstaat er ook beweging om specifiek te bouwen voor de verschillende typen huishoudens.

**Ontwikkeling van het gemiddelde aantal bewoners en vertrekkers per woning,
1900-2000 (index 1900=100)**

De vraag naar meer ruimte neemt in het interbellum nog verder toe. De nieuwbouw in die periode kende twee tendenties: meer en ruimere middenstandswoningen en minder kleine volkswoningen. Het zijn ook de jaren waarin het eengezinshuis – in een rijtje – het meest gebouwde woningtype wordt. Daarnaast werden er ook steeds meer flats gebouwd die in ruimte en luxe sterk varieerden. De meest luxueuze vorm kreeg een aparte naam: het ‘woonhotel’ waarvan er in Den Haag een aanzienlijk aantal werd gerealiseerd. Er was een lift, een huismeester en er was centrale verwarming. In de goedkope sector werden galerijflats gebouwd zoals in Spangen de galerijflat (1922) van Michiel Brinkman en het tien lagen tellende flatgebouw Kralingen (1936-1938) van Tijen en Maaskant; aanzienlijk minder ruim (onder de 50 m²), maar wel met een huismeester, een lift en centrale verwarming. Dat laatste was uitzonderlijk; verwarming van één kamer met een haard was toen nog heel gebruikelijk (Prak 1991: 176-180).

In de jaren dertig komt wel steeds meer oog voor de noodzaak van wc's, wastafels, douches of badkamers, maar worden deze voorzieningen nog niet op grote schaal aangebracht. Pas na de Tweede Wereldoorlog wordt het steeds meer gewoon om verwarming en sanitair aan te leggen. In de jaren zestig maakt aardgas de introductie van centrale verwarming op grote schaal mogelijk, sinds de jaren zeventig is daar de noodzaak van woningisolatie/dubbelglas bijgekomen.

Na de oorlog komt er ook oog voor de gezondheid van de bewoner en werd er meer licht in de woning toegelaten door grotere ramen te maken. Ook werd aandacht besteed aan de ligging van de woning op de zon en werden balkons en dakterrassen gebouwd. In die periode werd er door architecten en overheid gewerkt aan een standaardindeling voor woningen, waarbij een strikte scheiding tussen woon- en slaapkamer(s) het uitgangspunt was. Eengezinswoningen hadden een woonkamer en keuken op de begane grond en slaapkamers op de eerste verdieping, soms berg-ruimte op zolder; portiekwoningen en galerijflats hadden twee beuken, gescheiden door een dragende wand, met in de ene beuk de woonkamer en keuken en in de andere beuk de slaapvertrekken.

In de jaren vijftig zien we de gemiddelde oppervlakte van een woning geleidelijk toenemen. De gemiddelde woningwetwoning had in de jaren vijftig een grondoppervlak van 50-55 m²; een portieketagewoning in de duurdere prijsklasse had een oppervlak van 75m² terwijl een gerenoveerde vierkamerwoning in bijvoorbeeld de Schilderswijk in Den Haag nu een oppervlakte heeft van 110 m² (Freijser et al. zj: 12-92). Uit de beschikbare gegevens blijkt ook dat vooral grotere huizen zijn gebouwd dan minimaal volgens de voorschriften noodzakelijk werd geacht. Zo was het minimumwoonoppervlak voor een vierkamerwoning in 1951 38,5 m², in de praktijk bouwde men 56 m². In 1970 was het minimum verhoogd naar 48m² en bouwde men gemiddeld 69 m².

In de loop van de jaren zestig ontstonden steeds meer variaties van dit standaard type woning, waarbij in eerste instantie gevarieerd werd naar aantal vertrekken, maar later ook naar bijvoorbeeld de vorm van de woonkamer (doorzonkamer, tuin-

kamer, Z-kamer), de plaats en vorm van de keuken – in deze periode ontstaat onder andere het idee van een open keuken –, een open of gesloten trap. Ook zien we meer variatie komen in de toegang tot het huis: voordeur direct aan de straat of via een voortuin, voordeur aan de zijkant (met dakje). Ook zien we meer variatie komen in etagewoningen, galerijflats en maisonnettes.

Wat de variatie in kamers betreft, zien we dat de laatste jaren ook steeds meer ruimte in huis wordt ingeruimd voor een werkplek. Uit het Woningbehoeftenonderzoek 2002 blijkt dat van de huishoudens waarvan tenminste één lid werkt, 77% een kamer extra heeft die door de meeste als een werkkamer wordt beschouwd. 51% van degenen die thuiswerken, doet dat niet in de slaapkamer – zoals vroeger – maar in een kamer die daarvoor speciaal is ingericht, met bureau en computer.

Vanaf de jaren zeventig is er een steeds grotere differentiatie in typen woningen gekomen. We zien dan het fenomeen opkomen van het bouwen voor verschillende typen huishoudens: er komen bejaardenwoningen, woningen voor gehandicapten, voor studenten, voor jongeren, voor grote of kleine gezinnen, voor alleenstaanden. De woningbouw wordt steeds meer afgestemd op de wensen en behoeften van mensen, of zoals De Vreeze het formuleert: ‘In de woningbouwopgave stond niet meer de snelle efficiënte en omvangrijke bouwproductie centraal, maar de noodzaak om te voldoen aan zeer gevarieerde huisvestingsbehoeften van veel verschillende soorten huishoudens op zeer uiteenlopen bouwlocaties’ (ibid. o.c.: 63).

Deze tendens laat zich tegenwoordig zien in de vorm van leefstijlen: niet langer staan het type huishouden en zijn woonwensen centraal. Men probeert veeleer te bouwen voor leefstijlcategorieën zoals de ‘opwaarts mobiele’ of de ‘ongecomplieerde levensgenieters’. De vraag is evenwel wat hiervan uiteindelijk zal terechtkomen, gezien de vluchtigheid van het leefstijlconcept in relatie tot de robuustheid van een stenen huis.

In de eerste helft van de jaren tachtig neemt het aantal kamers en de grootte van de woning snel af, overigens een ontwikkeling die parallel loopt aan het proces van huishoudensverduunning. Volgens De Vreeze is de dominante trend na 1970 de kleinere

woning, met minder maar wel grotere kamers: ‘het gemiddelde aantal kamers is sneller teruggelopen dan het woonoppervlak van nieuwe woningen’ (ibid. 1993: 66).

Vanaf midden jaren tachtig nam het aantal kubieke meters per nieuwbouwwoning sterk toe. Door toevoeging van grotere woningen en sloop van kleinere nam de gemiddelde grootte van een woning eveneens toe.

De twintigste eeuw overziend kunnen we dus vaststellen dat de leefruimte in huis voor de Nederlander fors is toegenomen: velerlei soorten woningen, grotere kamers, kamers voor divers gebruik. Woningen zijn meer en meer toegesneden op een individualistischere wijze van bewonen waarbij het aan comfort niet ontbreekt.

Literatuur

Freijser, Victor et al. *Wonen in Den Haag*. Den Haag: De Nieuwe Haagsche, z.j.

Prak, Niels L. (1991). *Het Nederlandse woonhuis van 1800 tot 1940*. Delft: Universitaire Pers.

SCP (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004*, hoofdstuk 11. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vreeze, Noud de (1993). *Woningbouw, inspiratie & ambities; kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*. Almere: Nationale Woningraad.

VROM (2004). *Woningbehoefteonderzoek 2002*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

Noot

- 1 De informatie in dit stukje is grotendeels ontleend aan De Vreeze 1993: 60-66.

WIJ REGELEN HET WEL MET ELKAAR

Jeroen Devilee

Voor een onderzoek naar de wijze waarop organisaties met vrijwilligers werken¹ heb ik aan een tennisvereniging in het zuiden des lands gevraagd wat men zoal deed om vrijwilligers te werven en te behouden. Het werd een kort interview. De leden van de vereniging regelen dit namelijk onderling door mensen op de baan voor activiteiten te vragen. Ook heeft men sinds kort bardiensten als onderdeel van het lidmaatschap verplicht gesteld. Om de waardering voor de vrijwilligers uit te spreken wordt er één maal per jaar een uitje georganiseerd. Verder heeft men, op een enkele verzekering na, geen voorzieningen getroffen. Hoewel de wijze van werven en werken met vrijwilligers bijzonder informeel is, is er sprake van een bloeiende vereniging met allerlei bijzondere activiteiten, zoals een 'clinic en demo' door twee bekende proftennissers in het lustrumjaar.

Gezien de vermeende verharding en individualisering van de maatschappij zou je wellicht verwachten dat het gebruik van advertenties, vrijwilligerscentrales en op marketing gebaseerde wervingstechnieken om schaarse vrijwilligers te vinden veel voorkomt. Dit is een verkeerde veronderstelling. De manier waarop de genoemde tennisvereniging met vrijwilligers werkt, is namelijk kenmerkend voor de meeste andere vrijwilligersorganisaties. Het simpelweg vragen van mensen is dé manier om vrijwilligers te werven. Zittende vrijwilligers maken hierbij gebruik van hun persoonlijke netwerk. Het werven wordt op deze wijze aangepakt omdat zó kan worden ingeschat of de vrijwilliger bij de organisatie past. De vrijwilliger wordt zo uiteraard in de gelegenheid gesteld te beoordelen of de karakteristieken van de organisatie hem aanspreken.

Vrijwilligers die via het netwerk geworven worden, blijken langer te blijven. Uit gegevens verzameld door CIVIQ en de Commissie Vrijwilligersbeleid² blijkt dat eenderde

van de vrijwilligers twee tot vijf jaar blijft, terwijl 43% zich zelfs vijf tot tien jaar blijft inzetten. Dit staat in schril contrast met de veel gehoorde veronderstelling dat er sprake is van zap-gedrag onder vrijwilligers. Wel hebben organisaties die jeugd als doelgroep hebben een relatief groot aandeel vrijwilligers dat ‘slechts’ twee tot vijf jaar aan een organisatie verbonden blijft. Dit komt natuurlijk omdat jongeren zich in een levensfase bevinden waarin er nog veel verandert.

Het succes van werven door gewoon wat in het eigen netwerk te informeren geeft aan dat Nederlanders best nog wel wat voor elkaar willen doen. Dit neemt echter niet weg dat het lastig kan zijn om geschikte vrijwilligers te vinden. Het gaat dan met name om het vervullen van bestuursfuncties; de helft van de ondervraagde organisaties heeft hier problemen mee. Aan de andere kant geldt ook dat iets minder dan een kwart van de organisaties aangeeft in het geheel geen moeite te hebben met de invulling van functies voor vrijwilligers.

De sector met het kleinste gebrek aan vrijwilligers (26%) is de sector kunst en cultuur. Illustratief voor de populariteit van het vrijwilligerswerk in deze sector is dat festivals als De Parade, Holland Festival, de Uitmarkt en het theaterfestival Oerol op Terschelling over de beschikbaarheid van vrijwilligers niets te klagen hebben. Voor Oerol geldt dat zich binnen vier weken 650 vrijwilligers meldden, terwijl er maar plek is voor 550 krachten.³

Het informeel werven van vrijwilligers heeft ook een keerzijde. Een belangrijke beperking is dat deze methode minder goed werkt in de grote steden, bij grote verenigingen en bij organisaties waarin de diversiteit van het ledenbestand groot is. Dit laatste komt voor bij voetbalverenigingen met veel allochtone jeugdleden.

Een voorbeeld hiervan is een voetbalvereniging in Den Haag, waar het werven van en werken met vrijwilligers is onderzocht.⁴ Bij deze vereniging bestaat er vrijwel geen overlap tussen de netwerken van de autochtone en de allochtone leden, hetgeen het vinden van vrijwilligers bemoeilijkt.

Een klassieke, informele wijze van werven kan ook karakteristiek zijn voor bestuurders van vrijwilligersorganisaties met behoudende, traditionele opvattingen. Zij hebben de neiging om bij een gebrek aan succes van de informele wervingsmethode de oorzaak hiervan buiten de vereniging te zoeken en geven graag de maatschappij de schuld. Bij dit soort bestuurders is er weinig bereidheid om te kijken naar wat er intern kan verbeteren. De oorzaak van het probleem komt zo nauwelijks aan bod en de nadruk komt meer te liggen op symptoombestrijding: pogingen nieuwe klanten, bestuurders en leden te recruter.

Bij het overgrote deel van de organisaties werkt het informele werven in het eigen netwerk nog steeds uitstekend. Voor die organisaties waarvoor dit niet geldt, kunnen ondersteunende instellingen allerlei methoden ter beschikking stellen. Zo kan flexibilisering een belangrijk wapen zijn, waardoor bijvoorbeeld vrijwilligers met beperkte tijd niet over het hoofd worden gezien of waardoor het takenpakket van bestuurders afgeslankt wordt. Bovendien worden nieuwe methodieken ontwikkeld om bij organisaties met een gebrek aan allochtone vrijwilligers ook deze doelgroep te interesseren. Tot slot is samenwerking met andere vrijwilligersorganisaties en belangrijke strategische partners als bedrijven, scholen en serviceclubs een methode die nu erg in zwang is.

Noten

- 1 Devilee, J. *Vrijwilligersbeleid van organisaties (werktitel)*, te verschijnen april 2005.
- 2 *Monitor Lokaal Vrijwilligersbeleid 2003-2004*.
- 3 Horsthuis, J. (2004). 'Vrijwilligers melden zich massaal aan bij festivals'. In: *Metro*, 7 juni 2004.
- 4 Zie noot 1.

OVER DE AUTEURS

Dr. E.M. (Esther) van den Berg is politicoloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur. Zij houdt zich bezig met onderzoek naar de civil society, Nederlandse maatschappelijke organisaties en Europeanisering. Dit jaar publiceerde zij een verkennend artikel over de Europeanisering van het maatschappelijk middenveld en leverde een bijdrage aan het hoofdstuk *Democratie en civil society* in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004*.
(e.van.den.berg@scp.nl)

Dr. Ir. A. (Alice) de Boer studeerde huishoud- en consumentenwetenschappen en is werkzaam bij de onderzoeksgroep Zorg. Zij houdt zich bezig met onderzoek naar informele zorg/mantelzorg en ouderenzorg. Met SCP-collega's publiceerde zij dit jaar het rapport *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Ook werkte zij mee aan *Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen; Rapportage ouderen 2004*.
(a.de.boer@scp.nl)

Dr. C. (Crétien) van Campen is psycholoog en houdt zich bij de onderzoeksgroep Zorg bezig met de kwaliteit van leven van langdurige zorggebruikers en hun vraag naar verpleging en verzorging.
(c.van.campen@scp.nl)

Drs. J.C.M. (Mariëlle) Cloin studeerde sociologie en is werkzaam bij de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin. Zij houdt zich bezig met onderzoek naar het combineren van arbeid en zorg (*Beter voor de dag 2002*, *Sociaal en Cultureel Rapport 2004* en *Emancipatiemonitor 2004*). Daarnaast werkt zij momenteel aan haar promotieonderzoek over de keuzes van laagopgeleide vrouwen omtrent arbeidsdeelname, en doet zij onderzoek naar kinderopvang.
(m.cloin@scp.nl)

Dr. J.M. (Jaco) Dagevos is socioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Arbeid, Inkomen en Sociale Zekerheid. Hij schreef onder meer de hoofdstukken 'Arbeidsmarkt' voor *De sociale staat van Nederland* (2003, 2005) en het *Sociaal en Cultureel Rapport* (2004). Voorts publiceerde hij over de structurele en sociaal-culturele integratie van etnische minderheden in Nederland.

(j.dagevos@scp.nl)

Drs. M.C.D. (Maïke) van Damme is socioloog. Ze studeerde af aan de Universiteit van Tilburg met de scriptie *Dynamiek in deprivatie*, een studie naar veranderingen in de levensstandaard van Europeanen in de jaren negentig. Sinds 2004 is ze werkzaam bij de onderzoeksgroep Tijd, Media en Cultuur waar ze zich bezighoudt met onderzoek naar ICT en sociale ongelijkheid. Momenteel werkt ze (samen met anderen) aan een publicatie over ICT en arbeid. Daarnaast verricht ze onderzoek naar ICT-gebruik onder scholieren en werkt ze mee aan de rapportage sport.

(m.van.damme@scp.nl)

Prof. dr. P. (Paul) Dekker is hoofd van de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het SCP en hoogleraar Civil society aan de Universiteit van Tilburg. In 2004 verschenen van zijn hand o.a. hoofdstukken in *Investigating social capital* (red. Sanjeev Prakash en Per Selle; Sage), *The third sector in Europe* (red. Adalbert Evers en Jean Louis Laville; Edward Elgar) en *Strategy mix* (red. Annette Zimmerman en Christina Stecker; Kluwer Academic/Plenum Publishers).

(p.dekker@scp.nl)

Dr. J. (Jeroen) Devilee is werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur. Zijn onderzoek bij het SCP richt zich op lokaal sociaal beleid en het maatschappelijk middenveld. Momenteel werkt hij aan een publicatie over het vrijwilligersbeleid van organisaties.

(j.devilee@scp.nl)

Mw. M. (Marion) Duimel werkt aan een afstudeerscriptie over ouderen en internet als afronding van de opleiding Sociale Gerontologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In het kader hiervan heeft ze de gelegenheid gehad een halfjaar stage te lopen bij het SCP. Daarnaast is ze sinds 2002 in deeltijd werkzaam als ouderenconsulent in Den Haag.

(mduimel@hotmail.com)

Dr. E. (Edwin) van Gameren is afgestudeerd als econometrist aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van 1995 tot 1999 werkte hij bij het Tinbergen Instituut en de Vakgroep Algemene Economie van de Vrije Universiteit in Amsterdam aan zijn proefschrift over arbeidsmobiliteit binnen bedrijven. Sinds 1999 is hij als senior onderzoeker werkzaam bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. Daar heeft hij zich vooral beziggehouden met analyses van de vraag naar zorg.

(e.van.gameren@scp.nl)

Dr. M. (Mérove) Gijsberts is werkzaam bij de onderzoeksgroep Educatie en Minderheden en doet binnen deze onderzoeksgroep onderzoek naar de positie van etnische minderheden in de Nederlandse samenleving. Zij publiceerde recentelijk over de positie van minderheden in het onderwijs, de emancipatie van allochtone vrouwen en beeldvorming omtrent de multi-etnische samenleving.

(m.gijsberts@scp.nl)

Dr. J. (Jos) de Haan is sinds 1994 verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau. Hij houdt zich vooral bezig met onderzoek naar de verspreiding en de gevolgen van moderne informatie- en communicatietechnologie (ICT). Recente projecten waar hij aan werkte, hadden betrekking op het bestaan van een digitale kloof, het verwerven van digitale vaardigheden en het verkennen van de e-cultuur.

(j.de.haan@scp.nl)

Drs. L.W.J. (Lucas) Harms is sociaal geograaf en werkzaam bij de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid. Binnen de onderzoeksgroep houdt hij zich vooral bezig met het thema 'mobiliteit'. Vorig jaar verscheen van zijn hand de publicatie *Mobiel in de tijd*, over de veranderingen in leefpatronen en verplaatsingsgedrag sinds 1975. Momenteel is hij bezig met een onderzoek naar mobiliteit in de vrije tijd. Daarnaast besteedt hij onder andere aandacht aan subjectieve aspecten van mobiliteit. (l.harms@scp.nl)

Drs. L. (Lex) Herweijer is onderwijssocioloog en is werkzaam bij de onderzoeksgroep Educatie en minderheden. Hij houdt zich bezig met onderzoek naar schoolloopbanen, volwasseneneducatie, onderwijs en arbeidsmarkt, schoolkeuze en opvattingen over onderwijs. Recent verscheen *Ouders over opvoeding en onderwijs* (met Ria Vogels). (l.herweijer@scp.nl)

Dr. F. (Frank) Huysmans studeerde sociologie en communicatiewetenschap en promoveerde in 2001 aan de Universiteit Nijmegen op het proefschrift *Mediagebruik en de temporele organisatie van het dagelijks leven in huishoudens*. Hij is werkzaam bij de onderzoeksgroep Tijd, Media en Cultuur, binnen welke hij zich bezighoudt met onderzoek naar media- en ICT-gebruik en cultuurdeelname. Recente SCP-publicaties: *Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten* (met Jos de Haan en Andries van den Broek); *E-cultuur. Een empirische verkenning* (met Jos de Haan); *Cultuur op het web. Het informatieaanbod op websites van musea en theaters* (met Jolijn Broekhuizen); *Kijken naar gevaren. Over maatschappelijke percepties van externe veiligheid* (met Anja Steenbekkers). (f.huysmans@scp.nl)

Dr. J.J.J. (Jedid-Jah) Jonker is econometrist en werkzaam bij de onderzoeksgroep Quartaire Sector. Hij heeft onder andere onderzoek gedaan naar de tertiaire inkomensverdeling, de vraag naar kinderopvang, de vraag naar gehandicaptenzorg en de kostenontwikkeling in de gehandicaptensector.

(j.jonker@scp.nl)

Dr. M. (Mirjam) de Klerk is psychologe en werkzaam bij de onderzoeksgroep Zorg. Zij is eindredacteur van de Rapportage ouderen en de Rapportage gehandicapten die beide iedere twee jaar verschijnen. Recent verschenen *Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen*; *Rapportage ouderen 2004* en de *Rapportage gehandicapten 2002*; *Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps*.

(m.de.klerk@scp.nl)

Drs. F. A. (Frans) Knol is sociaal geograaf en werkzaam bij de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid (wlv). Binnen de onderzoeksgroep houdt hij zich vooral bezig met de ruimtelijke verschillen in woonomgevingskwaliteit, en met verhuisbewegingen.

(f.knol@scp.nl)

Dr. B. (Bob) Kuhry is werkzaam bij de onderzoeksgroep Quartaire Sector en gespecialiseerd in de analyse van de vraag naar en de productie van publieke diensten. Zijn laatste publicaties hebben betrekking op het meten van de prestaties van gemeenten en de internationale vergelijking van publieke prestaties.

(b.kuhry@scp.nl)

Dr. J. (Jeanet) Kullberg studeerde sociale en historische geografie en werkt sinds 2002 bij het SCP (onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid). Ze is (hoofd)auteur van de hoofdstukken over wonen in het *Sociaal en Cultureel Rapport* (2002 en 2004) en *De sociale staat van Nederland* (2003 en 2005) en schreef het afgelopen jaar daarnaast over het woningmarktgedrag van ouderen (in: *Rapportage Ouderen 2004* en (met

Michiel Ras) *Met Zorg Gekozen* (2004), een rapport op verzoek van het ministerie van VROM). Ook verscheen een essay over leefstijlen en differentiatie van woonmilieus ('Een tussenstand van de wijkvernieuwing in Groningen'. In: *Nieuw Cement*. Groningen: Platform Gras, 2004).
(j.kullberg@scp.nl)

Dr. H.E.M. (Heleen) van Luijn is cultuurpsycholoog en werkte tot voor kort bij de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin. Zij publiceerde recent *Werkt verlof? Het gebruik van regelingen voor verlofen aanpassing van de arbeidsduur* (2004) en *Meer vrouwen aan de top: effecten van maatregelen om het aandeel van vrouwen in topfuncties te vergroten* in de Emancipatiemonitor 2004.

Drs. J.G.F. (Ans) Merens studeerde economie en maatschappijgeschiedenis. Zij is werkzaam bij de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin. Zij houdt zich vooral bezig met de positie van allochtone vrouwen. Zij was co-auteur van *Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden* (2004). Momenteel werkt zij aan de *Sociale Atlas van vrouwen uit etnische minderheden*.
(a.merens@scp.nl)

Drs. K.M. (Kees) Paling is cultuursocioloog en hoofd Communicatie en Voorlichting. Hij publiceert regelmatig en over uiteenlopende onderwerpen in dag-, week-, en vakbladen. Van zijn hand verschenen: *De wereld als halve waarheid* (1990), *Galgemaal voor Pruisen* (1995), *Het Fin de Siècle als uitdaging* (1996), *Mijnheer Van Dale en de Apocalyps* (1999) en *Als je kind een leerprobleem heeft* (2004). In voorbereiding: *Coup crises 1799-1999*, *het gouden tijdperk van de Coup d'Etat* (2005), *Ten departemente, de werking van de rijksdienst voor burgers verklaard* (2005) en *Het Mysterie van CRM en de reis van de kunstpausen naar Rome* (2006).
(k.paling@scp.nl)

Drs. E.J. (Evert) Pommer is hoofd van de onderzoeksgroep Quartaire Sector. Zijn laatste publicaties hebben betrekking op het profijt dat burgers hebben van overheidsvoorzieningen en de internationale vergelijking van publieke prestaties.
(e.pommer@scp.nl)

Drs. W. (Wil) Portegijs studeerde sociale psychologie in Leiden, alwaar ze vervolgens jaren bij de vakgroep Vrouwenstudies onderzoek deed op het gebied van vrouw en werk. Sinds 2001 is ze werkzaam binnen de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin van het SCP. De tweede en derde Emancipatiemonitor zijn onder andere van haar hand. Daarnaast is zij bezig met een onderzoek naar kinderopvang.
(w.portegijs@scp.nl)

Drs. C.J.M. (Carola) Simon is sociaal geograaf en maakt sinds oktober 2004 deel uit van de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid. In januari 2005 promoveert zij op het proefschrift *Ruimte voor identiteit. De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland*. Binnen het SCP is zij betrokken bij het project *Sociale staat van het platteland*.
(c.simon@scp.nl)

Drs. A.J. (Arjan) Soede is econometrist en werkt bij de afdeling Arbeid, Inkomen en Sociale zekerheid. Daar houdt hij zich met name bezig met inkomensontwikkelingen en pensioenen. Recentelijk is van hem verschenen – samen met enkele SCP-collega's – *Unequal Welfare States* (2004), en *Een EER voor de levensloopregeling* (2004).
(a.soede@scp.nl)

Drs. J (John) Stevens studeerde in 1993 af in de economische wetenschappen aan de Universiteit van Groningen. Hij werkt sinds 2002 bij het SCP met als aandachtsgebied de kosten, financiering en het gebruik binnen de AWBZ-zorg.
(j.stevens@scp.nl)

Dr. V. (Vic) Veldheer heeft Bestuurssociologie gestudeerd aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In 1994 is hij aan de Universiteit Leiden gepromoveerd op een historisch-sociologisch onderzoek naar de taakontwikkeling van het lokale bestuur. Zijn belangstelling gaat uit naar de werking van sturingsarrangementen in de publieke sector. Hij is hoofd van de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid en tevens lector 'public governance' aan de hogeschool INHOLLAND.

Hij publiceerde ondermeer een artikel in *Openbaar Bestuur* over de sturingsfilosofie van de Nota Ruimte en een hoofdstuk over de gevolgen van enkele sociale trends voor het wonen in een Toekomstverkenning van de Stichting Toekomstbeeld der Techniek.

(v.veldheer@scp.nl)

Drs. C.H.W. (Charlotte) Wennekers is socioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur. Binnen de onderzoeksgroep houdt zij zich met name bezig met de thema's publieke opinie en Europa. Naast haar promotieonderzoek over Nederlanders en Europese integratie is zij onder andere betrokken bij de *Europese Verkenningen* (een co-publicatie van SCP en CPB).

(c.wennekers@scp.nl)

Dr. I.B. (Isolde) Woittiez is econometrist en werkzaam bij de onderzoeksgroep Quaire Sector. Zij houdt zich bezig met het ontwikkelen van statistische modellen die gebruikt worden om ramingen te maken. De laatste jaren heeft zij zich vooral bezig gehouden met analyses van de vraag naar en het gebruik van zorg. Met een SCP-collega publiceerde zij onlangs *Verpleging en verzorging verklaard*.

(i.woittiez@scp.nl)

PUBLICATIES VAN HET SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU IN 2004

WERKPROGRAMMA

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2004-2005) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0165-5

SCP-PUBLICATIES

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SOCIALE EN CULTURELE RAPPORTEN

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

SCP-PUBLICATIES 2004

- 2004/4 *Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen. Rapportage ouderen 2004* (2004). ISBN 90-377-0156-6
- 2004/6 *The Poor Side of the Netherlands. Results from the Dutch 'Poverty Monitor', 1997-2003* (2004). ISBN 90-377-0183-3
- 2004/7 *Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten* (2004). ISBN 90-377-0129-9
- 2004/8 *Public Sector Performance. An International Comparison* (2004). ISBN 90-377-0184-1
- 2004/11 *Verpleging en verzorging verklaard* (2004). ISBN 90-377-0189-2
- 2004/12 *Trends in Time. The Use and Organisation of Time in the Netherlands* (2004). ISBN 90-377-0196-5
- 2004/14 *Performances du secteur public. Comparaison internationale* (2004). ISBN 90-377-0193-0
- 2004/15 *Prestaties van de publieke sector. Samenvatting in zeven talen* (2004). ISBN 90-377-0194-9
- 2004/16 *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen* (2004). ISBN 90-377-0191-4
- 2004/17 *Sociale uitsluiting in Nederland* (2004). ISBN 90-377-0160-4
- 2004/18 *Prestaties van de publieke sector. Een internationale vergelijking* (2004). ISBN 90-377-0195-7
- 2004/19 *Emancipatiemonitor 2004* (2004). ISBN 90-377-0190-6
- 2004/20 *Ouders over opvoeding en onderwijs* (2004). ISBN 90-377-0158-2

ONDERZOEKSRAPPORTEN 2004

- 2004/1 Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden (2004).
ISBN 0-377-0162-0
- 2004/2 De moraal in de publieke opinie. Een verkenning van normen en waarden in bevolkingsenquêtes (2004). ISBN 90-377-0163-9
- 2004/3 Werkt verlof? Het gebruik van regelingen voor verlof en aanpassing van de arbeidsduur (2004).
ISBN 90-377-0144-2
- 2004/5 Maten voor gemeenten 2004 (2004). ISBN 90-377-0179-5
- 2004/9 Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen. Samenvatting (2004). ISBN 90-377-0176-0
- 2004/10 Unequal Welfare States (2004). ISBN 90-377-0185-x

WERKDOCUMENTEN

(rechtstreeks te verkrijgen bij het SCP)

- 95 Voorstel voor de toekomstige ontwikkeling van de landelijke jeugdmonitor (2004). ISBN 90-377-0167-1
- 96 Nieuwe baan of nieuwe functie? Een studie naar de beloning van externe en interne mobiliteit (2004).
ISBN 90-377-0172-8
- 98 Landelijk ramingsmodel kinderopvang (2003). ISBN 90-377-0148-5
- 99 Sociale uitsluiting. Een conceptuele empirische verkenning (2003). ISBN 90-377-0154-x
- 100 Het Nationale scholierenonderzoek (NSO) en het Health Behaviour in School-aged Children-onderzoek (HBSC) vergeleken (2004). ISBN 90-377-0150-7
- 101 Schalen van fysieke en psychosociale beperkingen. Het meten van hulpbehoefte bij de indicatiestelling verpleging en verzorging (2004). ISBN 90-377-0151-1
- 102 Vertrouwen in de rechtspraak; theoretische en empirische verkenningen voor een monitor (2004).
ISBN 90-377-0164-7
- 103 Bindingsloos of bandenloos. Normen, waarden en individualisering (2004). ISBN 90-377-0169-8
- 104 De veeleisende samenleving. De sociaal-culturele context van psychische vermoeidheid (2004).
ISBN 90-377-0170-1
- 105 Cijferrapport Allochtone ouderen (2004). ISBN 90-377-0171-x
- 106 Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen (2004).
ISBN 90-377-0178-7 (set, 6 delen)
- 107 The Social State of the Netherlands. Summary (2004). ISBN 90-377-0168-x

- 108 Naar een stelsel van sociale indicatoren voor het Integraal toezicht jeugdzaken. Advies in opdracht van de Inspectie voor de Gezondheidszorg, de Inspectie Jeugdzorg, de Inspectie Openbare Orde en Veiligheid en de Inspectie van het Onderwijs (2004). ISBN 90-377-0186-8
- 109 Kosten en baten van extramuralisering (2004). ISBN 90-377-0187-6

OVERIGE PUBLICATIES

- Hollandse taferelen (2004). Nieuwjaarsuitgave 2004. ISBN 90-377-0155-8
- Social Europe. European Outlook 1. Annex tot the 'State of the Union 2004' (2004). ISBN 90-377-0145-0
- Does Leave Work? Summary (2004). ISBN 90-377-0182-5
- Destination Europe. Immigration and Integration in the European Union (2004). ISBN 90-377-0198-1

COLOFON

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164, 2500 BD Den Haag
Parnassusplein 5, 2511 VX Den Haag

telefoon 070 - 340 70 00

fax 070 - 340 70 44

e-mail

info@scp.nl

website

www.scp.nl

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2005

ISBN 90 377 0212 0

VORMGEVING

Bureau Stijlzorg, Utrecht

OMSLAGILLUSTRATIE

© Ien van Laanen, Amsterdam 2005

DRUK

Haasbeek, Alphen aan den Rijn

BEWERKING OMSLAG

High Gloss, Doetinchem

BINDWERK

Hexspoor, Boxtel